

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta



Diplomová práce

2013

Lucie Ševčíková

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav dějin umění

Diplomová práce

Lucie Ševčíková

Český architekt během politických změn po roce 1989

Czech Architect during the Political Changes after 1989

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Vojtěch Lahoda, CSc.

V Praze, 2013

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 31. 7. 2013

Podpis:

Klíčová slova:

Český, architekt, architektura, revoluce, 1989, demokracie, politika, veřejnost, Stavoprojekt, Česká komora architektů, spolky, kauzy

Key words:

Czech, architect, architecture, revolution, 1989, politics, public, Stavoprojekt, Czech Chambre of Architects, associations, causes

Abstrakt

V diplomové práci se autorka chce zabývat širším kontextem současné české architektury. V názvu práce nicméně zaznívá „český architekt“, a to z toho důvodu, že nejde o kvalitativní kritický rozbor stylového vývoje české architektury, ale o hledání souvislostí, které formují v dnešní době profesi architekta v české společnosti. Tyto souvislosti jsou založeny na zkušenostech před a po změně politického režimu. Autorka cítí, že pochopení a definování této společenské a politické transformace z pohledu architekta, pomůže vysvětlit možné nejistoty, nad jeho dnešním významem a postavením. Uvědoměním si širšího kontextu je možné lépe pochopit i jeho tvorbu, vedlejší aktivity, chod České komory architektury, ale stejně tak veřejný prostor a jeho stylovou podobu, která se také po roce 1989 výrazně proměňuje.

Abstract

In this thesis, the author wants to deal with the broad spectrum of the contemporary Czech architecture. However, the phrase "Czech architect" appears in the title to show that this thesis is not a critical analysis of the stylish development of Czech architecture, but rather a search for links and inspirations that define the modern architectural profession in Czech society. These links and connections are deeply rooted in architects' experiences before and after the political regime change. The author feels that the architects' understanding of today's society and political transformation will help clarify some uncertainties of their meaning and status. One can understand the modern architects and the course of the Czech chamber of architecture as well as the public sector with its ever changing tendencies ever since 1989 if the broad spectrum of contemporary architecture is kept in perspective.

Obsah

1. Úvod	7
2. Před 17. listopadem	9
2.1. Doba Stavoprojektů	9
2.2. Léta osmdesátá – Brno	10
2.3. Cesta za obnovou architektury	12
2.3.1. Středotlací, Zlatí orlí, VESPA	15
2.4. Revoluční rok 1989	18
3. Po 17. listopadu	23
3.1. Jedenáct dnů něžné revoluce	23
3.2. Komora versus Obec architektů versus individualismus	25
3.3. Střízlivění	28
3.3.1. Veřejnost v hledáčku architektury	28
3.3.2. Impuls ze zahraničí	30
3.3.3. Rozdělení rolí	33
4. Kauzy	36
4.1. Staroměstská radnice	37
4.2 Pankrác	42
4.3. Litomyšl	52
5. Kdo ovlivňuje českou architekturu?	60
5.1. Česká komora architektů	61
5.2. Investor	67
5.3. Média	70
5.4. Veřejná správa	72
5.5. Architekt	75
6. Závěr	79
Seznam zkratk	82
Použitá literatura	83

1. Úvod

„Architektura je příliš vážná, než aby byla ponechána architektům. Měla by se vrátit do společnosti; nikoli skrze architekta opouštějícího svou roli, ale skrze zvýšenou participaci.“¹ Tato slova italského architekta De Carla jsou mottem článku publikovaného v dubnu 1989. Je příhodně je použít i jako motto této práce. Revoluce, která se odehrála v listopadu 1989, jen pár měsíců po citaci těchto slov, dovolila proměnit teorii v praxi. Jak změna politického režimu poznamenala a nasměrovala profesi architekta? Je participace novým fenoménem české společnosti?

Celou práci budou prostupovat tyto i další otázky. Je možné, že v závěru zůstane více otázek nežli odpovědí, což autorka nevidí jako handicap. Jasně odpovědi nelze brát jako jediný předmět této práce už z toho důvodu, že jde o reflexi současnosti, potažmo doby velmi nedávné. Časový odstup dovoluje hodnotit vývoj české architektury po revoluci, ale pravděpodobně nedovolí tento vývoj plně uzavřít – obnova architektury se může ukázat jako běh na dlouho trať a je možné, že český architekt k ní potřebuje delší dobu, než si před listopadem uvědomoval. Cílem proto je porozumět situaci, hledat přístup k dalšímu hodnocení české architektury posledních dvaceti tří let. Strukturu této práce lze brát i jako parafrázi na známou otázku „*odkud jsme přišli, kdo jsme a kam směřujeme?*“ To vše se zaměřením na českého architekta. Odkud přišel, čím je a kam směřuje?

Práce nebude sledovat architekturu jako produkt tvůrčí činnosti, kritiku jejích hmotných výsledků. Snahou je získat jakýsi nadhled nad tradiční metodiku, dostat se do zákulisí a poznat prostředí současné české architektury z jiného úhlu. Existoval před rokem 1990, a existuje dnes, architektonický diskurz? Jaké situace a souvislosti dnes určují práci architekta? Kdo je architekt pro českou společnost a proč? Jde o bazální otázky, které jsou jistě rozhodující nejen pro současnou, ale i pro budoucí pozici architekta v českém prostředí. Premisou této práce je, že dějiny architektury píší dennodenně ne pouze architekti, ale celá společnost. Proto bude více pozornosti věnována na vztah veřejnosti a architektury. Po době tvůrčí nesvobody,

¹ Jones P. B.: Vraťme architekturu lidem, in: Československý architekt, č. 9, 1989, 1.

kdy pro veřejnost byl architekt povětšinou pouze stavební inženýr řešící panelová sídliště, dopravu, unifikovaná kulturní a obchodní zařízení, bylo nutné tuto reputaci změnit. Vysvětlili architekti, propagátoři architektury a stát poslání architektury a její reálný dopad na veřejné prostředí? Nakolik tato „osvěta“ byla po roce 1989 skutečně jejich úkolem? Byl jim pro to vůbec dán prostor? A je dvacet let dostatečná doba, aby se obnovila úcta k profesi architekta?

Struktura práce bude vedena převážně chronologicky. První kapitola se vrátí do osmdesátých let, kde jsou patrné první významnější reference k architektonickému diskurzu. Dále půjde o připomenutí tzv. něžné revoluce – období zlomu – z pohledu aktivního architekta. Následovat bude zamyšlení nad prvními měsíci a roky svobodné euforie. Co vše tato vlna politické změny přinesla? Téma čtvrté kapitoly se bude věnovat situacím, v jakých se veřejnost střetávala s architektonickými tématy. V té budou proto představeny vybrané kauzy, jejich průběh, sdělení a případné poučení. Tento vhled do „zákulisí“ doplní v závěru znovu obecnější, teoretická reflexe stavu české architektury po roce 1989, a to nejen z pohledu architekta, ale širší veřejnosti. Autorka vidí za příhodné, aby častěji téma této práce bylo reflektováno také z hlediska politologie, sociologie, ekonomie, ekologie, kultury a mediální teorie a hlavně laickou veřejností. Jejich role proto bude v průběhu práce zohledněna. Cílem je pozorovat proměnu českého architekta a následně české architektury v širším kontextu. Autorka cítí, že definice kontextu je jednou z podstatných součástí architektonické kritiky a jistě pomůže objasnit pozici českého architekta během politických změn po roce 1989.

2. Před 17. listopadem

Přesto, že z názvu práce směřuje obsah k přechodu architektury do nové doby a její pozici ve společnosti v návaznosti na změnu politického režimu, je na místě připomenout, kde byla její pozice před přechodem do demokratického tržního systému, svobodného tvůrčího světa. Přesuňme se do období těsně před revolucí, doby, kdy architektonický diskurz byl navzdory režimu silný. Benjamin Fragner napsal: „Konec 80. let bude vyhrazen těm, kdo konečně dělají z odvážných myšlenek normu. Co ještě před pár lety vyvolávalo odpor a výsměch, je předmětem reprezentace.“²

2.1. Doba Stavoprojektů

Práce architekta byla povětšinou odsouzena k podřízenosti režimu a socialistickému realismu hned po převratu v únoru 1948. Ústřední akční výbor architektů ČSR v březnu téhož roku nechal zrušit všechny architektonické spolky. Později téhož roku se ustavil tzv. Stavoprojekt, kam přešla většina architektů, a to i významné osobnosti meziválečné avantgardy.³ Architekt Viktor Rudiš na dobu vzpomíná a přibližuje nám situaci architektonického vzdělání za socialismu takto: „V padesátých letech na fakultě v Brně působili profesori jako Bohuslav Fuchs, Bedřich Rozehnal, Vincenc Makovský, Jiří Kroha. Škola zažívala svůj zlatý věk. Bohužel netrval dlouho. Stupňující se politický tlak koncem padesátých let měl za následek, že Fuchs i Rozehnal museli ze školy odejít a ocitli se dokonce před soudem v zinscenovaných procesech (...) Slavné profesory nahradili straničtí funkcionáři bez osobní i odborné autority. Začalo tak období hluboké krize, ze které se škola obtížně vzpamatovala až po revoluci.“⁴ Architekti – absolventi technických univerzit tedy museli být zaměstnání ve státní či

² Benjamin FRAGNER, in: STL – Středotlací, (kat. výst.), Praha 1989, nepag.

³ Petr KRATOCHVÍL (ed.): Velké dějiny zemí koruny české – Architektura, Paseka, Praha, 2009, 663.

⁴ Viktor RUDIŠ: Jednoduchost není snadná, in: Matadoři/Junioři sborník přednášek a rozhovorů, Texty o architektuře 06/09, o. s. Kruh, Praha, 2010, 57.

družstevní projektové organizaci a jedině absolventi uměleckých škol mohli tvořit v rámci svobodného povolání. Mimo svaz architektů byla činnost spíše nemožná. Architekt ani nebyl držitelem autorských práv, autorem byl daný projektový ústav.⁵ To vše muselo ovlivnit, nejen výslednou tvorbu, ale i samotné architekty a jejich vztah ke své profesi. Produktivita byla na prvním místě. Kreativita a inovace byla potlačena na minimum. Stavební produkce se omezila na panelová sídliště, dopravní stavby, paláce kultury, budovy pro účely komunistické strany nebo hotely. Většina stavební produkce byla pod taktovkou unifikovaného stylu, bez důrazu na estetickou hodnotu, kontext neřkuli urbanismu. Pro úvahu této práce je příhodné citovat Rostislava Šváchu: „Tato podivná směs konzumerismu, egalitářství, neschopnosti produkovat dobrou architekturu pro bydlení a snahy vynahrazovat to nabubřelostí staveb pro státní reprezentaci připadala některým architektům nebezpečná, mimo jiné i proto, že kazila vkus a vytlačovala z mysli lidí smysl pro správné a pravdivé hodnoty.“⁶ Výjimky se ale najdou a stále hledají. Kvalitnější stavby z doby socialismu jsou dnes žhavým tématem pro památkovou péči a vybírají se „kandidáti“ na status národní kulturní památky.

2.2. Léta osmdesátá – Brno

„Příznačnou dobovou ambicí bylo mít se alespoň snesitelně, nedostat se do potíží, neupozornit na sebe (...) Vyrostla tu ale zároveň generace architektů, jejíž ambice vyčněla z unifikovaného přežívání (...) Touto ambicí, jež byla i nebyla generační, nebylo nic menšího, než obnova architektury.“⁷ Tento komentář Vladimíra Czumala, i celá podkapitola o osmdesátých letech, navazují na slova Viktora Rudiše o výuce architektury. Právě studentský okruh na FA ČVÚT v Brně byl líhní nové generace,

⁵ Radomíra SEDLÁKOVÁ: Architektura, in: Studie o sociálně ekonomickém potenciálu kulturních a kreativních průmyslů v České republice, Institut umění - Divadelní ústav, Praha, 2011, in: <http://www.idu.cz/cs/kulturni-a-kreativni-prumysly-v-cr-e-book-2011>, vyhledáno 1. 5. 2013

⁶ Rostislav ŠVÁCHA: Česká architektura a její přisnost, Padesát staveb 1989- 2004, Prostor- architektura, interiér, design, Praha, 2004, 20.

⁷ Vladimír CZUMALO: Pohled z odstupu 279 km, in: Obecní dům Brno: 1988-1997, Obecní dům Brno, 1997, 10, dostupné z: <http://www.obecnidumbrno.cz/odb279.html>, vyhledáno 1. 5. 2013

kteřá bude mít silné slovo i v porevoluční době. Tou dobou již byla ve vzduchu předrevoluční atmosféra a mladí architekti se nebáli chopit i drobných příležitostí. Řeč je o pozdějších členech spolku Obecní dům Brno. Ivan Ruller například vzpomíná: „Když jsem je v sedmdesátých a osmdesátých letech poznával, byli to ještě študáci, ale ne moji studenti, protože já tenkrát nesměl přednášet. Ale moc dobře jsem už věděl, že jsou to potenciální buřiči, žádná zlatá oportunistická mládež, nýbrž nonkonformisti. Komunistický režim si je nestačil uhlídat.“⁸ Jasným útočištěm několika čerstvých absolventů byl pak Rudišův ateliér v brněnském Stavoprojektu. Měl oblibu právě proto, že se zde dařilo pracovat v uvolněnější atmosféře, než bylo v ústavu zvykem. Zájem o architekturu a umění obecně byl posunut dál za běžně zadávané stereotypní úkoly a i přes oficiální, státem řízená pravidla se ho občas dařilo projevovat. Architekti Rudiš a Jenček například začátkem osmdesátých let navrhli novou budovu Stavoprojektu se shromažďovací sálou, dobře vybaveným pro pořádání výstav. Vznikl nápad pořádat zde výstavy výtvarníků, kteří v té době neměli možnost svoje práce veřejně prezentovat. Začali je zvat do galerie a vznikla tak tradice výstav, sice v neveřejném prostoru podniku, ale s vernisážemi, na které mohl přijít každý, kdo měl zájem a koho pozvali. Jde současně o jasný doklad toho, nakolik si byli v té době přirozeně blízcí výtvarníci a architekti. Jedním z důvodů byla i známá tzv. 4%. Z každého rozpočtu na veřejnou stavbu se ze zákona vyhradila 4% na výtvarná díla. Pro mnohé je toto pravidlo jedno z mála, které by rádi zachovali i po revoluci.

Tato uvolněnější atmosféra nenápadně bortila staré struktury. Přidávali se postupně další aktivity. Projevy nových brněnských iniciativ se odehrávaly zpočátku ve dvou skupinách. Jednak ve zmíněném Stavoprojektu, kde několik mladých architektů – Aleš Burian, Petr Hruša, Jan Vrabel, později Michal Řičný, Zdenka Vydrová – chtěli vyjádřit svou nevoli ke způsobu práce státní projekční organizace Stavoprojekt, a jednak ve skupině – Gustav Křivinka, Petr Pelčák, Tomáš Rusín, Ivan Wahla – která směřovala svou revoluční aktivitu během svých studií v letech 1981–1986 proti ustáleným poměrům na brněnské fakultě architektury a pokusila se vzdělávat sama. Jedna ze vzdělávacích metod bylo pravidelné promítání filmů o architektuře a umění ze státní půjčovny, kde kupodivu byly ještě zajímavé tituly ze

⁸Jiří KRATOCHVÍL, Od meziválečné avantgardy k neofunkcionalismu, in: Architekt, č. 9, 2008, 88-92.

šedesátých let. Dalším možnou aktivitou bylo pořádání přednášek. Vůdčí osobou byl Jan Sapák, který dal zmíněné dvě skupiny dohromady, poté co se na jedné z neoficiálních přednášek Vladimíra Šlapety o Adolfu Loosovi seznámil v roce 1984 s Petrem Pelčákem a Tomášem Rusínem. Cyklus přednášek předních českých architektů, historiků a teoretiků byl započat ještě téhož roku 28. 9. 1984, a to Jiřím Ševčíkem s tématem *Tendence současné světové architektury*. Akce se konaly na půdě Stavoprojektu v zasedacím sále. Mezi přednášejícími se až do roku 1988 vystřídali jména jako Vladimír Šlapeta, J. T. Kotalík, Pavel Zatloukal, Miroslav Masák, Školka Sial, Alena Šrámková, Jan Línek, Vlado Milunič, Viktor Rudiš, Vladimír Karlík.⁹ Přednáškovou činnost a pravidelná setkání všech účastníků doplnily ještě autobusové exkurze po brněnském funkcionalismu, ke kterému se jistě vzhlíželo, zatím ještě pouze teoreticky, jako na onu tradici, symbol svobodného projevu a kvalitních architektonických hodnot. Spolková brněnská aktivita je zmíněna i proto, že jako jediná z let osmdesátých přežívá dodnes. Zmínění architekti jsou dnes sdruženi ve spolku Obecní dům Brno. Tehdy ale spolky a snahy o participaci na architektonickém diskurzu nebyly výjimkou, což potvrdí následující kapitola.

2.3. Cesta za obnovou architektury

„Architekti, zvláště čeští architekti, jsou z tradice národ družný. Seznam spolků, klubů a skupin, které u nás existovaly například mezi světovými válkami, je obdivuhodně obsáhlý. Ona taky obdivuhodně obsáhlá byla i pestrost a bohatost tehdejší architektury. Ovšem postupně se architektura sjednotila, našla společný styl. (...) Vývoj však plyne ve spirále dál a dnes je zase jiná situace. Architektura je opět nejednotná, překonala svůj univerzalismus a hledá, co dál. (...) Hledání je to bouřlivé a architekt, donedávna osamělý jedinec, který sám zvládal svou tvorbu i své tvůrčí pochybnosti, už nemůže vydržet sám. (...) Problémy a tvůrčí názory se různí, musí se různit a potřeba diskuze tím stoupá.“¹⁰ Tato úvodní slova katalogu skupiny

⁹ Obecní dům Brno: 1988-1997 (kat. výst.), Obecní dům Brno, 1997, 4.

¹⁰ Radomíra Sedláková, in: STL Středotlaci (kat. výst.), Praha 1989, nepag.

Středotlaci vystihují dobovou náladu a potřebu. Tak jako brněnská mladá generace osmdesátých let mají stejná nutkání architekti po celé zemi. Doba před revolucí je plná signálů a sílících hlasů dlouho potlačených. Několik příležitostí se ale objevilo v průběhu normalizace, ještě před samovolným zakládáním spolků na konci osmdesátých let. Tehdy mocí plánovaná výstavba projektovala několik navýsost kontroverzních zásahů, které pobuřovali natolik, že architektonická obec nemohla mlčet. Často už v těchto postojích jsou vidět základy architektonického diskurzu po něžné revoluci.

Význačnou osobností byla a stále je Alena Šrámková, která činně do architektury vstupuje v sedmdesátých letech a v letech devadesátých bude jasnou inspirací a vzorem mladé generace. Hledání morální hodnoty v architektuře jí bylo vlastní právě od šedesátých let, ale podstatnější je, že si ho udržela až do současnosti. Ukazuje možnost přistupovat k architektuře jako k výchovnému, pedagogickému prostředku, s apelem na svědomí, etiku a morálku. K tomu směřovala architektka i v článku o navrhování hotelů pro slovenský časopis *Projekt* v roce 1974, kde chtěla odlišit potřebné od nepotřebného a dobré od nepravdivého, čímž poukázala na neetický dobový přístup: „ (...) akoby chceli nadbiehať vkusu širokých vrstiev práve v tom, v čom je človek pokazený, namiesto aby ho pomáhali vychovávať na tomto poli prostriedkami dobrej a poctivej architektúry.“¹¹ Tíseň z potlačené kreativity a vzdalování se kvalitě šla na povrch. Další protesty nebo drobné apely podobného druhu v tisku přibývali.

Jedním příkladem, často připomínaným jako bod zlomu, byla později v letech 1987-88 soutěž na dostavbu Staroměstské radnice. Soutěž nenašla jasného vítěze. Zástupci nonkonformních řešení, se snahou nabourat zavedené struktury, však příliš neuspěli u poroty ani veřejnosti. Jejich protestem byly mimo jiné vlastní žebříčky výsledků. Pavel Halík dokonce popisuje jejich návrhy takto: „(...) byly manifestem plurality jako znaku demokracie.“¹² (K soutěži na Staroměstskou radnici a úpravu náměstí bude více řečeno ještě ve čtvrté kapitole.)

¹¹ Alena ŠRÁMKOVÁ, Jeden z problémů při navrhování hotelů, in: *Projekt* XVI, č. 181(9), 1974, 52-53.

¹² Pavel HALÍK, Petr KRATOCHVÍL: *Česká architektury 1989-1999, Prostor-architektury, interiér, design*, Praha, 9.

Více demokracie se snažil pro architektky vymoci alespoň na papíře Benjamin Fragner ve svých aktivitách v *Technickém magazínu*.¹³ V roce 1985 magazín částečně otiskl a upozornil na expozici ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy. Měla název *Malovaná architektura* a ukázala bez jakýchkoli omezení tvůrčí potenciál architektů, prostřednictvím skic a obrazů. Ve Středočeském muzeu se konal i projekt *Urbanita*, jehož první ročník byl vypsán roku 1986 a zabýval se obecnou definicí urbanismu a jeho formulemi. Hlavním aspektem bylo, že architekti mohli projevit své tvůrčí myšlení bez omezení. Nejen z těchto dvou přehlídek zaznělo jasné volání po veřejném prostoru a jeho významu. Frustrace plynula z unifikované bytové výstavby. Sídliště dlouhodobě nesplňovala nároky pro kvalitní formu bydlení a architekti začali intenzivněji a hlasitěji uvažovat o vyšší vybavenosti, urbánní přehlednosti, promyšlenosti, individualizaci a obecně nové estetice. Současně v roce 1985 vychází v *Technickém magazínu* článek sociologa Jiřího Musila o sociálním aspektu vývoje městského prostoru. „Ptá se po nerovnoměrnosti vývoje měst a vznikání rozdílů. Rozdílů mezi sférami života, generacemi i společenskými skupinami, vrstvami, a to bez socialistické rétoriky a zcela reálně. Jak budeme v koncentrovaných městech žít?“¹⁴ Mimo tištěné „protesty“ docházelo i na razantnější vystoupení. Kauza Žižkov je jedním z příkladů.

Široká veřejnost žila koncem osmdesátých let Žižkovem a jeho pozvolnou asanací. Na další pětiletku byla plánována demolice vybraných částí opět za účelem nové výstavby panelových domů. Celý projekt se započal už v roce 1978, ale až po deseti letech nastaly mnohem konkrétnější a hlavně hlasitější protesty. Téma asanace rezonovalo ještě po revoluci. Jde o ukázkový příklad toho, co architektura a architekt znamenal pro městské plánování a obecně produkci životního prostředí. Málo. Tehdy to byla doba bouřlivé argumentace a boje nejen za jednu čtvrť, ale i obecnou úctu k urbanismu, architektuře a přirozenému vývoji městského života. Demolice plánované na konec osmdesátých let měly postihnout na 1053 bytových jednotek. Argumenty byly pro opoziční architektky jasné: faktická plošná asanace nebyla zdůvodněna morálně ani ekonomicky, nebyl přepracován dvacet let starý územní plán, nebyly brány v potaz potřeby místních obyvatel, projekt

¹³ Benjamin FRAGNER: *Malovaná architektura*, – Projekty a obrazy na výstavě v Roztokách, in: *Technický magazín*, č. 9, 1985, 34-39.

¹⁴ EARCH: *Urbanita 86*, in: <http://www.earch.cz/cs/urbanita-86>, vyhledáno 1. 5. 2013

nerespektoval okolní blokovou zástavbu a neuměl reagovat na blízkost památkové rezervace, natož brát ohled na samotnou historickou hodnotu staré čtvrti Žižkov, budované od 19. století. Jednou ze zajímavých událostí byla výstava v galerii u Řečických pod názvem *Zadáno pro mladé architekty*. Šlo o utajovanou akci, připravenou jako přehlídka monstrózních projektů režimního stavitelství upozorňující na problémy Prahy, ale i jiných větších měst. Jeden z pamětníků vzpomíná: „Proběhla za velkého zájmu veřejnosti. Lidé snad poprvé psali naprosto otevřeně své názory na pás tiskařského papíru, zavěšený na roli u stropu (návštěvní knihu by estébáci zabavili).“¹⁵ Architekt Ivan Vavřík, bojovník proti asanaci Žižkova, zde spálil model žižkovského televizního vysílače. Další akce, plánovaná také v roce 1989, už byla zakázána – Žižkovské dvorky měli představit nejen výtvarné umění, ale i hudební program a divadelní představení *Asanace* od Václava Havla. Reakce hlavních představitelů komunistické strany na jakoukoli odbornou kritiku však byly rezolutní: „Určitá individua nyní zpochybňují velkorysý program přestavby Žižkova i dalších starých částí Prahy. Tyto snahy je třeba v celé šíři odmítnout. Pozůstatky špatného bydlení z buržoazní republiky musejí být urychleně zlikvidovány, což poctiví lidé chápou. A těší se z nových bytů. Proto stojíme za přijatými programy a budeme prosazovat jejich uskutečnění v co nejkratším čase.“¹⁶ Politizace architektury a totální ztráta reálných veřejných zájmů odstavily architekta na vedlejší kolej. To jsou křivdy společnosti, ze kterých se architektonická obec měla již brzy vzpamatovat. O to spíš, že panelová výstavba nám stále bude toto „trauma“ připomínat.

2.3.1. Středotlací, Zlatí orli, Vespa

Situace a společný nepřítel nahrávali spontánnímu zakládání spolků a skupin. Jednotná myšlenka a postoje budily v lidech potřebu soudržnosti, obecného sdílení věci, ale současně otevřené diskuze, svobodné polemiky, potřebu prostoru pro

¹⁵ Zdeněk LUKEŠ, Z dob kdy šlo o asanaci Žižkova, in: http://neviditelnypes.lidovky.cz/architektura-z-dob-kdy-slo-o-asanaci-zizkova-fzh-/p_architekt.asp?c=A091123_225847_p_architekt_wag, vyhledáno 10. 5. 2013

¹⁶ Miroslav ŠTĚPÁN, Za plánem stojíme, in: *Večerník Praha*, 3. 8. 1988, podle kopie z osobního archivu architekta Ivana Vavříka.

kreativitu. Právě absence diskuze je klíčovým impulzem pro vznik skupiny *Středotlací*. Vzešla z otevřených setkání pražského okruhu architektů, historiků a teoretiků, která organizovali v osmdesátých letech na slovenské Spiši. V roce 1989 uspořádali výstavu v Galerii Jaroslava Fragnera, čímž byla založena skupina *STL – Středotlací*. Smyslem byla reflexe, revize a tlak na dobou rozmělněné obecné pravdy. Šlo o konfrontaci s monopolem stavební výroby, snahu o obrodu architektury a její vykoupení ze sterilních schémat. „STL–Středotlací, architekti středního věku, poučenější životem a tudíž skeptických k náhlým vznětům, zato vyvíjejících na své okolí sice střední, o to však vytrvalejší a cílevědomější tlak při naplňování představ o obecnějších hodnotách a kvalitách tvorby hmotného prostředí.“¹⁷ Právě v tyto momenty a v těchto skupinách se rodily nové kulturní postoje nové generace architektů tolik důležité během i po revoluci.¹⁸ V rámci Středotlakých vystupovali například: Michal Brix, Tomáš Brix, Benjamin Fragner, Ladislav Lábus, Josef Pleskot, Jiří Suchomel, Alena Šrámková, Martin Rajniš, Vlado Milunič, Emil Přikryl, Jiří Ševčík, Jan Línek, Václav Králíček, ad.

V reakci na systém školství vzniklo jiné sdružení – Zlatí orli neboli Zlatá škola architektury. Hlavními aktéry byli Michal Kohout a Roman Koucký. Cíle byly podobné těm u brněnské skupiny studentů a pramenily ze stejné frustrace, z nulového dialogu na školách, nedostatku informací, a tedy potlačování osobního rozvoje a tvůrčího ducha. Zlatí orli organizovali semináře, setkání s renomovanými projektanty, např. architektky SIALu, kteří nemohli vyučovat, nebo právě se skupinou Středotlací. Architekt Jan Kupka, absolvent ČVUT, v jednom rozhovoru vzpomíná: „Zlatá škola architektury byla pro mne v této situaci zjevením a nadějí.“¹⁹ Některé naděje však měli být přetaveny ve skutečnost. O to usilovalo povahou jiné sdružení – *VESPA* neboli *Volné entuziastické sdružení přátel architektury*. Od roku 1987 se prezentovalo jasným programem, jdoucím za změnou systému. Tato přímá reakce architektů na politiku si zaslouží větší pozornost. Autory programu byli Ivan Vavřík a Petr Krajčí. Oni a další zainteresování do těchto předrevolučních aktivit byli později i aktéry „něžné revoluce“. Architekt Ivan Vavřík byl stejně tak výrazně činný v protestech

¹⁷ FRAGNER, (pozn. 2).

¹⁸ HALÍK, KRATOCHVÍL, pozn. 12, 8.

¹⁹ Jiří HORSKÝ: Jan Kupka, Anketa mezi absolventy oboru architektura na ČVUT 1945-2010, in: <http://www.archiweb.cz/news.php?type=17&action=show&id=9927>

proti asanaci Žižkova, zmíněné výše. Jeho osobní archiv poskytl zdroje pro připomenutí tohoto významného aktivismu českých architektů.

V roce 1987 vše odstartovala *VESPA* tzv. „manifestem rozhněvaných mladých architektů“. Jeho příprava byla motivována těmito myšlenkami: „Myslíme si, že ten, komu toto není lhostejné, má podobné problémy a omezení, naráží na stejné překážky jako my. Proto navrhujeme spojit svoje síly, i když individualismus každého se bude vzpírat. Nuže dohodněme se na těchto bodech: (...)“²⁰ Výsledné znění manifestu bylo podle slov autora rozmnoženo ve 40 kopiích a rozdáno spřáteleným architektům v Praze, Brně, Liberci nebo Bratislavě.²¹ Následuje znění tohoto programu v přepsání podle jedné strany strojového zápisu, který nebyl nikdy publikován:

„My, rozhněvaní mladí architekti, cítíce katastrofální stav našeho oboru a bezvýchodnost dnešního způsobu stavění, rozhodli jsme se sepsat to, o čem přemýšlíme a co nás tíží, formou tohoto sborníku a předložit jej k obecné diskuzi. Chceme se vyrovnat s dnešní krizovou situací v naší architektuře, stanovit si vlastní cíle a cesty k nim v dnešních podmínkách.

Cíle:

- A. Rehabilitace architektury jako nedílné součásti umění.
- B. Větší kontakt s praktickým stavitelstvím a řemeslem.
- C. Změna systému projektování, spoluúčast budoucích uživatelů na projektu.
- D. Změna systému výuky na školách architektury.

Cesty:

- A. Zvyšování profesionality.
- B. Vzájemná setkání a konzultace.
- C. Výstavy a konfrontace vlastních prací.

²⁰ Přepis z osobního archivu architekta Ivana Vavříka

²¹ Ivan VAVŘÍK, Petr KRAJČI: V.E.S.P.A., in: <http://vvp.avu.cz/bibliobaze/search/detail-23680>, vyhledáno 20. 5. 2013

- D. Volné soutěže na důležitá témata.
- E. Právní pomoc pro praxi.
- F. Informační periodikum.

Za další úspěchy v budování naší společnosti!“²²

Jedním z bodu zápisů bylo: „Architekt jako občan – Architektura je taková jaká je doba, ve které vzniká. (...)Pod co se podepíšeme my, bude záležet na nás a zároveň na podmínkách, ve kterých nadcházející architektura vznikne. (...) Předchozí generace architektů nebyla s to se k této tíživé situaci jasně a veřejně vyjádřit, třebaže ji znala. Jejich morální selhání vrhlo velmi špatné světlo na naši profesi. Její špatnou pověst zvyšuje i skutečnost, že tíže společenské zodpovědnosti za postavené, či spíše smontované stavby je ponechána architektům, kteří dnes již o standardu staveb díky organizaci investiční a realizační sféry příliš rozhodovat nemohou. My si tuto zodpovědnost plně uvědomujeme, nezříkáme se jí, avšak právě pro ni cítíme nutnost se o stavu naší architektury vyjádřit. Architektura je taková, jakou ji společnost chce mít. (...) je třeba zásadně změnit československé stavebnictví i československou společnost. Naším cílem je opět utvářet československou architekturu.“²³

2.4. Revoluční rok 1989

Předcházející kapitola nastínila atmosféru konce osmdesátých let, pozici architektů a jejich energii přetavující se v boje za právo na společenské uznání, proti útlaku mocenského diktátu. Dění se nezastavilo jen u jednoho sdružení a spolku. Navazovali další akce, přidávali se nové protestní kroky a noví členové. Upozorňuje se ale na to,

²² Přepis strojového zápisu z osobního archivu Ivana Vavříka

²³ Ibidem.

že nikdy nešlo o nijak velkou skupinu architektů, okruh se týkal maximálně desítek jedinců.

Než se zmíním, co dalšího chystali alternativní protirežimní skupiny, zastavme se v březnu 1989, u zasedání ÚV SČA, který oslavoval 40. výročí založení státních projektových ústavů. Projev Ing. arch. Otakara Nového vzbudil pozornost a se zájmem o něm informuje na první straně časopisu i redakce *Československého architekta*. Otakar Nový na zasedání prohlásil: „Hlavní mravní odpovědnost za československou architekturu nesou za současných podmínek mladší generace architektů. Politici ovšem také, ale nejsou si jí bohužel dodnes plně vědomi. Mladí mají za sebou i před sebou své velké tvůrčí dílo se vši jeho slávou, kompromisy i omyly. Politici též, ale neví přesně, co byla sláva a co byly omyly. To jim dnes můžete a musíte jasně říci. V žádné epoše našich Českých dějin se toho tolik nevybudovalo, jako v epoše socialistické. Nikdy na to nelze zapomenout. Je třeba se hlásit k účasti na tomto veledíle, neboť je to nevyvratitelná historická pravda. Zároveň mějme na paměti, že také v žádné epoše se tolik investic nevybudovalo víceméně nadarmo, tolik staveb a památek nezchátralo a nezaniklo, že se tak lehkomyšlně nenarušilo životní prostředí a tak daleko se nezatlačilo architektonické umění až na periferii společenských potřeb. Ať žije STAVOPROJEKT a ostatní socialistické projektové organizace v nové době jako tvůrci a garanti socialistické hmotné a duchovní kultury. Přejme jim obrodu, demokratizaci a velké úspěchy u naší veřejnosti, která jim jedině může potvrdit značku vysoké kvality.“²⁴

Pokud pomíneme oslavný tón na socialistické zřízení, jsou slova Otakara Nového silným signálem a motivací věci měnit i uvnitř státní struktury. Z jistého úhlu pohledu je možné tento projev použít i v dnešním demokratickém zřízení. Přivádí nás znovu k společenskému významu architektury, politickým postojům k architektuře a vnímání profesní odpovědnosti a vztahu k veřejnosti. Otakar Nový tedy veřejně ještě před revolucí reálně popsal hlediska, kterými se architektura jako taková zabývá napříč historií i politickým zřízením. Nakolik je to i dnes platný popis budou ověřovat další kapitoly práce.

Na jaře roku 1989 vznikla i jiná, neveřejná aktivita, a to přípravná setkání pro spis *Charty 77* o stavu české architektury. Hlavním iniciátorem tohoto

²⁴ Otakar NOVÝ: Kulturní poslání Stavoprojektu, in: *Československý architekt*, č. 5, 1989, 1 a 4.

spisu se stal architekt Miroslav Masák, který byl přítelem Václava Havla a na konci roku 1989 spolu s generačními souputníky z Prahy (M. Němec, P. Krajčí, I. Vavřík) přijíždí za brněnskou skupinou a společně vzniká nová iniciativa. Skupina se označila *Vokolo vosmýho* a začala se setkávat vždy okolo osmého dne v měsíci, v Praze, tentokrát kvůli úkolu pro Chartu 77. Setkání znovu potvrzují obecnou frustraci, která na konci osmdesátých let eskaluje. V zápisech se dočteme: „Kolem nás se děje množství věcí, se kterými nemůžeme souhlasit. Naše mlčení se však v těchto případech rovná souhlasu. Cítíme určitou profesionální i občanskou spoluzodpovědnost za to, co se děje na poli architektury a ekologie. Vždyť i naše okolí nám to často připomene: „Vy architekti, co to stavíte! Co to děláte! Jak jednáte?!“ A naše pasivita nás usvědčuje. Proto už nechceme déle mlčet. (...) Je třeba radikálních změn. Stále jsou setrvačně realizovány akce, o kterých jsme přesvědčeni, že jsou špatně koncipované. Přitom důsledky těchto chyb ponese naše generace.“²⁵

Cílem byla také snaha vyjednat vznik otevřené organizace, která by sdružovala nejen architektky, ale přizvala by i teoretiky, historiky, etnology a další. Idea byla vymezit se proti monopolnímu a totalitně kontrolovanému *Svazu českých architektů (SČA)*. Výstupem činnosti skupiny byl hlavně přímý oficiální apel na vládu, který pod názvem *Pro harmonickou architekturu za přípravnou skupinu* zformuloval v létě 1989 Jan Sapák ve spolupráci s Miroslavem Masákem a Josefem Pleskotem. Listinu adresovanou vládě ČSSR (předsedovi Ladislavu Adamcovi) podepsalo až (jen) několik stovek architektů a osob odborné veřejnosti. (Miroslav Masák ve svých pamětech upozorňuje také na podpisovou akci *Několik vět*, rovněž v létě 1989. Tehdy se celkem pod petici podepsalo o 0,3 % obyvatel Československa. „Takže 99,7% pozdějších demokratů zůstalo výzvou nedotčeno.“ Masák se také ptá a naráží na možnou paralelu ses současnou situací: „Strach nebo lhostejnost, která přetrvává dodnes?“²⁶) Podpisová akce listiny *Pro harmonickou architekturu* byla však ukončena jen několik dní před 17. listopadem, a tak dopis na úřad vlády nebyl odeslán. Znění výzvy nebylo publikováno. Jeho přepis, tak jako další dobové materiály a významnější

²⁵ *Vokolo Vosmýho* (koncept), duben 1989, z osobního archivu Ivana Vavříka

²⁶ Miroslav MASÁK: *Tak nějak to bylo*, Kant, 2006, 59.

zápisy spolků jsou k dohledání ve Vědecko výzkumném pracovišti AVU.²⁷ Z textu pro harmonickou architekturu citujme alespoň část. „Při cestách českou a moravskou zemí je člověku teskno (...) Veřejnost viní architekty a ti zas mívají káravým gestem na zlovolnou, jak si myslí, stavební výrobu. Skutečné příčiny však tkví ve strnulém ústrojí hospodářství, úpadku duchovní kultury, ve vleklých úlevách z obecné a stavovské morálky a zejména v chybách politického pořádku společnosti. (...) Nic nenaznačuje, že by byl vytvářen nadějný nástroj, který by podmiňoval i podněcoval kvalitu a cestu k harmonii.“²⁸ I zde najdeme slova zdůrazňující a reflektující vztah architektů, resp. profese architekta a veřejnosti. Věta – „Avšak architekti nemohou odložit odpovědnost, i když se cítí bezmocní.“²⁹ – dává tušit, jakou roli se cítí architekti ve společnosti zastávat, kde vidí svůj smysl a to, nakolik architektura ovlivňuje celospolečenské dění. Co ví, citát pomáhá pochopit možnosti českého architekta, nakolik je „povinen“ o své postavení na veřejnosti usilovat, a to i individuálně a bez ohledu, nebo naopak právě s ohledem, na politickou situaci. Později zhodnotíme, jestli takovéto výroky mohou mít stále své zastánce, platnost a na kom dnes leží míra odpovědnosti.

Před přechodem k popisu revolučních dnů a následné demokracie, je ještě nutné zmínit jedno oficiální sdružení, které navázalo na již zmíněný okruh architektů ze skupiny *Vokolo Vosmýho*. 4. září 1989 se ustavilo volné sdružení Obecní dům. Název vyplynul z místa setkání pražské skupiny v Obecním domě. O sdružení referoval i tisk Svobodné Slovo. Nejdříve hned 6. září stručně informoval o vzniku sdružení. 3. listopadu pod titulkem „*Sdružení architektů obecní dům vzniklo z potřeby*“ už hodnotí vývoj a píše o více než stovce architektů z různých větších měst republiky, kteří se stali členy. Krátká zpráva v tisku je doplněna o rozhovor s Ivanem Vavříkem. Tučné motto „*Setkávat se a nemlčet*“ shrnuje jak rozhovor, tak vystihuje motivaci volného sdružení. To se snaží o demokratický řád nejen svými požadavky na etiku, na diskuzi, vzájemné kontakty a veřejnou kontrolu výstavby. Jedním z pravidel je i to, že se žádný člen nemusí podříditi celku proti své vůli. Prvním projektem, kterým skupina

²⁷ Jan SAPÁK: Pro harmonickou architekturu, in: <http://vvp.avu.cz/bibliobaze/search/detail-23503>,
vyhledáno 30. 5. 2013

²⁸ Přepis z osobního archivu Ivana Vavříka, uloženo také v textovém archivu VVP AVU (signatura: VIII./3.3.1989.7)

²⁹ Ibidem.

veřejně vyjádřila jednotný názor, byla reakce na již zmiňovaný Žižkov a jeho asanaci. *Obecní dům* se postavil za alternativní studii řešení 2. etapy přestavby, čímž dokázal, že je schopen konsensu a nebude bojovat jen teorií. Toto téma ale vystřídala jen o pár dní později revoluce. Centrální mocenské plánování skončilo. Architekti dostali nový, svobodný prostor k prosazování svých cílů a k obhajobě profesního postavení ve společnosti. Obnova architekturu mohla začít i v praxi.

3. Po 17. Listopadu

3.1. Jedenáct dnů něžné revoluce

Jedenáct dnů něžné revoluce je nadpisem článku časopisu Československý architekt, ve kterém redaktor Jiří Horský shrnuje bezprostředně, z živé paměti, průběh revolučních dnů. Jaké byly? Jakými kroky, myšlenkami a vizemi se vyznačovaly?

Hned v lednu 1990 je vydána zvláštní příloha časopisu s označení OF (A) č. 0. Na titulní straně vyzývá Jiří Horský: „Vracíme tvář sobě, vraťme jí i architektuře! (...) Rozhodujeme o budoucí podobě života společnosti. Rozhodujeme o budoucí podobě života obce architektů.“³⁰ Už při samotném pochodu Národní třídou 17. listopadu zástupci architektů nechyběli. Tomáš Brix a Václav Králíček byli přítomni o dva dny později založení Občanského fóra (OF) v Činoherním klubu. Zazněla výzva k zakládání dalších OF a hned druhé ráno se v budově Mánesa schází skupina architektů a výtvarníků. Nejprve vytvoří své Občanské fórum výtvarníci a architekti přesouvají aktivity do projektových ústavů. Mluvčím před studenty architektury je teoretik a historik Jiří Ševčík. Později se k němu přidávají Josef Pleskot, Jan Línek, Tomáš Brix, Roman Koucký, Emil Přikryl, Ivan Vosecký. Někteří členové Obecního domu a drtivá většina sekretariátu SČA vstupují do OF. Ve středu 22. 11. už probíhá příprava pro ustanovení *OF aktiv architektů*. Den poté už se sjíždí několik stovek architektů do Klubu architektů v Letenské ulici. Je ustanoveno Občanské fórum architektů OF (A) a je zvolen akční výbor o 23 členech.

Začíná diskuze o transformace struktury architektonické obce a probíhá domluva nad 1. Valnou hromadou. Jejími hlavními tématy měly být: politická situace, činnosti Občanského fóra a současně postavení architekta ve společnosti. Zde se potvrzují potřeby již dlouho předrevoluční. Status architekta musí projít změnou. Je nutné si uvědomit, že bezprostředně souvisí s kvalitním rozvojem životního

³⁰ Jiří HORSKÝ, in: OF (A), Zpravodaj č. 0, (zvláštní příloha), in: Československý architekt, č. 1, 1990, 1.

prostředí. Touha po nápravě jistě musela pramenit i z křivdy, kterou profese prošla za posledních čtyřicet let a bylo profesionální a odpovědné vrátit jí její vážnost a úctu. Nejdříve se však považovalo za nutné zhodnotit minulost, tak aby na 2. Valné hromadě byl prostor zformovat a nejlépe i ustanovit profesní organizaci architektů a připravit podmínky pro vznik spolků, sdružení, unií apod. 28. 11. je podána výzva na odstoupení všech orgánů SČA. O dva dny později je ÚV SČA zvolen pracovní výbor a k 1. prosinci je na mimořádném sjezdu funkční období ÚV SČA ukončeno. Vnitřní debaty OF (A) se tou dobou již soustředí i na témata jako komora architektů, školství atd. Miroslav Masák před Valnou hromadou vyzval k zapojení se, sdílení názorů a popsal atmosféru prosincových dnů i takto: „Víme, že co dnes píšeme, nemusí za čtrnáct dní platit. Nervozita a nedočkavost, které nás povzbuzují a svazují zároveň, jsou pochopitelné. Ale neměly by nás dohnat k nedomyšleným závěrům. Ujišťujeme vás, že nic nebudeme protahovat. Názor na uspořádání naší obce se tříbí. Konzultujeme ho nejen s architektonickými organizacemi evropských sousedů, ale i s představiteli ostatních oblastí umělecké a tvůrčí práce u nás. Zvažujeme možnost společného syndikátu s výtvarníky. Držte nám palce, a pokud můžete, pomozte nám.“³¹

Redakce *Československého architekta* přináší svědectví i o dalších osobních pocitech architektů, které zachycují moment emoce, radosti, ale také obavy, očekávání, nejistot a přání. Je slyšet apel na morální hodnoty, rozvahu a uvědomění si situace, tak aby se společnosti neubrala k politikaření, uzavřeným diskuzím, neprofesionalitě. „Cesta je otevřená všem, ale také všemu. Záleží na nás, aby byla otevřena všemu dobrému“, napsala do ankety Zdenka Nováková.³² Architekt Karel Hubáček držel velká očekávání ještě více při zemi: „Nedůvěřivý neklid. Rozumem tišené naděje. Jenom nejásat.“³³ Zazněla ale i konkrétnější slova k vývoji architektury, který samozřejmě už z principu sliboval spíše posun v kvalitě a vzestupu uznání pro architektury samotné. Josef Pleskot podtrhl naději směřující k lepší architektuře. Vlado Milunič mluví o nutnosti nahradit zprostředkované vztahy – vztahy přímými. Michal

³¹ Miroslav MASÁK: K valné hromadě, in: OF (A) č. 0 (příloha), Československý architekt, č. 1, 1990, 4.

³² Zdenka NOVÁKOVÁ, in: Jak hodnotíte současnou situaci (anketa), in: OF (A) č. 0 (zvláštní příloha), Československý architekt, č. 1, 1990, 6.

³³ Karel HUBÁČEK, in: Jak hodnotíte současnou situaci, in: OF (A) č. 0 (zvláštní příloha), Československý architekt, č. 1, 1990, 6

Šrámek k architektuře, resp. architektům poznamenal: „Jsem zvědav, jak ty domy budou teď vypadat bez nervozity a napětí, neboť ve slohu panuje tíž zmatek jako před revolucí, není-liž pravda. Také, zda se trochu víc té demokracie dostane také do našeho ateliéru.“³⁴

Kritikou na revoluční dny nešetří ve své pozdější úvaze Jan Novotný. Zmiňuje úspěch toho, že žádné jiné tvůrčí seskupení nedokázalo tak rychle svrhnout starou strukturu a začít novou. Přesto však útočí do svých řad za to, jak se architekti ponořili do svých profesních problémů. „Stačily by prsty jedné ruky, kolikrát architekti vystoupili, promluvili k národu, řekli – jsme tady, víme, oč nám jde, chceme tvořit pro lidi. Ani na valné hromadě nezazněly hlasy oslovující veřejnost. Obnovení důvěry vůči veřejnosti, ale i mezi architektky samotnými bude trvat, ale základy je třeba stavět hned, aby nezbyly jen oči pro pláč.“³⁵

3.2. Komora versus Obec architektů versus individualismus

Po zrušení činnosti SČA nahradila na konci prosince 1989 zastřešení oboru Obec architektů (OA). Ta informovala o dění, praktických změnách, pořádala valné hromady, vystupovala ve věcech souvisejících s novou legislativou a připravovala i založení Komory architektů. Návrh zákona k ustavení profesního zastřešení i pro architektky byl zformulován hned v lednu roku 1990. Parlamentem prošlo schválení a komora byla založena o dva roky později.

Během této čekací doby, vlastně už na jejím začátku, ale probíhaly tiché či veřejné námitky a polemiky nad významem Komory. Jednotný hlas revoluce se začal přehodnocovat. Politicko-ekonomická situace a nové společenské zázemí nabízely nejen svobodu slova a tvorby, ale také nové formy uplatnění, kontaktů a především prostor pro individualitu. Jak na jedné straně nám tento politický převrat popisuje cestu od mocí formulované architektury, k té nezávislé, tak na straně druhé potvrzuje, nakolik je architektura oborem s politikou plně provázaným. Přechod

³⁴ Michal ŠRÁMEK, in: Jak hodnotíte současnou situaci, in: OF (A) č. 0 (zvláštní příloha), Československý architekt, č. 1, 1990, 6.

³⁵ Jan NOVOTNÝ: Jaký je a jaká bude, in: Architekt, č. 1, 1990, 1.

k demokracii a tržnímu hospodářství přirozeně přinesl neznámé impulsy, které jen o pár měsíců dříve nebyly součástí systému. Snaha o obnovu architektury a jejího postavení ve společnosti se může lehce v tomto úhlu pohledu stát snahou o „obnovu architekta“. Nastalo zkrátka rychlé vystřízlivění. Praktičnost a individualismus, kapitalismu tolik vlastní, začal přebíjet kolektivní prosazování obecných zájmů. Na poznámku k tomu, že jsou tací, kteří nesouhlasí s myšlenkou vzniku Komory architektů, reagoval koordinátor příprav Komory Martin Peterka takto: „Samozřejmě je to otázka kultury společnosti. Nicméně je také otázka kulturní společnosti v jakém zdravotním stavu ta společnost je a jak se o zdravotní stav svých členů stará, stejně jako je záležitostí – tedy v širším slova smyslu – kultury společnosti, jakou pěstuje spravedlnost a jak ji aplikuje. Zhruba tyto tři oblasti – medicína, advokacie a architektura – bývají v civilizovaných zemích, jak známo, upraveny nějak důmyslněji, než aby se spoléhalo jen na obecnou kulturnost, nebo dokonce zpětnou vazbu tržního mechanismu. Vycházeli jsme z jakéhosi uživatelského kritéria, totiž, že architektura je to, co vytváří prostředí, v němž žijí lidé. Lidská společenství, obec musí koexistovat s přírodou. Zásahy do tohoto prostředí musí být profesionální a někdo za ně musí nést odbornou odpovědnost. To není otázka monopolu, ale odbornosti a odpovědnosti.“³⁶

Strach z monopolu je zakořeněn ve společnosti z minulých let totality. Kritické ohlasy na styl vedení Obce architektů zaznívaly hlavně proti slabé diskuzi a nejasným stanoviskům rady OA nebo proti obcházení problematických témat, což pro některé členy znamenalo ohrožení prvotních cílů Obce a drželo architekty v nízkém povědomí veřejnosti. Je však patrné z dobových záznamů, z časopisu Československý architekt, že diskuze nechtěla být brzděna ani na jedné straně. Vše budí dojem, že se jen potvrdilo upozornění některých dříve citovaných: „Jenom nejásat.“³⁷ Rada se proti kolektivní vině ohradila a dál vyzvala ke kritice a k novým podnětům. Alena Šrámková předsedkyně OA námitky okomentovala i takto: „Všichni kritizují. (...) Je totiž škoda, že se nedostali do rady zástupci aktivních skupin Zlatí orli, Obecní dům apod. (...) Zdá se, že volby nebyly asi nejlepší, vždyť podle našich zjištění je až 70% neúčast! (...) než pomlouvat v zákulisí, měli by napsat názor do Architekta. Aby to

³⁶ Komora na dohled – všichni kritizují – rozhovor s Martinem Peterkou a Alenou Šrámkovou, in: Architekt, č. 4, 1991, 8.

³⁷ HUBÁČEK, (pozn. 33).

nebyly jenom „zlé jazyky“ ale spíš impuls.“³⁸ Připomeňme ještě jeden dobový výrok: „Nedělám si žádné iluze o kolegiálních vztazích a o morálce architektů, která by vzdorovala komercializaci. Mám pocit, že je to věc osobního charakteru každého architekta a na něj OA svou sebečitelnější koncepcí nemá vliv. V budoucnu bude jistě větší roli než dříve hrát individuální aktivita lidí a také skutečnost, kterou nelze změnit – osobní kontakty a známosti. Proto ani nepředpokládám, že by existovalo kritérium, které by zaručilo jakémukoli architektovi, že se za něho zaručí profesní zájmová organizace. Nezmění-li se filozofie myšlení architektů, nebude mít ani OA možnost poskytnout morálnější principy.“³⁹

Tímto se dostaneme do obecné, teoretické roviny – k bazální podstatě všech rozporů. Je patrné, že tématem následujících let bude „individualita versus obecné blaho“. Toto téma muselo po revoluci dostat nový význam a je otázkou jak se k němu přistoupilo. Je to téma, která nás přivede k hlubšímu zamyšlení nad tím, kdo je architekt, kdo tvoří architekturu, případně k přímé otázce: „Máme takovou architekturu, jakou si zasloužíme?!“ Nabízí se potřeba zpětně reflektovat raná devadesátá léta, ale zároveň i dnešní stav. Pokud přijmeme problematiku „individuální versus veřejný zájem“ za platnou a aktuální, bude otázkou dalších kapitol také – Koho bylo nebo je třeba „napravovat“ nejdříve? Architekturu, její funkci a formu, společnost, architektky nebo politiky? Zdá se, že témata se stále recyklují, a jde o úvahu obecně použitelnou, v jakékoli době a systému. Je příhodné poukázat na to, jakými aspekty, věcnými či lidskými faktory, jistě byla a je výsledná architektura ovlivněna, případně je ovlivněn názor na ni. Vidíme, že i samotné vnitřní fungování Obce a Komory architektů, jejich profesní komunikace, infrastruktura oboru, ale i rozdělení rolí, společné vize, diskuze nebo naopak absence diskuze, jsou součástí architektury – prostředí, ve kterém žijeme.

Česká komora architektů (ČKA) vznikla po revoluci jako poslední z řady oborových organizací 12. května 1992. Obec architektů zůstala občanským sdružením a je neziskovou organizací s dobrovolným členstvím. Povinností pro výkon profese se stalo členství a autorská zkouška u ČKA. Ta k roku 2013 čítá téměř 3500 autorizovaných architektů. O náplni České komory architektů, její roli

³⁸ Ibidem.

³⁹ Alexandr Skalický: Hledání tváře?, in: Architekt, č. 5, 1991, 8.

v celospolečenském dění bude více řečeno v závěrečné kapitole „*Kdo ovlivňuje českou architekturu*“. Následující kapitoly zůstanou u popisu a zhodnocení obecné atmosféry raných devadesátých let a aspektů, které do architektury díky změně politického režimu vstoupily.

3.3. Strízlivění

Předchozí kapitola nastínila jistý zákulisní odklon od euforické porevoluční nálady. Přišla chvíle nových zamyšlení a cílů nebo jen „bezmyšlenkovitého“ plynutí času? Ubylo rychlou revolucí aktivistů a přibylo realistů, konzumentů nových výhod? Jisté vystřízlivění muselo dostihnout i architekty, ale bylo otázkou, jak s tím profesně naloží. Koneckonců první kapitoly vypovídaly o skupinách architektů účastnících se už před revolucí protestů a petic, ale také se upozorňovalo, že nikdy nešlo o příliš početnou skupinu, naopak užší okruh lidí. V náhlé společenské změně tedy nebylo příhodné očekávat nic víc, než že ideály a sny přirozeně nahradí opět každodenní realita. Stojí za zvážení, co přechod ke kapitalismu architektuře přinesl, ale také co odnesl. Vedle získání tvůrčí svobody to možná byla i ztráta nadhledu, co česká společnost a architektura v devadesátých letech zažila. Začalo být zřetelnější, že jisté vize a hodnoty pro někoho samozřejmé nemusí být po čtyřech desetiletích útlumu celospolečensky platné. Dalo by se říci, že sílilo vědomí potřeby jistého kulturního sebepoznání a sebevzdělání národa. Vystřízlivění do reality, kde se musí rehabilitovat více než politika. Co s únorem 1948 odešlo, nemohlo přijít stejnou rychlostí po roce 1989.

3.3.1. Veřejnost v hledáčku architektury

Otázka vztahu architektů k veřejnosti a veřejnosti k architektům je hned v první porevoluční vlně změn velmi zásadní. V této fázi šlo o hlasité vyřčení tématu, které se

před rokem 1989 řešilo v zákulisí, případně i veřejně, ale bez otevřeného dialogu a s politickým usměrněním. Poprvé nastala možnost jakékoli potřeby diskutovat a prosazovat profesionálně nejen vůči státu, ale celé společnosti. Tyto potřeby měly podobu nejdříve spíše abstraktní, od roku 1992 bylo mnohé řešeno přes ČKA.

Profesní obhajoba byla přirozeně vedena velmi ideově, především zpočátku. Architekti se ocitli téměř v roli „světanápravců“, kde smyslem jejich práce měla být nová vize, myšlenka, idea. Architektura nechtěla být již více vnímána jako produkt, spotřební zboží, ale chtěla směřovat k základní podstatě sebe sama. „V této době, kdy se vrací tvář lidem a společnosti, chceme my architekti vrátit tvář také prostředí, v němž žijeme, chceme obnovit dobrou architekturu jako projev dobrých vztahů mezi lidmi, i dobrého vztahu společnosti k vlastní historii, přírodě a světu. Chceme obnovit kulturní cítění vlastního národa.“, přednesla jedna z dobových mluvčích, a celoživotní obhájkyni morálního přístupu, architektka Alena Šrámková.⁴⁰ Vedle takto pozitivních slov, povzbuzujících až filozofickému přístupu, si bylo nutné uvědomit i nelehkost situace a to, že celý nápravný proces nemusí proběhnout tak rychle, jako proběhla devastace hodnot po únoru 1948 a později znovu za normalizace po roce 1968. V tomto směru přímá úměra není zajištěna. Upozornění na to zaznívala. Jan Novotný podal v prvním, plně svobodném, čísle Československého architekta úvahu s titulem *Jaká byla a jaká bude* (vztahující se k 1. Valné hromadě architektů).⁴¹ I z jiných článků je však cítit volání o snahu zachovat si nadhled a kontrolu nad překotným vývojem. Novotný připustil evidentní závislost architektonické tvorby na stavu společnosti, nejen duchovním, ale i ekonomickém. Přidal, že Obec architektů proto čeká v tomto směru obrovský kus práce. Upozornil na milný předpoklad, že se vše naráz změní a varoval před reálně trvajícím nebezpečím opomenutí architektury, které se bude odvíjet od založené legislativy, podmínek projektování, investování a stavění, v uměle živené nekulturnosti. Kritika padla nicméně na průběh 1. Valné hromady a právě na fakt, že podle Novotného nebyla dostatečně reflektována důležitost spolupráce s veřejností. Mělo jít už o konkrétní, reálnou formu spolupráce. „Architekti, prostřednictvím své obce, musí v tomto směru rychle a účinně zasáhnout. Musí se prostě umět vyslovit, co chtějí, co umějí a také

⁴⁰ Alena ŠRÁMKOVÁ, Prohlášení Občanského fóra architektů, in: Československý architekt, č. 1 1990, 1

⁴¹ NOVOTNÝ, pozn. 32

formulovat způsoby, jak toho pozitivního dosáhnout.“ Dodává: „Škoda, že nebyla oslovena veřejnost.“⁴² Podobné pocity sdílel například Miroslav Masák, jeden z vedoucích „architektů-aktivistů“ koncem osmdesátých let. Pokud jde o společenské postavení architekta, upozornil, že to bude ještě nějaký čas trvat. Důvodem bylo pro něj i to, že společnost není dostatečně vzdělaná a moderní architektury se přirozeně bojí. Jako metodu doporučoval vzbuzovat zájem veřejnosti a vzdělávat ji denně přes noviny, časopisy, rozhlas i televizi. Vedle této formy byla jistě zásadní i ta, na kterou upozornilo OF se svou kulturní komisí, a to propojení odborné veřejnosti se státní správou. „Takovou aktivitu pokládáme za jeden z předpokladů vzniku občanské společnosti, za základní prostředek znovu vytvoření zpětných vazeb mezi občany a státní mocí, ale i za jeden z předpokladů nutných pro rehabilitaci naší profese“, informovalo OF ke kulturní komisi centra OF v Informačním servisu Obce architektů také hned z kraje roku 1990.⁴³

Je zajímavé, že už bylo i některým jasné, že rozvoj společenské vzdělanosti přinese i potenciální příležitosti pro spolupráci s tzv. osvíceným investorem. Dnes jde o tolik citovaný příměr. Odpovědný, poučený neboli osvícený investor, zadavatel nebo klient je v hledáčku u dnešních architektů na začátku 21. století stále cennou zkušeností. Už na 1. Valné hromadě se však v diskuzi na tuto potřebu pamatovalo. Nicméně byl to výtvarník Kurt Gebauer, který vybídl přítomné k vyjíždění mimo Prahu tam, kde mají zájem založit fórum, i tam, kam myšlenky změn ještě nedorazily. Protože i svou politickou prací v této rozhodující době mohou získat budoucí osvícení klienty.⁴⁴ Stejně tak je zajímavé zaznamenat sdělení OA, která apelovala na své členy zlepšovat své postavení i přímým propojením s veřejností. Podle informace Obce mnozí občané v zimě roku 1990 zasílali nespočet žádostí o pomoc a upozorňovali na sporné stavby a investice. Architekti byli doslova vyzváni:

⁴² Ibidem.

⁴³ Občanské fórum: Ke kulturní komisi koordinačního centra OF, in: Informační servis Obce architektů, č. 1, 1990, 1.

⁴⁴ Kurt GEBAUER, in: Diskuze na 1. Valné hromadě, Československý architekt, č. 1, 1990, 5

„Voláme SOS a prosíme všechny pražské architekty, kteří by byli ochotni a schopni věnovat kus svého volného času pro obecné blaho.“⁴⁵

3.3.2. Impuls ze zahraničí

Krom uvědomění si, že dialog s veřejností není samozřejmostí, ale je nutné na něm pracovat, se objevila další nová zkušenost – kontakty se zahraničím. Návštěvníci z ciziny hned krátce po revoluci dávali nové podněty a upozorňovali často na něco, co nebylo místním na první pohled známé. Česká společnost v rychlém sledu událostí mohla lehce ztratit schopnost reflektovat vývoj s nadhledem a také reflektovat sebe sama a své prostředí. V tu chvíli reflexe zvenčí může na ztrátu místní sebereflexe upozornit a umožnit vidět věci z jiného úhlu, a proto sebevědoměji.

Například architekt Richard Rogers při své návštěvě v Československu řekl: „Máte výhodu v krásné zemi. Nemyslím, že bych kdy byl v zajímavější zemi než u vás. Máte fantastickou tradici (...) Máte obrovskou výhodu už od začátku. Můžete vytvořit s vašimi představiteli, kteří se zabývají kulturou, nové struktury, a tak vytvářet podmínky pro možnost správného výběru (...)“ Nicméně dodal: „Pěstovat talent, to nelze s lidmi, kteří dělají kompromisy s minulostí, ale musí jít o mladé architekty, neznámé lidi (...) Dnes už u vás není problém komunismus. Problém bude kapitalismus. Ne, nejsem antikapitalista, ale zůstává otázka, jak kontrolovat. Umění je v kontrole, v bilanci (...) Kapitalismus pracuje na základě desetiletých cyklů.“⁴⁶ Nastal u nás problém ve správných osobnostech nebo ve ztrátě kontroly? Pokud dnes v roce 2013 připustíme názory, že většinu stavební produkce tvoří realizace bez účasti architektů, soutěží, systematicky řešeného územního plánování a kdy služba architekta není na žebříčku obecného zájmu, je otázkou, zda kontrola byla dostatečně nastavena. Ztratila se víra ve smysl jejího prosazování dobré architektury? Čím proces transformace musí projít, aby obnova architektury nebyla stále živým problémem? Architekti věděli, že pokud mělo dojít k transformaci, jednou z cest je

⁴⁵ Sporné stavby a investice, in: Informační servis Obce Architektů č. 2, 1, (příloha), in: Architekt, č. 1. 1990,4.

⁴⁶ HORSKÝ Jiří: Richard Rogers v Praze, in: Architekt, č. 10, 1991, 1 a 6.

obnova spolupráce se zahraničním architektem či skrze diskuze nad jeho zkušenostmi. Toto vědomí, ale jasné především v první polovině devadesátých let.

Zaznamenali jsme, že pospolitost Obce architektů a zájem jejích členů o její činnost oslabil hned za několik měsíců. Euforie společenská se proměnila v euforii individualismu. Oslabil se i zájem o obecně významná architektonická témata a o společné hledání vizí budoucnosti. Richard Rogers, opěvoval krásu a potenciál české země. Zdůraznil, že je na co navazovat a je to jen otázka přístupu a systému. Vzpomeňme březen 1991, kdy se konala mezinárodní konference o Praze s titulem *Urbanistická budoucnost československého hlavního města*. Organizátoři Petr Kratochvíl a Jan Sedlák později zhodnotili a potvrdili, že zájem ze strany českých architektů, ale i státní správy byl mizivý. „Právě tuto možnost konfrontace či navození dialogu cítím jako velice naléhavou, protože jinak se u nás diskuze vedou jen uvnitř vlastního kroužku.“, popsal situaci Kratochvíl.⁴⁷ I tento fakt je k zamyšlení. Je tolik vytoužená konfrontace, otevřená a mezioborová, mezinárodní diskuze českému prostředí vlastní po více jak dvaceti letech svobodného slova?

Z pražské konference však vyplynul i další poznatek, který potvrdil nakolik je cenná zahraniční, politickou proměnou nezatížená, reflexe. Kratochvíl zhodnotil projevy zahraničních účastníků takto: „Pro mne je velikou posilou, že akcentují roli staré Prahy do takových výšin, že ani my sami si ji netroufáme ji tam postavit. Tohle je potřeba tady stále zdůrazňovat.“⁴⁸ Důvody zda a proč chybělo dostatečně silné národní uvědomění místních hodnot, jsou jistě složitější problematikou, ale přirozeně to muselo ovlivnit stav a podobu české architektury. Zjednodušeně z toho vyplývá nutný střet kultury a politiky. Vize o svobodné, kvalitní architektuře a vyšších morálních cílech musely podstoupit zkoušku liberalismu, politicko-ekonomického tlaku, kterému pochopitelně nemohli či neuměli vzdorovat všichni. Architekturu jako činnost estetickou, funkční, ale i silně ekonomickou nešlo vyjmout z vlivu celospolečenského dění a naopak. Potvrzuje se, že architektura zůstává věcí kulturně-politickou. Nejen její roli v kapitalismu, ale i její sebevědomí a

⁴⁷ Urbanistická budoucnost Prahy – interview a P. Kratochvílem a J. Sedlákem, in: *Architekt*, č. 11, 1991, 1.

⁴⁸ *Ibidem*.

uvědomění si role historické i současné je třeba usměrňovat, živit či kontrolovat tak, aby obě roviny, kulturní i politická, byly v souladu a rovnováze.

Co tedy další léta po 17. listopadu přinesla? Vladimír Czumalo pokládá přímou otázku: „Proč očekávat, že se poprvé v dějinách právě v naší aktuální situaci bezvýhradně spojí bohatství s vytríbeným vkusem a samovolně se obrodí pokleslá stavební kultura?“ Pokud se měla naplnit myšlenka tvorby architektury skrze otevřený dialog, demokratické soutěže a promyšlená zadání poučených klientům, splňovaly to jednotlivé realizace posledních dvaceti let? Jak a čím se formulovala nová zadání, přístup architekta k návrhu a především vztah veřejnosti k architektovi a investorovi. Kde stála role společnosti v nových projektech? Tyto otázky plynou z předpokladu, že stav, styl, kvalitu a celkově onu „kontrolu“ současné české architektury (kde není na mysli čistě legislativní kontrola) neurčuje architekt sám. Je zde celá řada dalších faktorů a hlavně aktérů, kteří se v menší či větší míře podílí na výsledné podobě jednotlivých stavebních výsledků. A stojí pak tiše v pozadí všech architektonických kritik a teorií. V tom všem bylo možné se inspirovat a poučit od západních zemí. I dnes je dobré si nové rozdělení rolí definovat. Pak dále vybrané kauzy pomohou popsat tyto souvislosti a podat zprávu o tom, čím se česká architektura v dnešní době oproti době socialismu profiluje, za jakých podmínek vzniká, a tedy jaká je její pozice a proto možná i stylová podoba. Jak reflektuje veřejnost dnešní architekturu a architekt veřejnost pro kterou tvoří? Kde leží české architektonické sebevědomí?

3.3.3. Rozdělení rolí

I když ještě několik měsíců trvalo, než byl postaven poslední panelák, architekti se dostali do stavu „*tabula rasa*“. Byl prostor pro nový začátek. Čím měly být úkoly a cíle naplňovány, bylo popsáno výše – diskuze, zastřešující organizace, zahraniční spolupráce, osvěta pomocí médií. Reálná rehabilitace stavu české architektury mohla dále probíhat jen za pomoci viditelných změn a jednotlivých projektů, zásahů do veřejného prostoru. Proto od mapování ideové základny je třeba přejít ke konkrétním proměnám, novým architektonickým příležitostem a posoudit jejich průběh a dopad

nejen na dané prostředí ale i společnost, která potřebovala o změně nejen slyšet, ale ji i vidět. Projev soudobé architektury, resp. architektů byl nutný k tomu, aby se vyslal signál, že architektura a urbanismus není už jen o typizované bytové výstavbě, restaurování historie a jen občas o ikonických moderních budovách, typu Ještěd v Liberci.

Maxvel Hutchinson, britský architekt a předseda profesní organizace RIBA, v rozhovoru dal důraz na tuto obecnou potřebu: „Je to zřejmě pro celou společnost velmi důležité, aby porozuměla tomu, že se architektura bude muset změnit. Jde o to, najít v odborné obci tvořivé osobnosti a jasně formulované myšlení, architektky, kteří mají charisma a umění debatovat (...) A já myslím, že tenhle zvrát by se měl odrazit i v budovách. Takže musíte najít ony charismatické vůdce, jakousi pochodeň nové architektury. (...) Ale potřebujete i nové domy. Společnost nemůže zůstat v klidu. Musí tu existovat způsob, kterým se vyjádří mladí architekti. Kterým dají najevo své naděje vkládané do nové společnosti. A jejich budovy jim k vyjádření pomohou. Příliš mnoho důrazu na rehabilitaci by vracelo vaši společnost nazpět.“ Nemyslíte, že v této době je důležitá spíš určitá skromnost? (...) Nemusíme hlavně chránit konstrukci města a identitu místa? „Trochu se bojím toho, co říkáte o tendenci k regresi (...) jistoty, možná nudy v architektuře (...) které by měly reprezentovat pohyb ve společnosti. Nemyslím si, že je to nutné. Myslím, že budete schopni vybudovat nenákladnou, hodnotnou a přitom jednoduchou racionální architekturu, směřující přesně do budoucnosti, nikoli do minulosti. To je výzva.“⁴⁹

Výzvu a naději jistě cítíme již v kapitolách shrnující předlistopadovou atmosféru i tu bezprostředně po něžné revoluci. Tvořit soudobě, tak aby i veřejnost dostala nový signál, zprávu o podstatě architektury. Hutchinson pokračuje: „Řekl bych, že tu vidím velkou úlohu státu. Úlohou státu v demokracii je vyrovnávat žravost soukromého sektoru (...) Proto si myslím, že musíte najít ty správné lidi.“ Role státu je s architekturou spjatá tradičně.⁵⁰ Nemohlo jít o názor, který by nesdílela i česká společnost nebo alespoň architekti. I to byla otázka a očekávání, jak po tíživé zkušenosti z doby totality, kdy stát určoval styl i formu celého stavitelství, bude nově ke své sebezprezentaci a odpovědnosti za veřejný prostor přistupovat. Úkoly se se

⁴⁹ Jiří HORSKÝ: Potřebujeme charismatické vůdce (rozhovor s Maxvellem Hutchinsonem:), in: *Architekt*, č. 8, 1991, 1.

⁵⁰ *Ibidem*.

změnou politického režimu nezměnily, stále je nutné plánovat bytovou výstavbu, územní rozvoj, veřejné budovy, infrastrukturu. Co se mělo změnit, je forma projektů a to, jak se k nové formě dojde. Pokud se mluvilo o zapojení veřejnosti, jejím vzdělávání, u tohoto otevřeného dialogu musí mít slovo i veřejný činitel. Strany, které se diskuze a tvorby mají nebo mohou účastnit, jsou: stát (potažmo město nebo kraj), zadavatel, investor, architekt, klient, veřejnost. Jednotliví účastníci se podle situace navzájem zastupují, proměňují, prolínají. Tyto role budou dále patrné v následující kapitole popisující tři architektonické realizace, soutěže, a dále také v poslední kapitole zobecňují současnou situaci, ve které se architektura a práce architekta po roce 1989 nachází.

4. Kauzy

V této části se vzdálíme od teoretického popisu dobové atmosféry a výčtu nových porevolučních poznání a očekávání k několika vybraným projektům, jež snad přiblíží směr, kterým se architekti a jejich architektura vydala. Výběr projektů je založený na snaze vystopovat více než nové principy procesu vzniku architektury. Jde o sledování vztahu architektury a veřejnosti, jak laické tak odborné. Uvedené příklady jsou cíleně všeobecně známější. Selektce proto musí pominout privátní menší realizace typu rodinný dům. Produkce takové architektury má ve svém kvantitativním, a pravděpodobně i kvalitativním měřítku, jistě nemalý význam a výpovědní hodnotu. Jsou to ale větší projekty, kde je celospolečenský dopad patrný okamžitě a kde je možné pozorovat účast až několika zainteresovaných skupin. Zároveň svým mediálním potenciálem oslovují širokou veřejnost, která následně udává společenskou pozici architekta a míru úcty k architektuře. (Výjimky však autorka připouští a mohla by zařadit například bytovou výstavbu větších celků, řešení větších územních celků.) Sledujme hlavně městské prostředí, které se stalo zrcadlem politické změny. Město se stalo symbolem demokratické proměny, a to nejen díky turismu. Níže vybrané realizace či soutěže mají v sobě odkaz na cíl, který si revoluce stanovila – rehabilitovat architekturu pomocí vztahu a komunikace s širokou veřejností, pracovat na rozvoji nové místní identity. Výchozím předpokladem tedy je fakt, že do hry s odchodem totality mohla naplno vstoupit i veřejnost. Architekturu nyní mohou ovlivnit zadavatelé, soukromí investoři, projektanti, ale i politici a veřejní činitelé, úředníci, památkáři, občané. Otázkou a odpovědí bude – kdo hraje tzv. hlavní roli, pokud ne stát jako v dobách komunismu a jak byly pozice jednotlivých rolí rozděleny.

Ukázky proto nejsou vybrány na základě estetických kvalit ani pouze z úzce vymezeného časového období z raných devadesátých let, ale tak, aby podaly obecné povědomí o tom, jakou formou se tyto vztahy jednotlivých aktérů po revoluci obnovily, za jakých podmínek a jaké to může přinést a přináší výsledky. Jsou snad tyto procesy důvodem momentálních pocitů, že architekt nemá ve společnosti úctu? Pokud je v hledáčku veřejnost, tak jak si to vytkla architektonická obec v průběhu

něžné revoluce, musejí být v této práci popsány projekty těchto kritérií: architektura se týká buď velkého územního celku, nebo vysoce exponované lokality města, nebo lokality se specifickým významem pro širší skupinu lidí. Tyto aspekty pak kauze přirozeně zaručí i mediální pozornost, což je autorkou považováno za vedlejší efekt, nikoliv hlavní kritérium výběru. Zvoleným kritériím odpovídá celá řada dalších zde nejmenovaných příkladů a kauz. Snahou však bylo postavit vedle sebe projekty odlišnějšího zázemí. Vše může vést k závěru, že konečnou odpovědí bude pouze paušální rozdělení do dvou kategorií - dobrý příklad versus špatný příklad. Proto je pozornost kladena na souvislosti a vztahy v jednotlivých příkladech se projevujících. Až poté je vhodné přejít podle autorky ke stylové kritice architektury.

4.1. Staroměstská radnice

Zmínka o soutěži na dostavbu Staroměstské radnice zazněla už v kapitole shrnující dění v osmdesátých letech. Jde sice o kauzu, která nevypovídá o architektonické soutěži v demokratickém systému a vrací nás zpět do osmdesátých let, ale je to kauza na tolik významná, že je jistě možné jí sledovat i v této kapitole, vedle projektů po roce 1989. Poslouží později jako komparace s mladšími architektonickými kauzami vycházejícími z demokratických poměrů. Připomene také, že navzdory politickému systému se jistá témata opakují. Staroměstská radnice je důkazem, že veřejnost hraje jednu z hlavních rolí, což je pro revoluční generaci architektů, jak jsme slyšeli, podstatná součást transformace profese architekta.

Je nutné připomenout, že takto velká veřejná soutěž se nekonala dvacet let, od Pražského jara 1968. Už tento samotný fakt musel vzbudit v roce 1987 pozornost jak u odborníků, tak laiků. Historička architektury Radomíra Sedláková situaci komentuje: „To je pořádně dlouhá doba na to, aby se zapomnělo, co taková akce znamená.“⁵¹ Jistě to zapomněl i vypisovatel, kterým byla Rada Národního výboru hlavního města Prahy v dohodě s komisí pro vědecko technický investiční rozvoj a

⁵¹ Radomíra SEDLÁKOVÁ, Společenské aspekty 8. soutěže na dostavbu Staroměstské radnice, in: Umění, č. 5, 1988, 439.

Svazem českých architektů. Jak tedy soutěž probíhala? Zaměříme se na organizační stránku věci, zadání a to, jaké sdělení a možná poučení vyplynulo z výsledku. Architektonické návrhy jsou i z dnešního pohledu děleny do skupin podle přístupu a není smyslem je hodnotit jednotlivě. Staroměstská radnice je ukázkou širších souvislostí, do kterých architektura přirozeně spadá a o kterých vypovídá.

Zpětné individuální hodnocení návrhů by nebylo snadné už z faktu, že soutěž zaznamenalo pět set zájemců, kteří si vyžádali podklady k účasti. Celkem bylo následně podáno dvě stě dvacet sedm návrhů.⁵² Údajně sice byly provedeny posudky ke každému návrhu, ale ty nebyly publikovány, a to ani k těm vysoce hodnoceným. Výběr porotců, kterými nebyly nezávislé osobnosti mimo zmíněné instituce, probíhal ve třech kolech. Porota se sešla celkem pětkrát. V únoru 1988 oznámila, že přes vysoký počet soutěžících neshledala žádný z návrhů natolik kvalitní pro dané prostředí, aby mohla být udělena první nebo druhá cena. Odměnou třicet tisíc korun za třetí místo tak byly ohodnoceny všechny návrhy, které postoupily do třetího kola, a čtyři tisíce si odnesli architekti návrhů z druhého kola. I redaktorka časopisu *Tvorba* ve své reportáži zmiňuje obecný postřeh: „[...] v prvním kole bylo potřeba pročistit tu velkou hromadu, proto pomocné heslo porotců bylo: „Je to vůbec možné?“ Když to možné nebylo, pryč s tím.“⁵³ Redaktorka dodává: „Petr Parlář se zatím nenarodil, nebo se do soutěže nepřihlásil.“⁵⁴ Co mělo být možné, jak měl vypadat realizovatelný návrh a proč se k soutěži přistupovalo jako k hledání architekta schopností gotického mistra Parláře?

Více nezávislých pozorovatelů upozorňuje na to, že této soutěži chybělo kvalitní zadání. Chybělo téma a chyběla náplň. Podklady pro účastníky proto byly vyhodnoceny jako neprofesionální. A to bohužel přesto, že byla možnost se poučit z minulých ročníků. Staroměstská radnice zažila do té doby sedm soutěží na svou přestavbu či dostavbu východního křídla. I proto se zákonitě osmé konání konkurzu na návrh nové části radnice bylo jedním velkým očekáváním a příslibem oživení stojatých vod nekreativního socialistického stavitelství. Jak píší teoretici Jana a Jiří Ševčíkovi o historii „nepovedených“ soutěží: „Dokumentují i neschopnost rozhodnout,

⁵² Dana ŠPAČKOVÁ, Staroměstská radnice má naději, in: *Tvorba*, č. 9, 1988, 10.

⁵³ *Ibidem*, 11.

⁵⁴ *Ibidem*.

neschopnost vybudovat přesně program, určit potřeby společnosti a formulovat silnou myšlenku, která by strhla, pro niž by mohly vyrůst velké osobnosti a uvolnit svou energii. Pro dnešní krizi programu, krizi velkého příběhu či ideje není lepší příklad než Staroměstská radnice v Praze.⁵⁵ Tuto tezi potvrdil i člen poroty, architekt Zdeněk Kuna: „Téměř bych řekl, že opravdu jde asi více o to, co naše architektura v současnosti znamená a co je schopna produkovat, než o to, zda v dané chvíli vyřešila či nevyřešila úkol radnice samotné.“⁵⁶

Ale před závěry a výsledky je dobré připomenout důvody nevybrání projektu k realizaci. Nedostatečné zhodnocení situace a nedůsledné hledání smyslu nové radnice se odrazilo i v přístupech architektů. Samotná poloha, význam náměstí a velikost proluky působí problémy. Volný pozemek zabírá kolem sto metrů západní strany náměstí, tedy původní radnici strženou po útocích Nacistů v květnu 1945, navíc s možností rozšířit novostavbu i na bývalý pozemek Krenova domu, který stával až do asanace Josefova před kostelem sv. Mikuláše, na místě vyústění náměstí do dnešní Pařížské třídy. Historická skladba a složitý vývoj náměstí nabízí celou řadu pojetí. Jde o projekt, který neunikne pozornosti. To, že místo je plné symboliky a významů, nemusí být výhoda, ale jistá komplikace, se kterou se muselo a musí v takových soutěžích počítat. Byla to ale především nejasná funkce a náplň budovy, co přineslo od architektů tak širokou škálu vizuálního ztvárnění. Překvapení poroty tedy nebylo namístě.

Přístupy, které se v návrzích objevily, shrnul již tenkrát historik architektury Rostislav Švácha. Jednu ze skupin vytvořil historismus, kterým se architekti snažili reflektovat, nebo spíše kopírovat dějinnou symboliku a vraceli čas nazpět do dob gotiky a 19. století. Pokud jde o návrat do časů silného národního uvědomění, Rostislav Švácha to spíše hodnotí, jako protikladnou riskantní tendenci ke svobodě, k nezávislému potvrzení vlastní identity, jako vazbu na neproblematickou jistotu. Na tento přístup navázala snaha kombinovat eklektismus historických stylů s moderním, resp. postmoderním cítěním. Ten nám připomíná ztracený příběh náměstí, a i když ho zároveň nechce plně prožívat znovu a udržuje si od minulosti distanc, neobrací se plně do přítomnosti. Nejvýrazněji vstupovala z řady

⁵⁵ Jiří ŠEVČÍK, Jana ŠEVČÍKOVÁ: Simulovaný příběh, in: Umění, č. 5, 1988, 445.

⁵⁶ Zdeněk KUNA: Rozhodující má být kvalita, in: Uměním č. 5, 1988, 450.

jistě utopická řešení, která se vyznačovala technicky progresivním hledáním výstupu z dějin do současnosti. Vedle toho však stály návrhy těch architektů, kterým nevyhovuje ani jeden zmíněný přístup. Byly to především po revoluci výrazné osobnosti české architektonické scény, které hledaly klasický, zodpovědný, „normální“ postoj, který svou zpátečnickou tendencí nepůjde proti soudobému výrazu, ale ani se neuchýlí k individualismu, který by překřičel kontext místa a zvětšil propast mezi realitou a uměleckou imaginací.⁵⁷ K této skupině řadí Švácha Alenu Šrámkovou, Ladislava Lábuse, Josefa Pleskota nebo Emila Přikryla. Z tohoto odborného vyhodnocení vyplývá jistá potřeba stylového kompromisu vedoucího však k soudobé identitě místa. Porota nicméně názor s odbornou veřejností nesdílela a potvrdila očekávaný odstup k tvůrčímu přístupu. Takovému směru byla nakloněna i veřejnost, která byla do debaty nad soutěží zapojena. Tento fakt se stává vysoce důležitým v souvislosti s dobovou situací stále probíhající normalizace a v souvislosti s děním po revoluci. Jednoznačně šlo o jednu z nejsledovanějších soutěží v historii moderní české architektury. Práce s veřejností ale přinesla také cenné uvědomění si vážnosti problematiky veřejného prostoru a toho, kde stojí pozice českého architekta. Současně si architekt uvědomil, jak veřejnost vnímá moderní architekturu.

Ve dnech 26. 2. až 20. 3. 1988 probíhala výstava vybraných soutěžních návrhů pro veřejnost, v prostorách Staroměstské radnice. Radomíra Sedláková, která se pro časopis *Umění* reflexí soutěže ve vztahu k veřejnosti zabývala, poukázala na jasnou snahu o manipulaci s veřejným míněním. Výstava nebyla řádně ohlášena, neproběhla vernisáž ani tisková konference. Publikum nedostalo odborné posudky, podmínky soutěže ani hodnocení poroty. Nad tím se lidé nepozastavili a ochotně a se zájmem hlasovali v anketě o vítězi, vyjadřovali se v tisku a jiných médiích. Prostor vyjádřit svůj názor dostala veřejnost značný, až nebývalý. Radomíra Sedláková vzpomíná: „Byly jimi zaplaveny všechny noviny. Večerní Praha z nich půl roku měl pravidelnou týdenní rubriku. A už v nich se ukázalo, že veřejnost současné architektuře nevěří. Odmítá ji. Vykazuje ji na okraj města, do sídlišť, kamkoli jen ne na Staroměstské náměstí (...) Lidé byli uneseni fetišem veřejného rozhodování (...) Architektura se stala věcí veřejnou – ale v jaké smyslu!“⁵⁸ Výstavu navštívilo zhruba

⁵⁷ Rostislav ŠVÁCHA: Taktika moderní architektury v historickém prostředí, in: *Umění*, č. 5. 1988, 455.

⁵⁸ SEDLÁKOVÁ, (pozn. 45), 439.

pět set lidí za den, tedy přes deset tisíc za celé tři týdny.⁵⁹ Úctyhodné číslo, které se ani po revoluci nezopakuje. Vypovídá to o velkém zájmu širší veřejnosti o architekturu nebo o žhavá témata či snad strachu o historické centrum? Druhou věcí je, jaký dialog se s ní vede a jaký se tedy ona naučí vést s architekturou a architekty. „Odkud se bere ta strašná nedůvěra ve schopnosti vlastních architektů a ve schopnosti současné architektury?“ Ptá se a odpovídá si Radomíra Sedláková: „V první řadě – z nevzdělanosti. V otázkách architektury máme veřejnost zaostalou a zanedbanou, doslova nevzdělanou. A přesto v ní vzbuzujeme a povzbuzujeme dojem, že všechno zná a všemu rozumí, i když souvislosti a vývoj místa nebyly publiku vysvětlovány. Nedůvěra k současné architektuře je odrazem nedůvěry k současné době – a máme tedy domýšlet, že i k současné společnosti? A to všichni berou klidně?“⁶⁰

Toto zjištění nemusí být tak tíživé za předpokladu, že se bude hledat prostor k vzájemné diskuzi a polemice nad správností jednotlivých přístupů a řešení. Soutěž na Staroměstské náměstí potvrdila, že společnost není k architektuře lhostejná, ale cesta k vzájemné důvěře vede přes informovanost. Dále pak otevřenost. Jiným aspektem soutěže byla hrozba předem jasného výsledku, která se pak projevila v doporučení poroty sledovat pouze historizující styl a ne tolik současnou tvorbu, což jí ze zmíněných důvodů veřejnost prakticky jednotným hlasem odsouhlasila a zvolila pro náměstí návrh čistě historizujících tvarů. „Je-li možno vkus poroty předem do jisté míry odhadnout, je také možno vyhovět mu přímo v projektech, ušít je pro porotu. (Většina účastníků se touto cestou však nedala.) Problém je to, zda stejně odhodlaně se má architekt stavět vůči veřejnosti. Ta totiž rozhodně má právo na to, abychom respektovali její jakkoli rozporuplné názory a požadavky, ale stejné právo má i na hodnotnou architekturu a tu si za dnešního stavu estetické výchovy a osvěty nemůže umět vybrat.“⁶¹ Architektonická podbízivost ať už uživateli nebo zadavateli se pak stane destrukcí vlastní profese.

⁵⁹ Ke dni 13. 3. Navštívilo výstavu 7466 návštěvníky, jak informovala Česká televize ze záznamu, in: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10132488909-pred-25-lety/213411000110313/titulky/#t=4m02s>, vyhledáno, 1. 7. 2013

⁶⁰ SEDLÁKOVÁ, pozn. 45, 440.

⁶¹ ŠVÁCHA, pozn. 51, 461.

Nová radnice tedy nevznikla a zdá se, že vše tiše vyústilo v obecnou shodu nad tím, že dokud si společnost sama neuvědomí, čím pro ni dnes radnice skutečně je, budou i příští konkurzy bezvysledné.⁶² Kladný signál vyslal architekt Zdeněk Kuna, jakožto porotce soutěže svým názorem: „Myslím si, že v tomto prostoru je skutečně nutno realizovat moderní architekturu, o kterou musíme usilovat, kterou musíme hledat, nebát se ji hledat. Domnívám se, že česká architektura na to bude mít sílu a že dokáže tuto otázku v budoucnosti vyřešit.“⁶³ Na takovou budoucnost stále čekáme i na začátku 21. století. Hlavním sdělením soutěží na Staroměstskou radnici ale není to, zda tu má být novostavba moderní, historická nebo nic, jen park. Co je výsledkem? Poučení? Už v roce 1988 zavládl pocit, že aby nevznikaly estetické utopie, musí panovat důvěra v program, zadání, náplň a význam stavby. Předpokladem k sebevědomému a obecně přijatému návrhu je snad jistota v zadání, zohledňující nejen individuální zájmy, ale i obecné, veřejné zájmy, a to u architektury jakéhokoli typu, rozsahu a míry významu. Podle závěru soutěže – předpokladem ke kvalitní architektuře je nebojácné hledání, ať už v úzkém či širším kruhu účastníků, což ve většině případů umí a má zajistit architektonická soutěž. To vše za doprovodu úplných informací, předávaných i nepřímým účastníkům, tedy „sousedům“ a širší veřejnosti. To vše za existence rozvážné, ale odvážné koncepce.

4.2. Pankrác

Po historické stránce oblast Pankrácké pláně jistě nemá celospolečensky tak silný význam a symboliku jako Staroměstské náměstí. Přesto na hodnotě nepozbývá a je pozoruhodným tématem jak předrevoluční, tak porevoluční doby. Pankrác je příběhem mnoha aktérů a pomůže nám si uvědomit všechny nové aspekty, které se v architektuře po roce 1989 objevily. Svou roli má město (jeho zástupci), investor, architekt, občan (veřejnost), památkář, ale i zahraniční odborná veřejnost. Přesto, že jde o poměrně specifickou kauzu, která v takovéto podobě a rozsahu není v českém

⁶² Jana a Jiří ŠEVČÍKOVÍ, pozn. 49, 449.

⁶³ Zdeněk KUNA, Rozhodující má být kvalita, Umění, 451.

prostředí častá, jistě se v mnohých ohledech Pankrác stala nedílnou součástí celkového obrazu současného českého stavitelství, architektury a urbanismu. Vypovídá o vážnosti, s jakou se dnes k těmto oborům přistupuje a také o okolnostech, které k takovému přístupu vedou. Především je však výpovědí o vztahu mezi veřejností a architekturou. „Kauza Pankrác“ je příkladem, jak vzniká rozsáhlý architektonický projekt po roce 1989. Nemusí jít o ukázkový, inspirativní příklad - míněno v pozitivním slova smyslu - ale v mnoha ohledech jistě je minimálně poučením. Ani nemusí jít o příběh plně paušalizující kvalitativní úroveň nové výstavby. Není cílem hodnotit kvalitu nové architektury na Pankrácké pláni, jako spíše proces, který výsledné architektuře předchází. Proměna Pankrácké pláně trvá přes dvacet let a stále nekončí. I z tohoto hlediska je jistě příhodným příkladem pro tuto práci.

Jen zdánlivě jsme se vzdálili problematice Staroměstského náměstí. V určitých momentech je možné pozorovat oba projekty ze stejné perspektivy a nalézt styčné body v obou lokalitách. Význam Pankrácké pláně je do značné míry určen právě historickým jádrem Prahy. Pankrác leží pohledově na horizontu památkové rezervace a územně tak tvoří tzv. ochranné pásmo památkově chráněné zóny. Vedle těchto důležitých souvislostí, jsou tu ale také významy lokální. Praha 4, kam Pankrác spadá, je nejlidnatější částí Prahy a Pankráckou pláň obklopuje hustá bytová zástavba. V tomto ohledu se vzdalujeme obecným zájmům a dostáváme se do roviny individuálních nebo řekněme skupinových zájmů. Tyto zájmy je důležité sledovat o to pozorněji, že nebyly součástí výstavby před rokem 1989, kdy veškerá rozhodnutí byla v moci státní či městské správy, bez účasti občanů. Území této velikosti, s takto velkým stavebním potenciálem, nemohlo po revoluci ujít ani pozornosti několika ambiciózních investorů. I toto je od devadesátých let plnou součástí podoby české architektury. Zájem čistě individuální, privátní, či řekněme komerční, na něhož se váže zájem ekonomický a potažmo politický. Rozvoj území Pankrácké pláně a vývoj celé kauzy však poukazuje na to, že propojit společenské, místní a investorské zájmy se nedaří. Čím je to dáno? Připomeňme nejprve historii místa, vývoj území v jednotlivých krocích a dále pak z toho plynoucí specifika kauzy.

Na úvod snad můžeme zmínit zhodnocení místa historikem umění Richardem Biegelem: „Pankrácká pláň je černým svědomím českého urbanismu dvacátého století. Snad každá generace se její území pokusila vyřešit - pokaždé rázně,

jednou pro vždy, a shodou zvláštních okolností většinou zcela jinak, než předpokládaly generace předchozí. Vzniklo tak území bez vnitřní logiky, roztržité v půdorysu i siluetě, prostor bez identity a přirozené struktury.“⁶⁴ Prostor Pankrácké pláně se rozpíná na 18 tisících m², mezi severojižní magistrálou a Kavčími Horami. Moderní výstavba se zde prvně projevila ve dvacátých a třicátých letech 20. století, kdy zde vzniklo několik bytových domů. Větší pozornosti se pak Pankráci dostalo po válce. S expanzí pražské městské dopravy a v letech šedesátých se začalo s budováním sídliště Pankrác I, II a III. V letech sedmdesátých už šlo o exponovanější stavby mrakodrapů. Ty však byly součástí koncepce na celou pláň, kde mělo vzniknout i centrální náměstí a budovy jiných než kancelářských funkcí. Z tohoto projektu obyvatelům Pankráce a Prahy zůstaly tři výškové budovy, nejvyšší v České republice, bez další kultivace okolního prostoru. (Přičemž budova pro Československý rozhlas byla dokončena až v roce 2008.) Pozitivně je hodnocena budova Motokovu od architekta Zdeňka Kuny. Ten sám určil výšku a vidí jí jako limitní i pro další okolní stavby. S tímto dědictvím vstupovala Pankrác do éry demokracie - s nadějí, že to nejhorší ze socialistických plánů bude anulováno, přeplánováno a pro nový rozvoj se zachová jen idea náměstí, kulturní a sportovní zařízení. Tento záměr však v onu samou chvíli neměl v hlavě budoucí majitel pozemků. Začala spletitá kauza a dodnes neukončený „boj“ o Pankráckou pláň.

První problém nastal tím, že nové úřady nemohly zrušit rozhodnutí učiněná ještě za komunistického vedení. Obyvatelé pochopili, že vize vytvořené v minulosti budou naplňovány dál i po převratu. Hlavním sporem byl souhlas Úřadu hlavního architekta (ÚHA) s dalším mrakodrapem, který měl doplnit tři zmíněné výškové stavby o nový hotel Panorama II neboli Bristol. Souhlas dostal investor (Hotelinvest- rakousko-česká společnost) 10. října 1989, a to přesto, že projekt vykazoval řadu zásadních koncepčních chyb, jak později referoval týdeník Reflex. Milena Sršňová, autorka článku, napsala: „Přestože bylo chybou vydat územní rozhodnutí, nemůže ho dnes ÚHA zrušit. Projektantovi a investorovi může pouze doporučit úpravu projektu, což také učinil již počátkem března (1990). Hotelinvest však úpravy striktně odmítl.“⁶⁵ Z těchto důvodů je hned v zimě roku 1990 založena

⁶⁴ Richard BIEGEL: Mrakodrapy na Pankráci?, in: Věstník Klubu Za starou Prahu, č. 3, 2001, dostupné z: http://stary-web.zastarouprahu.cz/kauzy/pankrac/P_v3-01.htm, vyhledáno 1. 7. 2013

⁶⁵ Milena SRŠŇOVÁ: Noclehárny Pankrác chtějí do města, in: Reflex, 19. 12. 1990, 22.

občanská iniciativa, která se bude řadu let zabývat místní výstavbou, městským plánování, životním prostředím i architekturou veřejného prostoru. Jde o dobré znamení toho, jak občané umí projevit svůj názor a chtějí vést debatu o svém prostředí, o architektuře, která je obklopuje? Nebo jde o spíše o negativní signál boje s architekturou, resp. investory architektury, který jsme tak brzy a v takové míře po revoluci nečekali a nechtěli mu být svědky? Sny o poučených investorech, kteří nejdou za svými cíli slepě přes nevěli odborníků a veřejnosti, ale cestou dialogu alespoň s architektem, se pomalu začaly rozplývat.

Občanská iniciativa Pankráce (OIP) ale měla silnou vůli a dávala najevo, že i veřejnost chce být slyšena. Během jednoho roku se zúčastnila OIP asi sto dvaceti jednání v řadě veřejných institucí. Všechny instituce sice souhlasily s občany, že další neplánovaný hotel je nevhodný, o věci však nechtěli rozhodnout. Zastupitelé a úředníci prohlašovali, že záležitost není v jejich kompetenci, a obávají se převzetí finanční zodpovědnosti.⁶⁶ Investor dále trval na svém projektu. Následně bylo pod tlakem médií a veřejnosti nakonec vypsáno alespoň nové řízení na zpracování studií pro centrální náměstí, se kterým původně počítalo i za normalizace. Z pětice návrhů byly do druhého kola přijaty tři. V tento okamžik začíná být případ Pankráce zajímavý i z toho důvodu, že občané se skutečně stali rovnocenným hráčem. Po veřejné anketě, kterou zorganizovala OIP pro 6000 domácností, byli lidé schopni si zvolit své priority: náměstí, zeleň, žádné mrakodrapy, budovy s kulturními či sportovními službami. Všechny vzniklé studie také byly vystaveny veřejně a občané o nich mohli hlasovat. Tím se proces hledání nové architektury propojuje s poučením ze soutěže na Staroměstskou radnici – tedy s myšlenkou zapojovat veřejnost, aby měla možnost si vytvořit nový vztah k profesi architekta. Při přehlídce návrhů však bylo logické, že občané budou sledovat především své zájmy a nebudou v návrzích nezávisle hledat obecnou kvalitu a správné řešení v kontextu celé Prahy. (Což nemusí znamenat, že správné řešení nevyberou.) Požadavky vzešlé ze zmíněné ankety OIP pak např. plně zohlednil ing. arch. Doubner ve své studii. Když OIP dostalo prostor, vedle odborného, pro vlastní oficiální posudek studií, byl přirozeně Doubnerův plán upřednostněn. Ten byl koneckonců do výběrového řízení navržen právě OIP. Někteří se proto zamýšleli nad populismem tohoto návrhu. Lépe se ale snad zamýšlet, kde je hranice plnění

⁶⁶ Ibidem.

tvůrčího přesvědčení, pokynů investora a přání uživatele- veřejnosti. Nicméně z vypsané soutěže na dořešení Centrálního náměstí už v druhém kole finální řešení vybráno nebylo a město nemělo ambice se dál územím odborně zabývat. Marie Janoušková, předsedkyně občanské iniciativy vzpomíná: „Úspěšná spolupráce s ÚHA skončila se zrušením této organizace. Nová organizace je pouze poradním orgánem politiků. O výstavbě v Praze tedy rozhodují politici, což považuji za více než škodlivé, neboť je málo těch, kteří rozumějí oboru urbanistiky. Úředníci nám až na výjimky dávají najevo, že oni jsou ti, co rozhodují, opačně se však chovají k zástupcům investorů.“⁶⁷

„Ticho“ bylo na pankrácké pláni až do konce roku 1996, tehdy hl. m. Praha schválilo koncept Územního plánu Prahy, z čehož vyplynul pro radnici Prahy 4 i nový koncept pro Pankrác a v roce 1997 vyhlásilo novou soutěž. Předmět a cíl soutěže byl: Ideový návrh prostorového a funkčního utváření dostavby města k získání podkladů pro definování funkčního uspořádání a prostorové regulace vymezené plochy.⁶⁸ V soutěžních podkladech také zaznělo, že v případě, že bude pořizován regulační plán, bude autor nejvýše oceněného návrhu vyzván pořizovatelem k jednání o spolupráci na tomto plánu. Tentokrát šlo o otevřenou soutěž, které se zúčastnilo na třináct autorských týmů. První cena byla udělena a porota doporučila vítěze ke spolupráci na regulačním plánu území a zároveň chtěla, aby bylo přihlédnuto k myšlenkám jiných oceněných návrhů. Dodatek zněl: „ Soutěž potvrdila potřebu doplnit panorama o další výškové objekty a limitování výšky stávající budovou Motokovu...je třeba sledovat myšlenku ucelení této skupiny a ne její rozšiřování mimo ni.“⁶⁹

Polemiky však neutichly ani po soutěži. Porota vybrala vítěze, ale situace byla stále dosti nejistá. Ani občanská iniciativa nebyla spokojená, a to nejen proto, že koncept připustil stavbu dalších výškových budov. Snažila se zároveň obhajovat svou roli a vyvracet případný argument proti své odbornosti a dodávala doklady a podklady, že mnohé obavy občanů jsou přinejmenším opřené o solidní znalost souvislostí, odbornou erudici a nejsou jen emotivním odporem ke změnám ve

⁶⁷ Rozhovor s Marií Janouškovou, in: <http://arnika.org/rozhovor-s-marii-janouskovou>, vyhledáno 10. 7. 2013

⁶⁸ Soutěž na dostavbu centra pankrácké pláně v Praze, in: Architekt, č. 10, 1998, 32.

⁶⁹ Ibidem, 40.

známém prostředí. Její snaha o vyvážený přístup a vědomí potřeb urbanistických a architektonických je vyjádřeno v posudku soutěže i tímto: „Takto exponované a citlivé území by nemělo být dostavěno bez důkladného prověření a nalezení optimální funkce i prostorového uspořádání, vyhovujících vyváženě místním obyvatelům i celému hlavnímu městu republiky, a z toho odvozených regulačních podmínek, závazných pro jakéhokoliv investora. Investorů pro takto cenné území bude vždy víc, než může být umístěno. Není proto třeba rozhodovat pod jejich tlakem a slevovat z kvality vytvářeného prostředí.“⁷⁰ Poslední věta reaguje na fakt, že sám starosta městské části Praha 4 Zdeněk Klausner v dopise pro Útvar rozvoje města v červnu 1998 po soutěži napsal: „(...) Zároveň také žádá (obvodní zastupitelstvo Prahy), aby v prostoru Pankrácké pláně nebyly vymezovány plochy, ve kterých by byla investiční činnosti podmíněna zpracováním, projednáním a schválením podrobné územně plánovací dokumentace.“⁷¹ Tato slova jasně poukazují na to, nakolik je architektura a urbanismus města odkázán ne na architekty a inženýry, ale především na vůli politiků a úředníků.

K regulačnímu plánu od vítěze soutěže tedy nedošlo. Nebyla vyslyšena ani další doporučení poroty, ani stanoviska občanů. Přijat byl paradoxně pouze onen požadavek Prahy 4 na neomezování investorských záměrů. Nový investor přichází na scénu o tři roky později. Richard Biegel k této situaci napsal: „Tím byl na hlavu postaven samotný princip regulačního plánu, který naopak musí předcházet záměr komerčních aktivit, neboť jen on jim může stanovit jasná pravidla hry. Výsledkem snahy Prahy 4 pak je skutečnost, že pro pláň platí jen omezení daná souhrnným Územním plánem, který ani nestanoví výškové limity pro dané území. A jakoby náhodou pak tato situace výborně vyhoví investorovi, který, zaštitěn jménem světoznámého architekta, představí návrh výškových budov, které si z předcházejících snah o regulaci území pranic nedělají.“⁷² Velkolepý masterplan Pankráce vytvořil pro společnost ECM známý americký architekt Richard Meier. Praha mohla mít světovou architekturu, ale za cenu ztráty uznání českých architektů, historiků, památkářů, i občanů. Nejen že plán nereagoval na odborné připomínky

⁷⁰ Martin ŘÍHA: Stanovisko, in: Obyvatelé a příprava regulace Pankrácké pláně, Architekt, č. 10, 1998, 51.

⁷¹ Z usnesení zasedání Obvodního zastupitelstva Prahy 4, konaného dne 1. dubna 1998, in: Obyvatelé a příprava regulace Pankrácké pláně, Architekt, č. 10, 1998, 51.

⁷² BIEGEL, (pozn. 58)

vytvářené celá devadesátá léta, ale ještě je pokořil mnohem vyššími mrakodrapy než je budova Motokovu. Pod tlakem veřejnosti nebylo možné ECM masterplan dál prosazovat. Přesto přišly snahy o naplňování komerční vize formou samostatných stavebních řízení na jednotlivě vybrané budovy. Ty vycházely právě z návrhu architekta Meiera. Nastal čas silnějších protestů a začal „boj“ o Pankráckou pláň a panorama města jak ze strany občanů, tak památkářů. Pankráci se tou dobou začalo říkat „pražský Manhattan“. Ambice a sebevědomí investora potvrzuje i jeho motto: „Pankrácká pláň se stane v rámci panoramatu Prahy moderní protiváhou Pražského hradu.“ Těmto cílům Praha 4 ani hl. m. Praha neodporovala, což opět snížilo důvěryhodnost zastupitelů.

Ke kauze v tu dobu byla přizvána komise UNESCO. Díky mrakodrapům Praze reálně hrozilo vyškrtnutí ze seznamu světových památek dědictví. (To mimo jiné rozproudilo i debatu nad tím, zda město Praha vlastně potřebuje známku UNESCO. Toto nedomyšlené zaváhání, které zaznělo i z úst politiků jistě situaci nezklidnilo.) Hlavní roli už neměly v rukou tolik občanské iniciativy a spolky životního prostředí, ale média, která sledovala vyhrocenou polemiku, zda mrakodrapy ano či ne. Napětí stoupalo. Magistrát hlavního města přesto, že jednou už investorovi soukromé záměry o komerční neregulovanou výstavbu v roce 2006 povolil, zahraniční odborníky – komisi UNESCO – vyslechl. Na jaře roku 2007 zorganizoval k tématu mrakodrapů širší debatu – seminář s názvem Rozvoj města a odkaz minulosti. Dostavba Pankrácké pláně. Už název budil dojem skutečného zájmu o odborný a veřejný názor. Na stranu druhou byl vyslán signál, že tuto problematiku prakticky řídí pouze Magistrát či městská část. Účastníci semináře například popisovali i to, že někteří památkáři, byť se projednávanou problematikou dlouhodobě zabývali, nebyli na seminář vůbec vpuštěni (Ing. arch. Miloš Solař) a že zatímco prezentace stavebních záměrů a vizí měla v programu rezervovány celé tři vstupy po patnácti minutách, občanská sdružení zpochybňující vývoj Pankráce jako pražského Manhattanu dostala k svému vyjádření pouhý jeden patnáctiminutový vstup a stejný čas byl vyhrazen i zástupci Národního památkového ústavu. S vystoupením doc. PhDr. Josefa Štulce, prezidenta Českého národního komitétu ICOMOS, nebylo počítáno vůbec.⁷³ Doporučení zahraničních expertů vedlo k opuštění

⁷³ BIEGEL, (pozn. 51)

plánů na nové mrakodrapy. Přesto neznělo nijak rezolutně a poukazovalo více na nedostatečnou diskuzi, slabé koordinování územního plánování nebo na chybějící regulační plány pro celé území města apod.⁷⁴ Hned záhy však jsou investory podávány nové žádosti o stavební povolení na mrakodrapy do výšek přesahující veškerá doporučení. Památkový odbor hlavního města je podporoval. Protesty občanů odvolávající se až na ministerstvo kultury byly neúspěšné. Ministerstvo vyhláší platnost rozhodnutí městských orgánů. Vzedmula se další vlna nevole a v tomto módu dění pokračuje na Pankráci dodnes. Další spletité okolnosti nicméně způsobily, že nové mrakodrapy zatím nejsou postaveny a přibývají stavby od nových investorů. Poslední realizací je kancelářská budova vycházející z plánů Richarda Meiera, jehož tým se stavby ujal. Osmipodlažní administrativní budova je dokončena v roce 2013 a je jistě dobré, že budí i u odborníků spíše pozitivní dojmy. Občané jsou však stále ve střehu a Pankrácká pláň ještě nějakou dobu zůstane velkým urbanistickým a architektonickým a politickým tématem.

Nicméně je nutné připustit i názory, které vystupují proti dominantní pozici UNESCO, názory které vidí výškové budovy na horizontu Prahy, jako správné řešení. S ohledem na otázky, které sleduje tato práce, je však třeba sledovat ne tolik obsah polemiky, ale její formu a výsledný dojem z ní. Ten, zdá se, je takový, že o dostavbě Pankrácké pláň se rozhodovalo a rozhoduje politicky. Kupříkladu situace, kdy Ministerstvo kultury musí vydávat soudy nad současnou výstavbou, obecně nebudí důvěru a pocit síly vlastního postavení, a to jako u občanů, tak i u památkářů a architektů. Takovýto průběh se opakuje i u jiných projektů komerční povahy. Přichází pak argumenty, že ministerstvo nerozhoduje věcně, ale pouze z právního hlediska a hlídá více zájmy ekonomické, investorské, než kulturní. Architektura je tímto nuceně odevzdána do rukou státního orgánu, který rozhoduje mezi osobními a veřejnými zájmy, aniž by se účastnil celého procesu. A to jen z toho důvodu, že nižší úroveň státní správy nerozhoduje v souladu s názory nezávislých odborníků. Pankrác je důkazem vznikajících sporů, kde architektura je i po roce 1989 často snadno závislá ne na tvůrčím procesu ale legislativě, politickému rozhodnutí a tom, které osobnosti do děje vstoupí. Je vidět, že nejde o styl, kreativitu architektů, ale o systémové nastavení devadesátých let, které určuje nebo přinejmenším ovlivňuje stavební

⁷⁴ Michal FIRESTONE: Zpráva o doporučení zahraničních expertů, in: <http://stary-web.zastarouprahu.cz/kauzu/pankrac/dostavba.htm>, vyhledáno 1. 7. 2013

realizace a to i menších rozměrů a významů než je Pankrácká pláň. Následně je pod tímto vlivem i vztah veřejnosti k architektuře a postavení architekta ve společnosti. Příklad Pankrácké pláně vede jen k zamyšlení nakolik je vzdělávání veřejnosti o kvalitní architektuře reálně možné. Nakolik tato potřeba stanovená obcí architektů je paradoxně komplikována, ne malou vůli jednotlivých architektů, památkářů apod., ale vůli úředníků.

V kauze Pankrác jde v jistém ohledu o podobnou zkoušku, které byla a je vystavena dostavba Staroměstské radnice v centru města. Nejde však pouze o zkoušku kvality současné české architektury, ale i o to jakou diskuzí k ní dojdeme a jestli vůbec. Podobných zkoušek byla a stále je celá řada. Podobný vstup do struktury města zažilo třeba pražské nábřeží s novostavbou Tančícího domu, proluka Myslbek nebo Nový Smíchov a Zlatý Anděl v druhé polovině devadesátých let. Jde o území, která jsou svědky nové doby a nových vztahů. Všechny tyto nové zásahy se musely vypořádat se zájmem odborníků i médií, ale především s geniem loci historického prostředí. Celková bilance architektonických úkolů devadesátých let nesvědčí o mnoha úspěšně vedených a dokončených projektech. Přesto je zde i jiný fenomén porevoluční éry, který všechny novostavby spojuje – do nové pozice se dostal i pracovník památkové péče. Především ten, který pracuje pro město, ten, jehož názory jsou nadřazeny nad posudky památkářů Národního památkového ústavu, a tedy určují výslednou realizaci. Důsledkem jsou prohlubující se neshody mezi architekty a památkáři. Ožehavou otázkou dnes je právo na soudobý výraz v historickém prostředí, jak vyplynulo i v popisu Pankráce. Pokud se zájem památkáře neshodne se zájmem architekta, vzniká další procesní překážka. Nad všechny možné zákulisní střety a debaty nad konkrétním návrhem se ale dostává celospolečenský zájem. Forma spolupráce těchto odborníků určuje mnohé. Nejkritičtější otázkou vyplývající ze vztahu architekt – památkář, zůstává právo na soudobý architektonický výraz. Argumentem architektů je identita, která potřebuje kontinuitu. Proto jednoduchá otázka která se stala v roce 2001 titulkem článku časopisu Architekt, kdy projekty ve čtvrti Pankrác a Smíchov byly celospolečenským tématem, je více než na místě i pro další realizace české architektury: „Kameny nové Identity?“

Přesto je zajímavé pozorovat kolikrát je to i laická veřejnost, která umí najít motivaci, vlastní názor, nabízet diskuzi, zkrátka která chce aktivně hledat a vytvářet vlastní identitu nebo identitu místa. Situace, jako nastala u Pankrácké pláně,

kdy veřejnost se vzchopí a sama si uvědomí, že se může zasloužit o kvalitní výsledek ve veřejném prostoru, je také novým fenomén v českém prostředí. V tomto směru jde řekneme o „samouku“, kde vedlejším efektem je právě posílení úcty k dobré architektuře a vědomí si vztahu k vlastnímu okolí. Takto velké projekty typu Pankrác nebo Staroměstská radnice, nebo další zmíněné stavby, mohou být těmi pravými příležitostmi pro šíření architektonické tematiky. Pankrác své nadšence laiky pro fungující veřejný prostor našla. Na otázku – „Pustila byste se do podobného úsilí znovu?“ – Marie Janoušková za OIP odpovídá: „Zcela určitě ano. Demokracie nepřijde sama od sebe, je nutné o ni bojovat. I když se nám možná nepodaří prosadit mnoho, další generace to díky našemu úsilí bude mít jednodušší, politici již budou vědět, že obyvatelé mají svá práva, se kterými musí počítat. Naše činnost je i vkladem do budoucnosti. Navíc Praha je tak krásné město, že stojí za to usilovat, aby vzkvétala do větší krásy, nenechat ji ničit různými prapodivnými investicemi podporovanými mnohými politiky.“⁷⁵ Silná je i motivace sdružení Občanského sdružení pankrácká společnost. Na svých stránkách vyzívají: „Pouze aktivním zájmem o tato témata a soustředěným tlakem na radnici mohou obyvatelé ovlivnit budoucnost Prahy 4!!!“⁷⁶

Bez ohledu na výsledek, lze konstatovat, že příběh Pankrácké pláně znovu rozvířil hlubší úvahy právě o hodnotách, identitě, stavu kultury a vztahu veřejnosti k architektuře. Dokazuje to například zamyšlení a osobní hodnocení Miloše Solaře, který odborně celou pankráckou kauzu sledoval: „Problém absence kvalitních realizací je založen někde úplně jinde než v památkové ochraně architektonického dědictví. Vztah k architektuře je kulturní záležitost. Není samozřejmý, musí se pěstovat. Kultivovaná společnost chápající hodnotu kvality prostředí, ve kterém žije, společnost, která má na stavby výtvarné nároky, společnost, která rozumí architektuře a dokáže ji ocenit, společnost, ve které vyrůstají osvícení stavebníci – to je základ, ze kterého mohou vyrůstat kvalitní nová díla. Na stejném základě ale spočívá i péče o architektonické dědictví. Zpochybňování hodnoty historických staveb a jimi tvořeného prostředí stejně jako prosazování myšlenek, že ve vztahu k

⁷⁵ Rozhovor s Marií Janouškovou, in: <http://arnika.org/rozhovor-s-marii-janouskovou>, vyhledáno 1. 7. 2013

⁷⁶ Občanské sdružení Pankrácká společnost (OSPS), in: <http://pankrackaspolecnost.webnode.cz/o-nas/>, vyhledáno 10. 6. 2013

architektonickému dědictví je dovoleno vše, se projevuje ztrátou citu veřejnosti pro jakoukoliv architekturu. Argumentace primárně zpochybňují potřebu vážit si existujících hodnot a v důsledku tak neméně škodí soudobé tvorbě. (...) Vnímání architektury je silně ovlivněno prostředím. Architektura je založena na prostoru a prostorových vztazích. Prázdná, tj. nezastavěná plocha, může být závažnou součástí architektonické či urbanistické kompozice. Okolní prostředí je pro vnímání města mimořádně důležité.“⁷⁷

4.3. Litomyšl

Poslední slova předešlé kapitoly upozorňují mimo jiné na kontext a jeho roli při vzniku a posuzování nové architektury. Poukazují také na hodnotu kulturního prostředí a na její udržitelnost skrze symbiózu soudobého výrazu i respektu k historickému dědictví. Předešlé dva příklady – Staroměstská radnice a pankrácké mrakodrapy – nám ukázaly, že české prostředí ze zkušenosti tíhne ke klasickému, tradičnímu přístupu, a kreativnější zásahy si ve svých městech neumí představit. Vědomí, že kulturním dědictvím jednou bude, nebo může být, právě dnešní současná architektura, není patrné jak u odborné, natož pak laické veřejnosti. Přesto nemusí být situace takto jednoznačná, v čase a místě se může proměňovat. Ostatně tak v to doufala obec architektů v raných devadesátých letech. Připustila i, jak bylo citováno v předešlých kapitolách, právě potřebu času, který je nutno takovým změnám poskytnout. Vedle času a trpělivosti musí ale být přítomen další faktor, a to lidský. Pankrác nás poučila, že právě přítomnost nebo naopak absence konceptu, vize a fundovaného názoru může výrazně předurčit výsledek.

To, že vztah k veřejnému prostředí, tedy architektuře, je možné rozvíjet především díky architektuře, si silně uvědomoval Michal Brýdl. Jeho éra starostování

⁷⁷ Miloš SOLAŘ: Proč na Pankrácké pláni nestavět mrakodrapy, in: Věstník Klubu Za starou Prahu, č. 2, 2006, dostupné z: <http://stary-web.zastarouprahu.cz/kauzu/pankrac/procNestavet.htm>

ve městě Litomyšl, započatá rokem 1990 dodnes budí pozornost. Pokud česká architektka měla po roce 1989 spoluutvářet českou identitu, aktivně vracet kulturní hodnoty do společnosti, poučovat veřejnost o smyslu profese architekta, pak v Litomyšli tu možnost dostala. Dnes má soudobá architektura v prezentaci města zvláštní místo. Po deseti letech plodné spolupráce s architekty tak mohl být vydán katalog *Litomyšl a soudobá architektura 1990-2001*. Počtem nových, kvalitních novostaveb se u nás nemohlo chlubit jiné město stejné, ba ani mnohem větší velikosti. Litomyšl se blížila úrovni Brna i Prahy, pokud jí v lecčem nepředběhla. Zrealizovalo se: Základní škola, bytové domy A1-A4, městský bazén, tenisová hala, zastřešení zimního stadionu, tribuna letního sportoviště, městská sportovní hala, autobusové nádraží, evangelický kostel, rekonstrukce zámeckého pivovaru, veřejných ploch a klášterních zahrad. Z výčtu je patrné, že jde o veřejné stavby. I z tohoto důvodu je Litomyšl výjimkou v českém prostředí.

Než bude podán detailnější vhled do rozvoje Litomyšle, je jistě dobré předeslat, že se sice přeneseme z prostředí velkoměsta do provincie, ale otázky zůstávají stejné. U města této velikosti pouze odpadá celospolečenský tlak, kladený na hlavní město už z podstaty své národní symboliky a který s sebou nese i jiný tlak ekonomický. Předpokladem této kapitoly však je, že pro získání přehledu o procesech vzniku české porevoluční architektury by nebylo adekvátní její realizace posuzovat podle místní příslušnosti. Nazírejme na pražské projekty stejnou perspektivou jako na ty Litomyšlské. Už z jednoduché myšlenky (podmínky), jakou si klade architektura sama na sebe, divadelní mluvou řečeno, – není malých rolí. Koneckonců právě provinčnosti se po revoluci místní starosta snažil vyhnout. A architektura tomu měla dopomoci. „Hlavní je nesnažit se dělat věci provinčně, průměrně, a nepřizpůsobovat se vkusu všech.“, zní z úst Miroslava Brýdla.⁷⁸ Čím je tedy dění v Litomyšli specifické?

Zatím co role městského úřadu Prahy 4 a magistrátu hl. m. Prahy nebyla v případě Pankrác postavená na přímém aktivním přístupu, na vlastní iniciativě, na předcházení konfliktu, ale byla spíše reaktivní, řekněme úřednická, Litomyšl dostala hned s rokem 1990 do úřadu starostu s vůlí věci iniciovat. Zdá se, že Litomyšl se stala důkazem pro tvrzení, že cesta k lepšímu postavení českých architektů a kvalitní architektuře vede přes tzv. osvíceného investora, v tomto případě osvíceného

⁷⁸ Miroslav BRÝDL: (slovo starosty), in: Lilie X, č. 1, 2000, 2-3.

starostu. Ten není vždy pouze manažer a investor veřejných financí, ale také koordinátor. Je osobou, která ze své funkce má možnost kontrolovat. Připomeňme výroky z třetí kapitoly, kde například Richard Rogers říkal: „(...) zůstává otázka, jak kontrolovat. Umění je v kontrole, v bilanci.“⁷⁹ Maxwell Hutchinson přidal: „Řekl bych, že tu (pro nový vývoj v republice, pozn.) vidím velkou úlohu státu. Úlohou státu v demokracii je vyrovnávat žravost soukromého sektoru... Proto si myslím, že musíte najít ty správné lidi.“⁸⁰ Starosta Miroslav Brýdl se pro mnohé stal tou správnou osobou. Za své snahy o soudobý rozvoj města a otevřený přístup k soudobé architektuře sklídl poklony i ze zahraničí. *Cena Architektury 98'* starostu za jeho přístup odměnila a v laudaciu zaznělo: „Úkol pro muže, který stál a stojí v čele Litomyšle, je nad obyčej závažný: Neohrozit silného genia loci a rozvinout jej dál ve všech oblastech veřejného života, zejména v oblastech múzických, a tedy také v architektuře. Úkol je o to těžší, že pokud jde o umění stavební, je vždy – více než kterákoli další umělecká směřování – podmíněn jistou společenskou a průmyslovou stabilitou a všeobecně uznanými kulturními normami. Nebývalé soustředění současné hodnotné architektury, jak jsme jí v historické Litomyšli poslední dobou svědky, je samozřejmě podmíněno mnoha osobními kvalitami, kterými musí oplývat muž, jenž vede město. Především pak citlivostí, vztahem k umění a umělcům a politickou rozhodností.“⁸¹ Osobní zásluhy jsou založené nejen na praktickém, ale i teoretickém přístupu. Vztah k umění a kulturním hodnotám dokazoval Brýdl i citáty teoretika a historika umění Jindřicha Chalupického, kterého si v době formování nového politického vedení města, podle jeho slov připomínal: „Říká se, že architektura má vytvářet životní prostředí. To nestačí. Architekt má vytvářet duchovní prostředí. Město se má opět stát duchovní skutečností a umění nemá být pro několik šťastných, nýbrž součástí obce, jako jí bývalo. Vždycky.“ Tento ideový základ se pak snažil uvést do praxe.

Starosta Brýdl nebyl u vzniku zmíněných staveb sám. V první řadě je důležité zmínit pozici hlavního architekta města, která se pro Litomyšl transformovala i po revoluci, zatím co mnoha jiných městech od ní nová politika upouští. Na doporučení se jí stala brněnská architektka Zdeňka Vydrová, která je

⁷⁹ ROGERS, (pozn. 40)

⁸⁰ HORSKÝ, (pozn. 43)

⁸¹ Jiří HORSKÝ, in: *Cena Architekta 98*, Architekt, č. 11, 1998, 31.

členkou spolku Obecní dům, jehož členové do Litomyšle dojížděli již koncem osmdesátých let a byli účastni uměleckých výstav a debat. Od devadesátých let architekti spolku i soutěžili a byli vybíráni pro městské projekty. Vedle brněnských architektů (Viktor Rudiš, Aleš Burian, Gustav Křivinka, Petr Hruša, Petr Pelčák) se v Litomyšli projevil i pražský okruh (Josef Pleskot, Mikuláš Hulec). Ti všichni, se starostou a hlavní architektkou vytvořili něco, co je dnes označováno jako Fenomén Litomyšl. Mluví se také o zázraku.⁸² Nešlo však o samozřejmost. Kromě náklonosti starosty se v mnoha ohledech Litomyšl potýkala se stejnými situacemi a rozpory jako kdekoli jinde, i v Praze. Starostova cílená snaha o moderní historické město našla své příznivce, ale i kritiky. Jak se jeho rozhodnost potýkala s „nerozhodností“ dalších aktérů: občanů, investorů, památkářů? Reflexe a vzpomínky jednotlivých účastníků na vznik tohoto fenoménu poukazují na dvě stabilní skupiny oponentů: občané a památkáři. Čím se vzájemné vztahy profilyovaly a v čem se názory rozcházely? Jde o stejné polemiky, které se objevili už při soutěži na Staroměstskou radnici v osmdesátých letech a později u projektů na Pankrácké pláni?

Nejprve se zaměříme na občany, do nichž zahrňme i úředníky, tedy laickou veřejnost. Slova starosty jistě napětí potvrzují: „Nebylo vůbec jednoduché přesvědčit městskou radu, zastupitelstvo a spoluobčany, že se má rekonstruovat historické jádro města, obnovit klášterní zahrady v moderní podobě a začít budovat moderní architekturu evropské úrovně. Volit špičkové architekty znamená volit vyšší ceny staveb, které jsou dány originalitostí návrhu i většinou dražšími stavebními materiály.⁸³ (Stavební investice za léta 1990-2001 přesáhly 1 mld.⁸⁴) Nebyla to ale finanční zátěž, která byla nejčastější příčinou nesouhlasu, ale nevěle připustit vstup soudobého výrazu do historického kontextu. Důvěra v architekturu dneška a její práva a schopnost přirozeného začlenění byla velmi slabá. Příkladem je obchodní dům na náměstí čp. 70-71, jeden z prvních návrhů v historickém centru. Na přestavbu domu zabírajícího dvě parcely se konala v roce 1993 soutěž, vypsaná městem a hlavní architektkou. Odborně zastoupená porota vybrala za vítěze návrh týmu architekta Josefa Pleskota. Kontroverzní se stalo hlavně jejich puristické pojetí fasády.

⁸² Rostislav ŠVÁCHA: Litomyšlský zázrak, Litomyšl a soudobá architektura, Obecní dům Brno, 2001, 8.

⁸³ Miroslav BRÝDL: Slovo starosty města Litomyšl, Litomyšl a soudobá architektura, Obecní dům Brno, 2001, 6.

⁸⁴ Ibidem.

Litomyšlští očekávali více historizující vzhled, až kopii okolní zástavby. Vítězný návrh ve veřejné anketě občané prakticky odmítli. Soukromý investor a majitel domu později vybral pro realizaci také jiný návrh. Přes neúspěšný výsledek soutěže se přesto dá říct, že to byla soutěž důležitá a pro mnohé pozitivní. Jednak se v ní prokázala schopnost města rozhodnout o soutěži o návrh i pro soukromý objekt a jít tak demokratickou cestou k rozvoji města, za druhé se potvrdila možnost a schopnost veřejné správy vést dialog s veřejností a schopnost veřejnosti reagovat, ať už jakoukoli odpovědí. Takto na spolupráci vzpomíná hlavní architektka Zdeňka Vydrová: „Naše spolupráce (se starostou Brýdlem) je založena na otevřeném dialogu a vzájemném respektu. V problematických momentech práce architektů ve městě se snaží získat podporu občanů. (...) Mezi městy tohoto regionu existuje velice úzká spolupráce. Sdružení měst má příznivý dopad na celý region, například v oblasti péče o památky, kulturu, rozvoj podnikání, rozvoj turistického ruchu.“⁸⁵ Její slova potvrzuje na městě nezávislý prof. Rostislav Švácha: „Od chvíle, kdy se stal starostou (Miroslav Brýdl), pořádal debaty s občany o rozvoji města, vtahoval je do stavebních otázek výstavami projektů pro Litomyšl a anketami; nejzapeklitější problémy probíral se svými oponenty v hostinci U černého orla, kam v devadesátých letech zavítal i španělský královský pár. O zásadnějších otázkách rozvoje historického města se Brýdl radí se svými kolegy-starosty ze Sdružení historických měst a sídel, k jehož vzniku dal v roce 1990 rozhodující podnět.“⁸⁶ Tímto způsobem si občané začali zvykat, že architektura je daným tématem a současní městské identity. To, jaká forma a funkce bude tuto identitu formovat, byla otázka na všechny. Mínění občanů ale nešlo zlomit jednou soutěží. Navíc na dotaz redakce časopisu *Architekt – Co pro vás znamená participace obyvatel při projektování?* – starosta po ocenění v roce 1998 připustil: „To je těžké. Když vyhrál soutěž Pleskot, vystavili jsme jeho plány, vydali knihu soutěžních projektů, jenže následoval negativní ohlas. Právě u architektury nejsou ty dobré věci mnohdy vnímány pozitivně. Nechali jsme zpracovat průzkum veřejného mínění k nákupnímu centru, ale zlikvidovalo by všechny obchodníky. Takže kde hledat míru participace?“⁸⁷ Ankety a aktivní prezentace nových staveb ale zůstaly součástí politiky města. Miroslav Brýdl přidává odkaz i na pozitivnější reakce,

⁸⁵ Michal JANATA, Interview se Zdeňkou Vydrovou, *Architekt*, č. 11, 1998, 4.

⁸⁶ ŠVÁCHA, (pozn. 77), 8.

⁸⁷ Jiří HORSKÝ, Michal JANATA: *Cena Architekta 98*, in: *Architekt*, č. 11, 1998, 32.

kteřé postupně od občanů přicházely: „Rudišovy bytovky: Uspořádalí jsme den otevřených dveřích – podobně jako v případě otevření nové základní školy (od ateliéru Burian-Křivinka). Ohlas byl velmi dobrý, protože Rudišovy bytovky představují průlom do nájemního bydlení v Litomyšli ve smyslu dispozic i materiálů. Lidé vidí, že se dá bydlet jinak a promyšleněji.“⁸⁸ Podobný postřeh napsal ve své knize Česká architektu a její přisnost prof. Švácha: „Brýdl vycítil, kteří architekti jsou dobří, důvěřoval jim a snažil se přesvědčit litomyšlské občany, aby jim rovněž důvěřovali. Takový moment nastal s výstavbou školy T. G. Masaryka od Aleše Buriana a Gustava Křivinky.“⁸⁹ Zkušenosti a názory se tedy různí, zůstává však koncepce a stabilní přístup, který udržuje kontrolu nad kvalitou a demokratickou tvorbou. Tím buduje důvěru mezi všemi účastníky procesu. Důvěra a respekt byly v soutěži na přestavbu domu na náměstí i nebývale pozitivním signálem pro architektky. Za všechny to snad shrnul výrok architekta Emila Přikryla, který usedl v porotě: „Po peripetiích se soutěží na Myslbek v Praze působila tato soutěž jako balzám. Její hladký průběh a kvalita výsledných prací jsou v dnešní době skutečně velmi příjemným překvapením. Starosta vyzval vhodné lidi. Investor, mladík, neměl žádné mimořádné nebo přemrštěné požadavky, soutěž byla dobře připravená a se správným výběrem soutěžících architektů.“⁹⁰ Přirovnání k pražské výstavbě je důležitým momentem a vyvrací pocit, že architektonickými centry jsou hlavně velká města. Může to být podnět, který nevědomě posílí úctu obyvatel k lokální kultuře a významu současné architektury v jejich prostředí. Vztah centra a provincie dostává s takovouto zkušeností nový význam.

Další roli v zázračném příběhu Litomyšle hrají památkáři. Tak jako v jiných historických městech mají silné slovo, které se často dostane do sporu se slovem architekta. Slyšeli jsme to u Staroměstské radnice v podobě preference čistých historizujících stylů, i u Pankráce, kde panorama Prahy určuje výšku staveb okolních čtvrtí. Jejich názor je znovu názorem koordinačním, proti neúměrnému zásahu do genia loci nejen nepoučenými developery, ale i kreativními architektky. V projektech Litomyšle však kritiky a pokyny památkářů vzbudili rozpaky. Tak jako Pleskotův návrh na dům na náměstí nebyl v roce 1993 přijat obyvateli v anketě, tak ani

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ ŠVÁCHA, (pozn. 6), 113.

⁹⁰ Jiří SCHMIDT: Dům na náměstí v Litomyšli, in: Zlatý řez, říjen, 5, 1993, 14.

v posudcích památkářů.⁹¹ Starosta Brýdl, dílu pražských architektů nakloněný, to označil za projev bezradnosti dnešní památkové péče, která se staví proti všemu, co se vymyká jejím vlastním představám o souladu starého a nového. „V průběhu soutěže domu na náměstí jsem poprvé pochopil, že památkáři nemají názor, co by v historickém jádru mělo být. Vědí ovšem, co by tam být nemělo.“⁹² „Zároveň si tak ale památkáři přisvojují „práva arbitra rozhodovat o tom, co je dobrá a co je špatná architektura.“⁹³ Na náměstí byla v letech 1997-1998 realizována přestavba na obchodní dům od jiného architekta, který nevyšel ze zmíněné soutěže a od vítězného návrhu týmu Josefa Pleskota se značně liší. Není to ale pouze názor města, který shledává postoje některých pracovníků památkové péče za více než problematické. Martin Strakoš zařadil na konci devadesátých let do úvahy nad vztahem památkových ústavů k moderní architektuře i tento dům na Smetanově náměstí v Litomyšli a říká:

„Ten je znám tím, že vítězný soutěžní návrh architekta Josefa Pleskota z roku 1993 byl památkovou péčí odmítnut jako nevhodný. Místo něho však byla postavena bezpohlavní budova podle projektu Václava Martina Havlíka, přesně zobrazující paradoxy památkové péče: kompromis namísto tvůrčího přístupu, bezvýhradné podřízení se historickému okolí a mechanicky přejetým tradičním vzorům, příklon k již překonané estetice, zhmotněná průměrnost architektonického řešení a tím symbolizovaný „bezbolestný“, tj. konzervativní způsob rozhodování památkové péče. Jako by památkáři byli vůči okolí o krok zpět. Obdobná Pyrrhova vítězství chápu jako varování do vlastních řad před pokračováním v cestě násilně oddělující kvalitu soudobé architektury od historických prostorů měst.“⁹⁴

Převážily ale projekty, které se povedly. I u těch však prověřuje čas, nakolik se stanou ikonami města a nakolik veřejnost poučí v tom, jak nahlížet na práci architekta. Nesmíme ani v Litomyšli zapomenout, jak to připomíná i Zdeňka Vydrová, že: „Obecný vkus je poznamenán dlouhými léty totalitního pořádku, nepřilíš šťastnými příklady současného nevkusu a i místní ekonomické zájmy jsou často nekompromisní.“ Přesto lez souhlasit i s dalším tvrzením: „Připravili jsme v Litomyšli

⁹¹ ŠVÁCHA, (pozn. 81), 11.

⁹² HORSKÝ, JANATA, (pozn. 87)

⁹³ Litomyšl: zamítnuto (soutěž), in: Architekt 1993, 15, 4.

⁹⁴ Martin STRAKOŠ: Památkáři o moderní architektuře, in: Architekt, č. 12, 1999, 106.

řadu soutěží, postavily se stavby, které se staly významnou součástí soudobé české architektury. Současně jsme částečně zabránili vlně komerční pokleslé produkce, která se negativně projevila v řadě měst.“⁹⁵ Dá se mluvit tedy opět o roli „kontroléra“, který zajišťuje vyváženost a dohled nad kvalitou. Podílela jsem se na přípravě městských projektů ve fázi koncepce, vydávala za město vyjádření k investičním záměrům z pozice územního plánování, vyjádření pro územní a stavební řízení a zajišťovala poradenskou činnost z pozice územního plánování ve vztahu k občanům a firmám. Náplň práce architektky Vydrové spočívala na kompetencích vyplývající z pozice externisty. Záleželo proto především na vůli spolupracovníků z odboru výstavby a územního plánování a odboru rozvoje a investic, zda její názory, připomínky a stanoviska vezmou v úvahu. Je proto jasné, že nejde pouze o vzdělávání občanů, ale i úředníků, na které by se architekti měli zaměřit.

Příběh Litomyšle doplnil mozaiku příkladů architektonických událostí po roce 1989. Zazněly velmi explicitně okolnosti vzniku nových realizací a cesty, které určují vztah veřejnosti k architektonickým úkolům. Přesto, že zazněly, v kapitole popisující dobu revoluce, že obnova architektury nebude tak rychlá jak revoluce sama, tolik úrovní, ve které se o podobě staveb jedná, obec architektů do důsledků nezohledňovala. Jak jsou jednotliví účastníci procesu, jak byli vyjmenováni dříve, a jak jejich význam potvrdili i tyto tři příklady, dále v architektuře zohledňovány? Jak oni vnímají architekturu?

⁹⁵ Litomyšl: městská architektka Zdeňka Vydrová, in: Era 21, č. 3, 2007, dostupné z: http://www.era21.cz/index.asp?page_id=162

5. Kdo ovlivňuje českou architekturu?

První část práce věnovala pozornost diskurzu v architektuře prvních let po revoluci, tomu na co původní ideály narážely a s čím se v nové době začaly konfrontovat. Vyplynulo, že hlavní otázkou a úkolem bylo, jak představit architekturu veřejnosti a jak jí zapojit do stavební kultury. Ale také to, jakou komunikaci nastaví architekti mezi sebou a dalšími účastníky. S těmito otázkami pak byly sledovány v další kapitole vybrané kauzy. Byl nastíněn průběh architektonických soutěží a projektů po roce 1989. Kauzy poukázaly na obecné situace, kterým je architekt a jeho tvorba v českém prostředí vystaven. Šlo o jakýsi náčrt, který mimo jiné zvýraznil fakt, že architekturu dnes už neurčuje pouze stát a jím zaměstnaní architekti (projektanti), ale i další účastníci: Česká komora architektů, veřejnost, média, veřejná správa. Takto budou rozděleny i následující podkapitoly. Tito tzv. účastníci, ve výsledku tvořící českou společnost, spoluutvářejí architektu jak vědomě, tak nevědomě. Jednotlivě se jistě prolínají a ovlivňují navzájem. Všem dále přihlíží nezávislý kritik architektury – historik, teoretik – jehož názor bude patrný napříč tímto dělením. Nyní můžeme tyto účastníky definovat, popisovat jejich vztah k architektuře a získat tak nadhled nad stavem architektury i povědomí o současném architektonickém diskurzu. Úkolem je získat základní vhled, reflektovat sny revoluce a možná je dodatečně konfrontovat se současnými vlivy a potřebami.

Nejprve je vhodné se vrátit k významu a funkci České komory architektů, která byla založena v roce 1993. Zde bude příhodné připomenout vznik a činnost komory, která udává mnohá pravidla, v nichž se architekt musí umět pohybovat. Protože zákulisí – zázemí obce architektů, ze kterého tvorba vychází – je jen jednou stránkou problému, je dobré reflektovat téma i z pohledu ne-architektů. Tím je občan, úředník, politik, student nebo novinář. Tyto pohledy shrnou podkapitoly Média a Veřejná správa. Současně je důležitý nezávislý pocit samotného architekta. Jak vzpomíná na ideály z roku 1989? Byly naplněny? Jak se architekt cítí ve své profesi a co mu v jejich práci chybí? Jaké vize a úkoly ze současného stavu plynou?

5.1. Česká komora architektů

Prvním důležitým bodem transformace byl vznik profesní organizace jako právního subjektu. Zdálo se evidentní už ve dnech revoluce, že to bude jeden z hlavních úkolů nové Obce architektů, ustavené na místo Svazu českých architektů. Zajistit oboru stabilní platformu, váženou organizaci podpořenou státem, bylo přáním většiny architektů. Jak vznikala, co je její činností a jakou roli dnes hraje?

Důvody pro zákonné schválení a celkové zhodnocení situace zopakoval i architekt, v roce 1992 nezávislý poslanec parlamentu, Jan Sapák: „Připomenu jednu věc, tato země se pyšnila vysokou stavební kulturou, vynikajícím stavebnictvím, ať už po stránce technické nebo umělecké. A to platilo až do doby předválečné a několik málo let po válce. Potom podobně jako řada dalších věcí začala tato oblast upadat. Jednou z velice důležitých příčin tohoto úpadku byla anonymita výkonu projekčních prací. Připomínám, že oprávnění k projektování v minulých letech před 17. listopadem neměly jednotlivé fyzické osoby, ale pouze právnické osoby, tehdy tzv. socialistické organizace, které měly právo projektovat tehdy, pokud měly 120 zaměstnanců. V praxi to vedlo k naprosté anonymitě výkonu odborné práce a výrazně to přispělo k jejich úpadku. Tento stav skončil bohudík krátce po revoluci, bohužel byl však nahrazen stavem stejně neblahým, tudíž chaotickým. Bylo jím vydávání zvláštního osvědčení k činnostem ve stavebnictví. Tato zvláštní osvědčení vydávaly různé instituce naprosto benevolentně, takže vznikl stav bez jakékoliv kontroly. Vydávaly je národní výbory, rozpadající se projektové ústavy, resortní ministerstva atd. Celá tato věc se tudíž nachází ve stavu chaosu. Vytvoření komor autorizovaných architektů a stavebních inženýrů a techniků činných ve výstavbě je nutné především proto, aby byl tento stav nějakým způsobem napraven.“⁹⁶ Toho samého dne, 7. května 1992, byla Česká komora architektů parlamentem schválena jako profesní zastřešující organizace, a to zákonem č. 360/1992 Sb. o výkonu povolání autorizovaných architektů a o výkonu povolání autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě. Stavební inženýři také navazovali na historii původního svazu, který však byl pro dobu komunismu státem zrušen. To, že profese architektů měla

⁹⁶ Jan SAPÁK, in: 37. Schůze České národní rady, 7. 5. 1992, dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990cnr/stenprot/037schuz/s037005.htm#r17>, vyhledáno, 10. 7. 2013

v parlamentu přímého obhájce, architekta Jana Sapáka, jistě prospělo alespoň na čas větší vážnosti, důvěře a poučení poslanců o profesi samotné a jejím významu. V den hlasování o přijetí zákona na půdě parlamentu také zaznělo: „Stavitelství a architektura je všeobjímající věc, která se dotýká života takřka každého z nás. Každý bydlíme v nějakém domě, používáme silnice apod. Je to věc veskrze veřejná a je třeba, aby byla upravena celou řadou veřejnoprávních norem. U stavitelství je navíc pradávna tradice, poněvadž již nejstarší právní normy, které civilizovaný svět znal, se týkaly stavitelství. Osoby, které vykonávají zvláštní činnosti ve stavitelství, musí být podrobeny zvláštnímu režimu a zvláštnímu přezkoumání. To proto, aby svou činností nezpůsobily škody rozmanitého druhu. Také tato věc je v civilizovaném světě naprosto obvyklá. (...) Tento zákon vznikl dlouhou dobu. Dá se říci již více než dva roky, v době před 17. listopadem, se na něm již v hrubých rysech pracovalo.“⁹⁷ Těmito slovy se snažil Jan Sapák poučit poslance o míře zodpovědnosti, kterou architekt se svou profesí přijímá a která je pak od něho očekávána. Poukázal na dva aspekty, z kterých architektura vzniká. Jednak jde o obecnou životní potřebu, kterou více či méně vnímáme všichni. Je už pak otázka osobního přístupu, vkusu a vzdělání jestli jsme schopni v ní vidět hlubší význam, rozpoznat její kvalitu a pozitivní externalitu. Druhý aspekt je, že tato obecná potřeba architektury musí vznikat za daných pravidel. Taková pravidla se mohou založit na podmínkách funkčních, reprezentativních, hospodářských, ekologických, kulturních, ekonomických. Výsledkem je, že stanovy a regulace mohou přispívat ke kontrole kvality výsledku.

Je velkou otázkou nejen pro ČKA, co vše taková psaná pravidla mají upravovat a v jaké míře. V tomto ohledu si organizovanou kontrolou však nebyl tak jistý první předseda ČKA. Do první architektonické ročenky komory (1994/1995) napsal: „Jsme prosti naivních představ, že je v silách komory změnit nějakými administrativními kroky úroveň současné architektonické tvorby. Jsme však přesvědčeni, že soustavné úsilí o povznesení profese a profesionální etiky, jakož i podmínek pro výkon profese je posláním komory, které naplněno povede ve svých důsledcích i ke zkvalitňování architektury a urbanismu a k pozdvižení především základní a standardní kvality odváděné práce, neboť je to právě tato úroveň, jejíž výsledky jsou pro celkový efekt činnosti rozhodující. Jsme si také zároveň vědomi, že

⁹⁷ Ibidem.

růst kvality této činnosti není pouze v rukou architektů a urbanistů, nýbrž i v rukou vyspělých klientů, o jejichž kultivaci hodlá Komora svým působením ve veřejnosti usilovat.“ Pokud to nejsou administrativní kroky, kterými chce Komora vést svou činnost, je to „osvěta“ a posilování vzdělanosti jak profesní, tak laické. Bude na dalším posouzení nakolik, je role Komory ve všech svých aktivitách silná. Už její struktura ale napovídá, že jde o organizaci převážně kontrolního a administrativního typu. Pro úplnost a přehlednost, autorka práce vybírá některé z hlavních odstavců zákona 360/1992. Citace se týká struktury a náplně činnosti ČKA:

„Komora má tyto orgány

a) valnou hromadu České komory architektů, shromáždění delegátů České komora autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě,

b) představenstvo,

c) předsedu Komory,

d) dozorčí radu,

e) stavovský soud,

f) autorizační radu

(...)

(4) Valná hromada, popřípadě shromáždění delegátů⁹⁸

Valná hromada je nejvyšším orgánem České komory architektů. Představenstvo je povinno svolat tento nejvyšší orgán nejméně jednou za rok. Požádá-li o to dozorčí rada nebo jedna třetina řádných členů, je představenstvo povinno svolat valnou hromadu nejpozději do tří měsíců. Právo účasti na valné hromadě s hlasem rozhodujícím mají všichni řádní členové České komory architektů, právo účasti s hlasem poradním mají všichni hostující členové a mimořádní členové České komory architektů.

Valná hromada:

a) volí přímou a tajnou volbou na dobu tří let z řádných členů Komory členy představenstva, dozorčí rady a stavovského soudu a členy těchto orgánů také tajným hlasováním odvolává,

⁹⁸ Shromáždění delegátů funguje u České komory inženýrů a techniků. (poznámka autorky)

- b) schvaluje řády Komory, zejména etický, organizační, volební, disciplinární a řády jednací,
- c) schvaluje standardy výkonů a dokumentace,
- d) schvaluje výši příspěvků členů Komory,
- e) schvaluje výši náhrad za ztrátu času výkonem funkcí v orgánech Komory,
- f) projednává a schvaluje zprávy o činnosti ostatních orgánů Komory,
- g) může zrušit nebo změnit rozhodnutí představenstva,
- h) může rozhodnout o zřízení dalších pomocných orgánů a stanovit jejich práva a povinnosti,
- i) usnází se i o dalších otázkách, které si vyhradí k rozhodování,
- j) schvaluje rozpočet.

(...)

(6) Do působnosti Komory náleží zejména

- a) pečovat o stavební kulturu a o kulturu utváření prostředí,
- b) spolupůsobit při ochraně veřejných zájmů v oblasti výstavby, architektury a územního plánování,
- c) udělovat, odnímat a pozastavovat autorizaci,
- d) vést seznamy autorizovaných osob a tyto seznamy včetně jejich změn uveřejnit i způsobem umožňujícím dálkový přístup,
- e) vést seznamy osob registrovaných podle § 30l odst. 1 nebo § 30n odst. 2 a tyto seznamy včetně jejich změn uveřejnit i způsobem umožňujícím dálkový přístup,
- f) pečovat o vysokou úroveň výkonu činnosti autorizovaných osob,
- g) organizovat zkoušky odborné způsobilosti,
- h) vést disciplinární řízení,
- i) vydávat vnitřní předpisy Komory,
- j) vydávat standardy výkonů a dokumentace,
- k) podporovat odborné vzdělávání a napomáhat šíření odborných informací,

- l) spolupracovat s orgány státní správy a místní samosprávy,
- m) posuzovat návrhy obecně závazných předpisů dotýkajících se výkonu odborných činností,
- n) spolupracovat s institucemi podnikatelského a obchodního charakteru a mezi sebou navzájem,
- o) spolupracovat s obdobnými zahraničními institucemi,
- p) hájit stavovské zájmy autorizovaných osob,
- r) podporovat sociální zájmy autorizovaných osob,
- s) spolupracovat s vypisovateli soutěží a výběrových řízení, posuzovat soutěžní podmínky a bránit konání neregulérních soutěží a výběrových řízení,
- t) spolupůsobit při pojišťování autorizovaných osob sdružovaných Komorou.“⁹⁹

I ze zákona, jak vidíme, je patrná potřeba podmínek psaných (legislativa, stanovy, etika, územní správa a regulace apod.) a nepsaných (vzdělávání, otevřená debata a blíže nespecifikovaná forma spolupráce mezi jednotlivci, skupinami a organizacemi). Je k zamyšlení, nakolik bylo skutečně naivní měnit úroveň architektury administrativou, jak o tom napsal Jan Štípek. Z prezentace komory přesto vyplývá spíše racionální přístup k celé problematice obnovy architektury, na místo přístupu čistě ideového, který byl tolik typický pro první porevoluční Valné hromady architektů. Hlavním úkolem ČKA se stala administrativa autorizačního řízení, tak aby architekt mohl právně vykonávat své povolání. Další kroky vedly a stále vedou k zajištění výkonu profese pomocí architektonických soutěží. V druhé ročence předseda Štípek už informuje o prvních výsledcích: „...relativně hodně soutěží, ale stále snaha o neregulérní. Jejich společným jmenovatelem je velmi často snaha vyhlášovatelů získat odbornou práci architektů, resp. její výsledky co možná nejlevněji, nejlépe zadarmo. To se týká jak soutěží architektonických, tak obchodních veřejných soutěží na vyhledání komplexního dodavatele stavby. Zejména je zde architektonický návrh často chápán jako cosi téměř bezcenného, co lze od uchazeče o zakázku žádat asi tak, jako od výrobce ledniček požadujeme prospekt. Zapomíná se, že architektonický návrh je autorským dílem (...) Jinými slovy: na nemravné a často dokonce

⁹⁹ Zákon 360/1992 Sb., O výkonu povolání, in: http://www.cka.cc/pravni_predpisy/hlavni_zakony/zakon-c-360-1992-sb.-o-vykonu-povolani-nove, vyhledáno 10. 7. 2013

protizákonné praktiky některých našich pseudoklientů prostě nesmíme přistoupit!“¹⁰⁰ Už zde, v polovině devadesátých let, je patrná silnější potřeba vyrovnávat „psaná a nepsaná pravidla“, ne-li upřednostňovat ta „nepsaná“. Pozornost se intenzivněji obrací k faktu, že širší veřejnosti, z které se rekrutují klienti, chybí stále znalost kvality a toho, jaká cesta k ní vede. Doba velkých soutěží, které zaměstnaly kolem poloviny devadesátých let celou řadu architektů a kdy vzniklo velké množství nových architektonických kanceláří, postupně utichla. Zakázek ubývalo a přišel moment dalšího vystřízlivění. Otázky nad postavením architekta přicházely i od ČKA.

Peter Bílek, předseda ČKA, na konci devadesátých let píše: „Architekti mají bezesporu patřit k nevlivnějším lidem ve společnosti vzhledem k hodnotám, které vytvářejí. Proto by jejich dílo, a to včetně tvořivého procesu, by mělo být zbaveno neuznání a znevažování. Architektura musí získat takové postavení ve společnosti, aby byla skutečně lidem k užitku, kráse a radosti. (...) Je a bude to zápas se vžitým životním stylem, se současnými mezilidskými vztahy (...) Architekti se setkávají denně s neblahými důsledky činnosti různých orgánů a organizací, mohou mít právem pocit bezmoci. Jak víme, za vším stojí konkrétní lidé a osobní zájmy. Neváhejme je volat k odpovědnosti. Avšak v nesrovnatelné míře se dějí pozitivní události, za kterými rovněž stojí konkrétní lidé. (...) Problémem celé naší společnosti, nás architektky nevyjímaje, je návrat k základním etickým a profesním hodnotám. Jestliže si to se vším odpovědností uvědomíme, můžeme naplno prožívat čas dlouho odpírané svobody a tvůrčí radosti v této tzv. předeurovské éře.“¹⁰¹ Dnešní stav potvrzuje, že nejde pouze o postavení jednoho architekta, ale o postavení samotné ČKA. Poslední události například ukazují vnitřní „neshody“, kdy se mladší generace architektů rozhodla více zapojit do činnosti komory, prosadit generačně mladšího předsedu a vystupovat razantněji jak směrem k médiím, tak veřejné správě. Čas ukáže, nakolik jde o správně vedené kroky nebo zda nejde pouze o „ukvapenou revoltu“ jdoucí proti jednotě komory. Mění se i styl prezentace, nová vizualizace, webové stránky, šíří se pozitivní zprávy o zlepšujícím se stavu soutěží apod. Přesto má komora podle slov mnoha svých členů stále co dohánět. Už jen to, že se valně

¹⁰⁰ Jan ŠTÍPEK: (slovo předsedy), in: Ročenka ČKA 1995-1996, nepag.

¹⁰¹ Petr BÍLEK: (slovo předsedy), in: Ročenka ČKA 1999-2000, nepag.

hromady účastní, ne více jak 10% členské základy není jistě dobrou vizitkou. „Myslím si, že se nacházíme v době, která pro vznik kvalitní architektury, alespoň v Česku (ale nejen v něm) příliš příznivá není. Honorářový řád je cár papíru, který nebere vážně vůbec nikdo, porušování autorských práv je na denním pořádku, veřejné zakázky se stále zadávají naprosto netransparentním způsobem. Z valné hromady byste to ale neměli šanci zjistit. (...) Příležitost: Zlepšit organizaci Valné hromady (především pak způsob vedení diskuse) nemůže být tak těžké. Zorganizovat ji hůře by musel být mimořádný výkon.“¹⁰² Dokud se komora neotevře více veřejnosti a více svým členům, tak aby většina nebyla pouze členy ze zákonné nutnosti, ale vážila a souhlasila s prací komory, do té doby může být obtížné poučovat veřejnost o významu profese architekta a jeho potřebách.

5.2. Investor

Role investora (klienta) je, jak zde několikrát již zaznělo, nevylučitelná. Bez jeho přítomnosti by stavební průmysl byl závislý na veřejných zakázkách, tak jak tomu bylo před rokem 1989. Na účast investorů si tedy architekt zvykal rád a rychle. Přesto se také rychle ukázalo, nakolik je to silná role a nakolik skutečně určuje výsledek a ovlivňuje naše životní (městské) prostředí. Zadání pro architekty tedy vzniká na základě individuálních, soukromých zájmů. Tento individualismus se ale jeví být velmi konzistentní ve svých projevech a můžeme tak, pro účely této práce, mluvit o investorech jako o jedné homogenní skupině. Zohledněme především projekty, které se dějí ve větších městech a na jejich okrajích, kde se nejvýrazněji stavební průmysl dnes koncentruje. Soukromý investor se stal součástí systému hned krátce po revoluci, přirozeně s přechodem na tržní hospodářství. Architekt se tím momentem stal podnikatelem, závislým na soukromých zakázkách. Co tato změna fakticky pro architekturu znamená? Jistě jsou to změny kladných, ale i záporných hodnot.

¹⁰² Adam GEBRIAN: Valná hromada 2012, in: <http://ag-ent.blogspot.cz/2012/04/valna-hromada-cka-2012.html>, vyhledáno 10. 7. 2013

Hned po revoluci byl intenzivně vnímán příliv zahraničních zájemců o místní pozemky a kulturní dědictví. Praha hostila politické, kulturní, ale i investorské delegáty. Docházelo k prvnímu seznamování a přirozeně muselo dojít i porovnávání zkušeností. Čeští architekti se teprve měli naučit pohybovat v nové situaci a ti zahraniční jim k tomu měli dopomoci. Důvěra v českého architekta nebyla pro zahraničního investora samozřejmostí. Největším plusem pro architekta bylo, jak rychle dovede získat pro svůj návrh povolení od stavebních a památkových úřadů. Tvůrčí a projekční dovednost byla až na druhém místě.¹⁰³ Rozdíl ale byl i v tom, že zahraniční klient měl zkušenost s profesí architekta a věděl kdy jeho služby využít, čím jsou cenné a co zaručují. Zatím co český klient či investor tuto zkušenost neměl. Rostislav Švácha při hodnocení české architektury připomíná: „Restituenti a noví podnikatelé, kteří chtěli své budovy opravit, přestavět anebo si postavit nové, si mnohdy poprvé uvědomili, že potřebují architekta, s překvapením zjišťovali, že architekti umějí i něco jiného než paneláky, a učili se formulovat, co vlastně mají po architektovi chtít.“¹⁰⁴ Problém ale nebyl pouze v zadání, znalosti služby architekta, ale také ve stylu, vkusu klientů. Mnohým se vrátil v restituci jejich majetek. Ne každý k němu měl stále vztah a ne každý po čtyřicetiletém útlumu a výchově v socialismu, uměl vnímat hodnoty estetické, urbanistické či souvislosti ekonomické. Z lidí, často nevládnících žádný majetek, se prakticky ze dne na den stali majitelé rodinných vil, bytových domů, polí a lesů. „Privatizace a vlastnické přesuny stavebního fondu a půdy vedly k mnoha nepřehledným situacím a k zahájení aktivit, které pak zůstaly nedokončeny“, vzpomíná Petr Kratochvíl.¹⁰⁵ Tento stav přetrvává. Stavební pozemky a stavby se staly investicí. Stále častěji nemá taková investice další účel a cíl než pouze uložení finančních prostředků, vygenerovaných z jiných projektů. Architektura tuto investici často jen oblékne, ve většině případů do průměrné fasády.

Demokracie tomuto individualismu neumí čelit. Častým argumentem je právě ona vytoužená svoboda. Právo na nakládání s vlastním majetkem se až příliš často staví nad právo společnosti na kvalitní veřejný prostor. Viděli jsme, že například ve městě Litomyšli, tomu čelit uměli. Paradoxně k tomu ale bylo díky individuálnímu přístupu starosty. Hlavní město, nejviditelnější reprezentace českého stavitelství, se

¹⁰³ ŠVÁCHA, (pozn. 6), 22.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ HALÍK, KRATOCHVÍL, (pozn. 12), 11-12.

mnoha zdařilými ukázkami chlubit nemůže. Za to je učebnicí toho, jak těžký boj je s vlivem tržní ekonomiky a silných investorů třeba vést. Pokud by byla řeč o zdařilejších výsledcích, historici architektury vyzdvihují období kolem roku 1995 a pak 1999 a 2000, kdy se dokončovala řada zajímavých realizací. Zbylá řada realizací, je pro mnohé důvodem, proč dnes ztrácí důvěru nejen v architekty, ale i další činitele – městskou správu, památkáře a především investory. V době přicházející krize, která se celosvětově deklarovala v roce 2008, jakoby došla trpělivost i české veřejnosti. Od té doby můžeme přihlížet vzniku desítkám spolků a občanských sdružení bojující proti moci investorských záměrů nebo proti špatným rozhodnutím města. Označení developer se stalo nepopulárním pojmem ve slovníku urbanismu a architektury. Zjednodušeně řečeno jde od roku 1989 o konfrontaci zájmů osobních a veřejných.

Vedle pojmu developer se s vlivem tržní ekonomiky ujal i pojem klientelismus. Ten si stanovil, jako hlavní příčinu nezdařilých pražských projektů i *Klub za starou Prahu*, který se věnuje jak historické, tak současné architektuře. Snaží se hájit právo památek na přežití, ale jistě i právo na soudobý výraz tam kde je to podle pravidel památkové péče vhodné. Jedno z čísel svého věstníku Klub věnoval právě zákulisním souvislostem, které do architektury a podoby města vstupují. Titul věstníku zněl *Památková péče v Praze jako učebnice klientelismu*. Číslo sleduje kritické momenty systému rozhodování o památkových objektech, demolicích či novostavbách. Výtka směřuje jak na investory, kteří pod finančním tlakem neumí naslouchat potřebám města, tak na úředníky a odborníky, kteří se snadno dostanou do střetu zájmu, a jejich odborný názor podléhá zájmu investora. Nejpalčivějším problémem jsou investoři, kteří si za nejasných okolností vymohou demolici staré zástavby a postaví novostavbu, která nerespektuje obecné zájmy. Práce jimi zvoleného architekta se řídí principem čím vyšší stavba, tím lepší, tím více zisku z pronájmu, apod.

Nejaktuálnější a ukázkovou kauzou je dům na rohu Opletalovy ulice a Václavského náměstí. V době kdy autorka píše tuto práci, se ještě bouřlivě diskutuje a už spíše smutně čeká na demolici téměř sto let starého domu, výhledově nahrazeného pochybnou novostavbu. Z odborného hlediska jde o precedens. Jde o „zdravý“, bytelný, technicky bezproblémový dům, ležící na jednom z nejlukrativnějších pozemků v Praze. Úspěšně dotvářející kontext náměstí. Podle vůle investora bude zbourán. Případ se rozhodl bez veřejného projednávání, za podivných okolností.

Častou situací, jak tomu bylo i u tohoto případu, je rozhodnutí městských památkářů (odboru památkové péče hl. města Praha) ve prospěch investora proti vůli Národního památkového ústavu. Městská správa mnohdy tvoří své stanovisko na základě posudku „nezávislého“ odborníka, který je placen investorem. Slova investorského posudku se pak stávají odůvodněním rozhodnutí města. Všechny indicie napovídají, že u domu na rohu Opletalovy ulice jde opět o špatné rozhodnutí městských památkářů, neprofesionalitu určitých odborníků a finanční zaslepenost a nevkus investora. Na místě nemá vzniknout kvalitní architektura, je slyšet z úst jak odborné, tak laické veřejnosti.¹⁰⁶

Tento stručný popis další kauzy vysvětluje dnešní roli investora. Takto vybudovaný klientelismus nemůže neovlivnit práci architektů a budoucnost veřejného prostoru. Architekti ani veřejnost investorům zatím neumí čelit. Možná se to ale pomalu učí. Ať už občanské a odborné iniciativy budou úspěšné či nikoli, zapojují do svých bojů další účastníky. Ti se tak tématu architektura nemůžou vyhnout a více či méně se s ním veřejnost učí konfrontovat, na ulici při demonstracích nebo skrz média. Veřejnost začne vnímat, co v jejich okolí stojí a začne přemýšlet, co chce, aby tam stálo dál. I to je, zdá se, dnes cesta k obnově architektury. Vedle přímé komunikace je však pro veřejné mínění zásadní mediální prezentace. Jak média vidí architektura a jak architekti vidí média?

5.3. Média

Nemusí jít pouze o budovu na Václavském náměstí, aby média reflektovala architekturu, přesto to jsou většinou takto exponovanější místa, která si zaslouží místo v tisku nebo minutovou reportáž v televizních zprávách. I na tento stav mnozí lamentují.

Historička architektury Radomíra Sedláková vzpomíná na dlouhých šestnáct let, kdy psala každou sobotu sloupek o jí vybrané stavbě do deníku Mladá

¹⁰⁶ Kateřina BEČKOVÁ, Jakub BACHTÍK: Památková péče v Praze jako učebnice klientelismu, Věstník klubu za starou Prahu, č. 1, 2012, 32-33

fronta. Po rozpadu Československa v roce 1993 se tématika změnila a ani jí ani žádnému z jejích kolegů se možnost pravidelně psát o architektuře znovu nedostala. Dnes je situace lepší a externí publicisté dostanou častěji občas až půl stránku ve víkendových přílohách jednotlivých deníků. Žádná redakce však nedisponuje svým vlastním zaměstnancem sledující architektonické téma (téma životního prostředí) na denní bázi, jak je tomu častokrát u zahraničních redakcí. Výsledkem je, že se nepěstuje architektonická kritika a veřejnost nedostává signál, že architektura je obecně platné téma, tak jako politika, ekonomika, nebo sport. I kulturní rubrika jen pomalu, dostává pravidelně prostor. Architektura se zkrátka nestala mediálním tématem. O to složitější pak je, aby se stala veřejným tématem. „Jako by architektonická proměna prostředí, v němž žijeme, byla jen okrajovou záležitostí v porovnání s transformací ekonomiky a sociální sféry“, jak vývoj let 1989-1999 hodnotí Petr Kratochvíl.¹⁰⁷

Dalším úskalím je fakt, že se dnes architektura v mnoha ohledech přibližuje světu módy. Existují světové hvězdy architektury, které média vnímají mnohem samozřejměji. Vytváří se žebříčky neslavnějších, nejvyšších, nejdražších nebo dokonce nejošklivějších staveb. Mediálně podpořená tvorba se pak přetavuje do sériové produkce, tak jak to funguje v oděvním průmyslu. I tomuto trendu je třeba umět čelit. Neplatí, že architektura, která neprojde tiskem, není dobrá architektura, míní Radomíra Sedláková.¹⁰⁸ Jakousi skepsi z této zkušenosti chce mírnit i autor poslední ročenky české architektury Michal Kuzemský: „Ročenka měla být o tom, co mi chybí ne v české architektuře, ale v prezentaci české architektury. (...) Výtka českému státu, za to, že si neuvědomuje, že architektura je hmatatelná ekonomická věc, že spokojenost lidí, to v čem se pohybují a v čem pracují, je určuje.“ Nicméně dodává kritiku i na práci novinářů nebo redaktorů odborných časopisů: „Pravá novinařina tady v Čechách ještě má co dělat. Jsou časopisy, které mají ambici být časopisy, tváří se tak, ale nejsou časopisy. Nevyjde recenze na ročenku. (...) Není tu

¹⁰⁷ HALÍK, KRATOCHVÍL, (pozn. 12), 16.

¹⁰⁸ Osobní výpověď Radomíry Sedlákové, (rozhovor s autorkou)

zpětná vazba, odezva.“¹⁰⁹ Je tedy patrné, že chybí komunikace, diskurz i mezi architekty samotnými.

5.4. Veřejná správa

Veřejné správy na městské úrovni se dotkla část věnovaná vybraným architektonickým projektům v Praze a Litomyšli. Také podkapitola 5. 2. reflektovala propojení investorů a zástupců magistrátu v Praze. Připomněla nám roli úředníků a odborníků pracujících pro veřejnou správu. Zajímavé však může být uvědomit si zapojení nejen městské, ale i státní politiky do transformace architektury. Tématem může být architektura ve funkci reprezentace státu nebo to nakolik politici vnímají její význam a reflektují potřeby architektů. Státní správa určuje například školství a je otázkou jak umí vzdělávat v kulturních otázkách a vychovávat poučené občany, investory či budoucí úředníky.

Vzpomeňme nejprve na přechod Československa do demokracie. Jednou z otázek, a stále je to věc, která leží mnohým v hlavě, je sídlo českého (dříve československého) parlamentu. Tuto situaci řešily již vlády první republiky, kdy se prvně začalo uvažovat o nové budově na Letné, pro kterou byla vypsána v roce 1928 soutěž. Národní shromáždění ale přesto zůstalo v budově Rudolfiny na nábřeží. Po druhé světové válce se ale Rudolfinum změnilo zpět na koncertní sál a poslanci se přesunuli na Václavské náměstí do bývalé burzy. Tam vznikla pro parlament (Federální shromáždění) na konci šedesátých let známá nadstavba od architekta Karla Pragera. Po roce 1989, z politických důvodů, jako výraz odtržení od starého systému, se poslanci přesunuli zpět na Malou Stranu, kde v 19. století zasedaly české sněmy. Thunovský palác je sice pod Pražským hradem, v reprezentativní oblasti spolu se senátem, úřadem vlády a mnoha ambasádami, ale řada lidí v tom nevidí symboliku demokracie, nýbrž znak netransparentnosti. Najít v Praze budovu parlamentu se stalo

¹⁰⁹ Adam GEBRIAN: BOURÁNÍ s architektem Michalem Kuzemenským, in: <http://www.rozhlas.cz/radiowave/bourani/zprava/bourani-s-architektem-michalem-kuzemenskym--1210661>, vyhledáno 1. 6. 2013

poprvé od vzniku republiky v roce 1918 obtížné. Proč nebylo důležité zvýraznit a stvrdit politickou změnu, přechod do demokracie i novým reprezentativním sídlem, tak jak to bylo důležité pro vlády předešlé. Objevují se i názory, že parlament měl být ponechán na Václavském náměstí, kde je dobře dostupný a symbolicky na očích veřejnosti, případně, že měla být vypsána soutěž na novou budovu. Nic z toho se nestalo. Stát tiše přešel od významů reprezentativních, ideových, k funkčním a úřednickým úkolům.

Například prezident Václav Havel svůj zájem o architekturu najevo dával. Byl to jeho zájem už za normalizace, kdy nechal za Chartu 77 zpracovat prostřednictvím architekta Miroslava Masáka studii o stavu české architektury. Můžeme také na okraj zmínit jeho divadelní hru *Asanace*, pro kterou se nechal inspirovat situací na pražském Žižkově, jehož asanačního plánu se tato práce dotkla v první kapitole. Havlův zájem a styky s architekty pokračují i po revoluci. Architekt Masák se stal Havlovi oficiálním poradcem ve věcech architektury a obnovy veřejného, kulturního prostředí. Masák vzpomíná: „Otázky budoucí role republiky v „nové Evropě“, postupné obnovy jejího životního prostředí, péče o historický odkaz a „dobře vyladěné prostředí“, jsme projednávali s parlamentem, ministry, primátory, Svazem měst a obcí, Sdružením historických sídel a měst, s hlavními architekty i středisky památkové péče. Kancelář prezidenta byla také první zastávkou světových nadací. Britské National Trust, americký Kress Foundation, Rockefeller Brothers Fund a World Monument Fund, s jehož prezidentkou jsme stihli například realizaci projektu „Greenways“ v Lednicko-valtickém areálu, renovaci středověké věže v Telči, podporu obnově obou slavných vil a dvě mezinárodní konference u nás, první v Praze (1991) a druhou o rok později v Olomouci a Banské Štiavnici.“¹¹⁰ O konferenci *Urbanistická budoucnost hlavního města* byla zmínka ve třetí kapitole. Její organizátoři sice vyjádřili pocit, že výsledný zájem ze strany českých architektů, ale i státní správy byl mizivý, Miroslav Masák se přesto domníval a dodává, že: „Spolupráce s reprezentanty Prahy byla snadná. Jaroslav Kořán, první pražský polistopadový primátor, nám plně důvěřoval. Připravili jsme koncept strategického plánu rozvoje města, poučení jsme hledali v Hamburku, Barceloně, Frankfurtu, v Bologni. *Workshop Prague*, který jsme pod záštitou Václava Havla uspořádali na jaře 1991, mohl být

¹¹⁰ MASÁK, (pozn. 26), 71-72.

začátkem nové cesty.“ Prezidentský zájem ale nekončí u záštit a účasti na určitých akcích. Jeho zájem o kulturnost prostředí se projevuje i v konkrétních úvahách o veřejném prostředí. V knize *Letní přemítání*, shrnující Havlovy projevy z období 1990-1992, je zaznamenán i jeho „sen“ o budoucnosti české společnosti po šoku ze svobody. Tuto pasáž cituje i Neal Leach ve své knize *Architecture and revolution, Contemporary Perspective on Central and Easter Europe*. Havel sní, že česká města a vesnice se dostanou z šedé minulosti, uniformity, anonymity a ošklivosti zakořeněné v době totality. Sní o lidském rozměru, kdy každá hlavní ulice bude mít dvě pekárny, cukrárny, hospody a další lokální obchody. To vše vlastněno soukromníky. Tak viděl cestu k samovolné proměně měst, kdy obyvatelé znovu začnou vnímat místa jako svůj domov.¹¹¹ O dvacet let později v roce 2010 v úvodním slově ke konferenci *Forum 2000* věnované architektuře a urbanismu chce znovu přispět do diskuze. Jako prostý pozorovatel dává laicky najevo, jak vnímá rozvoj měst a upozorňuje na rizika, která tento porevoluční rozvoj doprovází. Jeho slova se později stala předmluvou knihy *Sídelní kaše* od Pavla Hniličky, který definoval problém suburbání výstavby.¹¹²

Pokud je architektura politické téma, mělo by být ve vhodné míře reflektováno i politiky a úředníky. V zahraničí tomu tak mnohdy je, a tak i ČKA má od roku 2006 viditelnou snahu zabudovat do české legislativy tzv. *Politiku architektury*. Přes doporučení k tomuto kroku Evropskou unií, to pro česká ministerstva není věc samozřejmá a jen velmi opatrně projevují přízeň takovému dokumentu. A to přesto, že nejde pouze o lepší postavení architektů, ale součást plánu směřujícího k udržitelnému rozvoji. Politiku architektury, jakkoli hluboce či vágně definovanou, podporují mnohé státy EU a bude to jistě téma i pro Českou republiku, byť ne všichni architekti jsou jí jednotně nakloněni.

Další pole působnosti, kde veřejná správa mohla a může přispět ke kultivaci porevoluční architektury, je školství. Je to, a měla by být, i jedna ze snah ČKA. Posledních dvacet let nauka o stavební kultuře ve školních osnovách nehrála prakticky žádnou roli. Děti se cíleně neučí vnímat své okolí, urbanistické souvislosti a kvality estetické či funkční. Tak jako většina galerií a muzeí mají svá lektorské oddělení, která se věnují vzdělávání mládeže pomocí výkladu konkrétních výstav

¹¹¹ Václav HAVEL, in: Neil LEACH (ed.), *Architecture and Revolution*, Routledge, 1999, 158.

¹¹² Pavel HNILIČKA: *Sídelní Kaše*, druhé vydání, Host, Brno, 2012

apod., není v České republice instituce, která by se v tom samém směru věnovala prezentaci architektonických témat. Pozornost je dále třeba věnovat vysokoškolskému vzdělávání, kde stále obezřetněji sledují počty absolventů. Oboru architektura se věnuje pět vzdělávacích institucí. Jejich studiu je vytýkána malá návaznost na praxi a dochází i k vzdalování se profesí architekt, inženýr, kritik architektury. Tyto profese se setkávají až v praxi a zdá se, že o to složitější pak jednotlivé spolupráce jsou a o to méně je veřejnost schopná vnímat profesní postavení.

5.5. Architekt

Jaké pocity z obnovy architektury má architekt? Jak se cítí ve své roli, co mu nová politika přinesla, co je jeho náplní činnosti, co se od něj očekává a co mu v jeho práci chybí? Projděme několik názorů a reflexí, které zazněly z úst architektů. Přidejme k nim postřehy dalších odborníků a zkusme doplnit odpověď na otázku – kdo je v dnešní společnosti architekt.

Míra spokojenosti se v obci architektů jistě definuje podle počtu svých zakázek, podle tvůrčích možností a podle ohlasů veřejnosti. Přesto si architekt uvědomuje, že není možné se vyhnout konfrontaci se společností a politikou, ve které se nachází. Vedly k tomu všechny předešlé kapitoly a vedou k tomu i současné názory architektů. Michal Kuzemenský v rozhlasovém pořadu Bourání připomíná: „V jednom pořadu jsem řekl, že se architekt zcela samozřejmě má zajímat o politiku a vyjadřovat se k ní. Odezva byla, ať si proboha uvědomím, že kazím studenty ve škole, že tím trpí odbornost. Architektura je ale generovaná politikou, pokud jí nebudu reflektovat, podle čeho se mám orientovat?“¹¹³ Jde proto o vzájemný vztah všech doposud zmíněných skupin účastníků a daná stavba je jeho odrazem. Tak jako architekt dnes musí stimulovat veřejné mínění o své práci, tak veřejnosti musí stimulovat tvůrčí myšlení architekta. Dobrý architekt je tedy součástí širších souvislostí. Narážela na to předně potřeba osvětleného investora už před revolucí. Je to ale i obecný tlak společnosti, který popisuje architekt Josef Pleskot jako jednu ze zásadních potřeb pro

¹¹³ GEBRIAN, (pozn. 104)

svou práci. Na otázku – Je nějaká architektonická kompetence, která v minulosti neexistovala? Co je dnes povinnost, co služba a co svoboda architekta? – Pleskot odpovídá: „Nevybavuji si téměř žádnou kompetenci, která by byla nějak výjimečná, ale přece jen se mi zdá silnější důraz na sociální angažovanost architekta. Pokud jde o mě, cítím jenom povinnost, svoboda architekta je pro mě trochu neznámý pojem. Pociťuji ji, ale má spíše transcendentální rozměr (...) je to jiný rozměr svobody než dělat si co chci, dělat architekturu neomezeným způsobem. Naopak, omezování, přirozený tlak společnosti, který vede člověka k tomu, aby dělal určitým způsobem (...) Kéž by byl takový tlak! Protože to by znamenalo, že společnost ví, co chce.“¹¹⁴ Pleskot pokračuje v definici architektonické profese i takto: „Rozhodně ale není umělec. Bohém čekající na polibky múzy. Takový už dneska vlastně není ani současný umělec. Ale mnoho se nezměnilo. Hodně se naopak musí změnit. Stále cítím, že důraz je kladen na formální složku architektonické práce. Existuje velmi málo kritik, které si všímají významových a sociálních aspektů více než aspektů formálních.“¹¹⁵ Tento výrok, který podporuje i ČKA, svědčí o další aktuální potřebě. Vedle spolupráce s veřejností, jde stále více o mezioborovou spolupráci. Architekturu můžeme vnímat skrze estetiku, konstrukci, přes politiku, ekonomiku, životní prostředí, ekologii nebo sociologii, teologii i filozofie. Všechny tyto samostatně definovatelné obory se stávají souvisejícími s oborem architektura a urbanismus. Více než kdy předtím je třeba vést výzkum mezioborově. Je to ostatně premisa trvale udržitelného rozvoje, který je velkým celosvětovým tématem. Umí dnes architekti nastavovat takovou spolupráci či přinejmenším otevřený dialog?

Architektonický diskurz, který by pomohl ve znalosti architektonické práce, je dnes problémem. Jsou architekti, kteří jeho absenci vnímají a mluví o ní. Michal Kuzemský tento problém registroval už krátce po roce 1989 a vzpomíná: „Jeden můj profesor si tady nezaložil praxi a jeden z důvodů byl, že tady neexistuje diskuze, nevytváří se diskurz, tedy nevytváří se pojem co je dobré, co je špatné. Neumíme rozeznat dobrou stavbu od špatné a pak to neumí rozeznat ani laik, a tím pádem degeneruje nejenom ta scéna, ale celá architektura včetně architektů. Mám

¹¹⁴ Monika MITÁŠOVÁ, Martin RAJNÍŠ: Texty o architektuře 01/02: sborník přednášek a rozhovorů, Kruh o. s., 2003, 33.

¹¹⁵ Ibidem.

pocit, že si to tu nějak pěstujeme.“¹¹⁶ K podobnému závěru spějí i výtky jiných odborníků: „Málokterí z nich (českých architektů, pozn. autorky) si kladou otázky, které přesahují rámec architektonické profese a týkají se celé české společnosti, a tím se sami vystavují riziku, že společnost nebude brát jejich profesi příliš na vědomí. Tuto zdrženlivost, ne-li pasivitu, snad omlouvá fakt, že dnešní čeští architekti nechtějí mít nic společného se sociálním inženýrstvím levicové avantgardy 20. – 40. let. Spoléhají se raději, že jim prestiž vydobude kvalita jejich práce, popřípadě jejich profesní organizace, Česká komora architektů.“¹¹⁷ Ztratili se vize, ideje, otevřené debaty „něžné revoluce“, jak byly popsány v úvodu? Architektonický diskurz či jeho absence se přirozeně zrcadlí ve všech výše nastíněných sférách – v médiích, ve veřejné správě, školství a v oborových organizacích. Zdá se ale, že architekt svou činnost již neumí tolik soustředit vedle projektování na ideály a myšlenky, stal se podnikatelem, a neumí se do povědomí oněch sfér dostat jinak než svým úsilím o zakázky. Ty jsou ovšem v dnešní době omezené, na počet více jak tří tisíc architektů, které ČKA registruje, nestačí. Skončila doba, kdy Stavoprojekt předával jednu zakázku za druhou. Dnes je každý architekt opět odkázán sám a sebe.

Obecnou „výtkou“ sledující chybějící diskurz jsou architektonické kritiky. Ty jsou psané většinou historikem či teoretikem architektury, málokdy samotnými architekty, tedy těmi, kteří stavbě rozumí i po technické, konstrukční, materiální stránce. Petr Kratochvíl to jednoduše shrnuje faktem: „Hektická doba příliš nepřeje spolkovému životu a skupinovému tříbení názorů.“¹¹⁸ Dá se tedy říct, že to je jeden z důsledků toho, jak se architektuře přistoupilo v raných devadesátých letech? Architekt Miroslav Masák ve své knize *Tak nějak to bylo*, vzpomíná: „Snili jsme si svůj sen o novém, slušném a orientovaném člověku jen krátce. Do voleb v červnu 1990 jsme žili v hlubokém a všemi sdíleném přesvědčení, že se u nás prosazuje to dobré, že se vzdalujeme všemu zlému. Do voleb 1990, možná 1992. Potom se popřevratová euforie proměňovala v depresi. (...) Nepojmenovali jsme (nejen minulé) zlo, ale ani úskalí, kterými jsme měli proplout. Nedefinovali jsme motivující vizi, cestu efektivního rozvoje. „Měli jsme svobodu bez poznání a přijetí úkolu“, jak napsal Ludvík Vaculík. Pozornost jsme soustředili ke krátkodobým cílům. Občané se

¹¹⁶ GEBRIAN, (pozn. 104)

¹¹⁷ ŠVÁCHA, (pozn. 6), 24.

¹¹⁸ HALÍK, KRATOCHVÍL, (pozn. 12), 12.

proměňovali v konzumenty, vlády se ujaly mafie tržních komsomolců. Společnost se roztránila na milion jedinců, ze života se stal supermarket, ve kterém jsme si kupovali to, co nám mělo přinést štěstí. Z našich předlistopadových ideálů se stal terč vtípů. Je škoda, že jsme podcenili charakter a ctižádost „těch odpočatých“.¹¹⁹

Věci ale nejsou dané. Po dvaceti letech možná přichází nová vlna pojmenování „dobra a zla“, dobré a špatné architektury. Architektura, městský veřejný prostor se stále častěji stává tématem veřejné diskuze mezi občany, odborníky a pomalu i některými úředníky. I to byl jeden z impulzů této práce. V době teoretického zlomu reflektovat, co vše architekturu určuje, čím ve vztahu k politické proměně prošla a čím ještě projít musí. Na jedné straně může znít názor, že architekti nejsou těmi, kdo mění společenské hodnoty, že architekt je pouze interpret.¹²⁰ A na straně druhé je možné se naopak strefovat do architekta a jeho interpretace. A to v tom ohledu, že za novodobou historii se neudal žádný počin, kontinuální činnost, pro které by si architekta společnost měla vážit. Nepřišlo žádné jasné „gesto“. Mohlo jít například o gesto v rozsahu: architekti nám vyřešili sídliště, vyřešili dopravní systém. Michal Kuzemský si myslí, že oni sami, architekti, se staví do role dekoratérů a nejsou schopni vysvětlit, že nejsou nadstavba, ale „báze“ ke zdravému stylu života.¹²¹ Dnes, oproti času něžné revoluce je evidentní, že obnova architektury vzniká v mnoha vrstvách, které je nutné pojmenovat. A pokud nezná své místo ve společnosti sám architekt, nebo pokud ho neumí řádně vysvětlovat, individuálně nebo pomocí ČKA, nemůže ho znát ani společnost.

¹¹⁹ MASÁK, (pozn. 26), 71.

¹²⁰ MITÁŠOVÁ, RAJNIŠ, (pozn. 109), 28.

¹²¹ Pořad Před půlnocí, Michal Kuzemský, architekt: Ročenka české architektury, ČT 24, 24. 4. 2013, in: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095690193-pred-pulnoci/213411058370424/>

6. Závěr

Pokud v úvodu práce zaznělo několik otázek, nyní je možné na ně zkusit souhrnně odpověd'. Práce začala pohledem zpět na konec osmdesátých let, na dobovou náladu mezi architekty. Pokračovala poznáním nových svobodných poměrů, k realitě dnešních dnů. Nebylo možné se hlouběji zaměřit na jednotlivé aspekty této proměny, ale bylo možné získat komplexnější pohled na českou architekturu, na pozici českého architekta před a po revoluci.

Český architekt se dostal z pozice státního zaměstnance, kontrolující svou tvůrčí činnost podle možností, které mu stát poskytoval, do pozice samostatně fungujícího individua. Je ale patrné z mnoha popsanych situací, že jeho nezávislost a tvůrčí svoboda je i po změně politické režimu limitována, z mnoha důvodů. Je minimálně povinen být profesně vzdělán a registrován u zastřešující právní organizace ČKA. Jeho práci dnes ČKA ovlivňuje jen do té míry, že hlídá pravidla soutěží a jejich dodržování, prosazuje výši honorářů, a měla by se snažit lobovat za lepší profesní podmínky. Spokojenost architektů s činností ČKA se jistě proměňuje v čase a podle osobních zkušeností. Kromě administrativního „břemene“ je však architekt vystaven především tlaku společenskému – už není možné se odvolávat primárně na chybu státu – většinu architektovi práce tvoří soukromé zakázky a je na jeho volbě, zda je přijme či nikoli. Architekt je odpovědný za veřejný prostor víc než kdy předtím. Na to navazuje tlak ze strany investora. Architekt je odevzdán trhu a zakázky si musí umět zajistit sám. V těch pak čelí nejrůznějším požadavkům klienta, které se nemusí shodovat jak s jeho záměry, tak potřebami okolního prostředí. Výsledná práce je pak ideálně podrobena konfrontaci s názorem kritika architektury, který však k okolnostem vzniku stavby většinou nepřihlíží.

Toto prostředí, ve kterém se architekt musí umět pohybovat, odradilo mnohé už na začátku devadesátých let od participace. Ať už jde o participaci jakéhokoli typu. Může jít o participaci interní v rámci architektonické obce, tak participaci veřejnou, kdy architekt přestává mluvit nahlas o své práci, o svých myšlenkách, vizích, nepublikuje úvahy či kritiky, neúčastní se jednání ČKA, apod. Individualismus, jak byl nastíněn v podkapitole 3. 2., se jeví fatální pro celou českou

společnost po roce 1989. V tomto bodě nemá jít tolik o výtku, jako o uvědomění si situace. Nicméně mnohé úseky práce ukázali, že participace, tak jak o ní snil Giancarlo de Carlo a v roce 1989 i časopis *Československý architekt*, je jednou z hlavních potřeb pro obnovu či údržbu úcty k architektuře. Stejný závěr vyplynul i ve čtvrté kapitole z kauzy Pankrác nebo z činností Litomyšlské radnice. Mělo by jít o participaci mezi všemi zmíněnými účastníky – přes občana, média k veřejné správě – a také mezi architekty navzájem. Nejde ale o to odevzdat architekturu lidem a přenechat jí jejímu vkusu. Participací je míněna diskuze, ochota otevírat nová témata, hledat svou pozici ve společnosti, vzdělávat se a vzdělávat druhé.

Nedá se tedy říct, že by se participace stala novým fenoménem české společnosti. Nedá se ani říct, že by architekt obhájil své předrevoluční vize. Co víc, nezdá se, že by český architekt dnes cítil smysl své práce stejným způsobem, jak ho cítil v době, kdy paradoxně svobodně tvořit nemohl. Připomeňme si část prohlášení *Pro harmonickou architekturu* z léta 1989: „(...) A naše pasivita nás usvědčuje. Proto už nechceme déle mlčet. (...) Je třeba radikálních změn. Stále jsou setrvačně realizovány akce, o kterých jsme přesvědčeni, že jsou špatně koncipované. Přitom důsledky těchto chyb ponese naše generace.“¹²² Zaznívají podobná slova dnes? Za okolností, které tato práce popsala, by mohla. Architekti v prohlášení nemířili čistě na totalitní režim, ale spíše na to, co jsou jeho důsledky – neznalost významu architektonické profese, neznalost kvalitní architektury. Nemůžeme současné a minulé okolnosti přirovnávat k sobě definitivě, nicméně jisté paralely zůstávají. Stále jsou setrvačně realizovány akce, o kterých jsme přesvědčeni, že jsou špatně koncipované. Nasvědčuje tomu i případ Klubu za starou Prahu a jeho boj proti klientelismu v české (pražské) architektuře. Proto odpovědi na všechny položené otázky nás jakoby navádějí zpět k myšlenkám architektů z osmdesátých let. Některé si autorka dovolí znovu citovat. Bez znalosti kontextu nemusí být jasné, v které době a za kterého politického režimu byly proneseny:

„Mladí mají za sebou i před sebou své velké tvůrčí dílo se vši jeho slávou, kompromisy i omyly. Politici též, ale neví přesně, co byla sláva a co byly omyly. To jim dnes můžete a musíte jasně říci.“¹²³

¹²² VAVŘÍK, (pozn. 25)

¹²³ NOVÝ, (pozn. 24)

„Skutečné příčiny však tkví ve strnulém ústrojí hospodářství, úpadku duchovní kultury, ve vleklých úlevách z obecné a stavovské morálky a zejména v chybách politického pořádku společnosti. (...) Nic nenaznačuje, že by byl vytvářen nadějný nástroj, který by podmiňoval i podněcoval kvalitu a cestu k harmonii.“¹²⁴

„Architektura je taková jaká je doba, ve které vzniká. (...) Pod co se podepíšeme my, bude záležet na nás a zároveň na podmínkách, ve kterých nadcházející architektura vznikne.“¹²⁵

"Avšak architekti nemohou odložit odpovědnost, i když se cítí bezmocní.“¹²⁶

Závěrem práce nemá být cílená kritika českého architekta – jeho role zdá se, obzvláště v poslední době, pomalu stoupat. O architektuře se více mluví. Veřejnost, i přes negativní příklady, nebo možná právě díky nim, má možnost si udělat svůj názor. Obnova stále trvá. Další vývoj snad bude úspěšnější než ten posledních dvaceti tří let. A proto citát na závěr, z poslední ročenky české architektury za roky 2011/2012, kde její autor Michal Kuzemský píše: „Mám radost, že se veřejnost stále více zajímá o architekturu. Vnímá ji jako svoji věc a začíná chápat její zásadní vliv na životní prostředí, ať už ve městech, či krajině. Ještě větší radost mám, že se skupiny občanů jsou schopny vyjádřit k architektuře a urbanismu. Snaží se bránit nesmyslům. Požadují transparentci. Vymáhají rozumnost klidnou cestou. Zatím. Mám velkou radost. Doufám, že trend, který považuji za nejdůležitější počin v architektuře za minulé dva roky, bude sílit. Je to potřeba.“¹²⁷

¹²⁴ SAPÁK, (pozn. 27)

¹²⁵ VAVŘÍK, KRAJČI, (pozn. 21)

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Michal KUZEMSKÝ: Česká architektura 2011-2012, Prostor-architektura, interiér, design, Praha, 2013, 7.

Seznam zkratk

ČKA – Česká komora architektů

ČSSR – Československá socialistická republika

OA – Obec architektů

OF (A) – Občanské fórum architektů

OIP – Občanská iniciativa Pankráce

SČA – Svaz českých architektů

ÚV – Ústřední výbor

Použitá literatura

- BEČKOVÁ Kateřina, BACHTÍK Jakub: Památková péče v Praze jako učebnice klientelismu, Věstník klubu za starou Prahu, č. 1, 2012
- BÍLEK Petr: (slovo předsedy), in: Ročenka ČKA 1999-2000
- BRÝDL Miroslav: (slovo starosty), in: Lilie X, č. 1, 2000, 2-3
- BRÝDL Miroslav: Slovo starosty města Litomyšl, Litomyšl a soudobá architektura, Obecní dům Brno, 2001, 6
- FRAGNER Benjamin, in: STL – Středotlací, (kat. výst.), Praha 1989, nepag.
- FRAGNER Benjamin: Malovaná architektura, Projekty a obrazy na výstavě v Roztokách, in: Technický magazín, č. 9, 1985, 34-39
- GEABUER Kurt, in: Diskuze na 1. Valné hromadě, Československý architekt, č. 1, 1990, 5
- HALÍK Pavel, KRATOCHVÍL Petr: Česká architektury 1989-1999, Prostor-architektury, interiér, design, Praha
- HNILIČKA Pavel: Sídelní Kaše, druhé vydání, Host, Brno, 2012
- HORSKÝ Jiří, in: Cena Architekta 98, Architekt, č. 11, 1998, 31
- HORSKÝ Jiří, in: OF (A), Zpravodaj č. 0, (příloha), in: Československý architekt, č. 1, 1990
- HORSKÝ Jiří, Michal JANATA: Cena Architekta 98, in: Architekt, č. 11, 1998, 32
- HORSKÝ Jiří: Potřebujeme charismatické vůdce (rozhovor s Maxvellem Hutchinsonem:), in: Architekt, č. 8, 1991, 1
- HORSKÝ Jiří: Richard Rogers v Praze, in: Architekt, č. 10, 1991, 1 a 6
- HUBÁČEK Karel, in: Jak hodnotíte současnou situaci, in: OF (A) č. 0 (příloha), Československý architekt, č. 1, 1990, 6
- KRATOCHVÍL Jiří: Od meziválečné avantgardy k neofunkcionalismu, in: Architekt, č. 9, 2008, 88-92

- KRATOCHVÍL Petr (ed.): Velké dějiny zemí koruny české – Architektura, Paseka, Praha, 2009
- KRATOCHVÍL Petr, SEDLÁK Jan: in Urbanistická budoucnost Prahy (interview), in: Architekt, č. 11, 1991, 1
- KUNA Zdeněk: Rozhodující má být kvalita, Umění, 451
- KUNA Zdeněk: Rozhodující má být kvalita, in: Uměním č. 5, 1988, 450
- KUZEMENSKÝ Michal: Česká architektura 2011-2012, Prostor-architektura, interiér, design, Praha, 2013
- LEACH Neil (ed.), Architecture and Revolution, Routledge, 1999
- MASÁK Miroslav: K valné hromadě, in: OF (A) č. 0 (příloha), Československý architekt, č. 1, 1990, 4
- MASÁK Miroslav: Tak nějak to bylo, Kant, 2006
- MITÁŠOVÁ Monika, RAJNIŠ Martin: Texty o architektuře 01/02: sborník přednášek a rozhovorů, Kruh o. s., 2003
- NOVOTNÝ Jan: Jaký je a jaká bude, in: Architekt, č. 1, 1990, 1
- NOVÝ Otakar: Kulturní poslání Stavoprojektu, in: Československý architekt, č. 5, 1989, 1 a 4
- Obecní dům Brno: 1988-1997 (kat. výst.), Obecní dům Brno, 1997
- SEDLÁKOVÁ Radomíra, (rozhovor s autorkou)
- P. B. Jones: Vraťme architekturu lidem, in: Československý architekt, č. 9, 1989, 1
- PETERKA Martin, ŠRÁMKOVÁ Alena, in: Komora na dohled – všichni kritizují (rozhovor), in: Architekt, č. 4, 1991, 8
- ŠVÁCHA Rostislav: Česká architektura a její přísnost, Padesát staveb 1989-2004, Prostor- architektura, interiér, design, Praha, 2004, 20
- JANATA Michal: Interview se Zdeňkou Vydrovou, in: Architekt, č. 11, 1998, 4
- RUDIŠ Viktor: Jednoduchost není snadná, in: Matadoři/Junioři sborník přednášek a rozhovorů, Texty o architektuře 06/09, o. s. Kruh, Praha, 2010, 57

- ŘÍHA Martin: Stanovisko, in: Obyvatelé a příprava regulace Pankrácké pláně, Architekt, č. 10, 1998, 51.
- SEDLÁKOVÁ Radomíra, in: STL Středotlací (kat. výst.), Praha 1989, nepag.
- SEDLÁKOVÁ Radomíra: Společenské aspekty 8. soutěže na dostavbu Staroměstské radnice, in: Umění, č. 5, 1988, 439
- SCHMIDT Jiří: Dům na náměstí v Litomyšli, in: Zlatý řez, říjen, 1993, 5
- SKALICKÝ Alexandr: Hledání tváře?, in: Architekt, č. 5, 1991, 8
- Soutěž na dostavbu centra pankrácké pláně v Praze, in: Architekt, č. 10, 1998, 32
- Sporné stavby a investice, in: Informační servis Obce Architektů č. 2, 1, (zvláštní příloha), in: Architekt, č. 1. 1990
- SRŠŇOVÁ Milena: Noclehárny Pankrác chtějí do města, in: Reflex, 19. 12. 1990, 22
- STRAKOŠ Martin: Památkáři o moderní architektuře, in: Architekt, č. 12, 1999, 106
- ŠEVČÍK Jiří, Jana ŠEVČÍKOVÁ: Simulovaný příběh, in: Umění, č. 5, 1988, 445
- ŠPAČKOVÁ Dana: Staroměstská radnice má naději, in: Tvorba, č. 9, 1988, 10
- ŠRÁMKOVÁ Alena: Jeden z problémů při navrhování hotelů, in: Projekt XVI, č. 181(9), 1974, 52-53
- ŠRÁMKOVÁ Alena: Prohlášení Občanského fóra architektů, in: Československý architekt, č. 1 1990
- ŠTĚPÁN Miroslav: Za plánem stojíme, in: Večerník Praha, 3. 8. 1988
- ŠTÍPEK Jan: (slovo předsedy), in: Ročenka ČKA 1995-1996
- ŠVÁCHA Rostislav: Litomyšlský zázrak, in: Litomyšl a soudobá architektura, Obecní dům Brno, 2001
- ŠVÁCHA Rostislav: Taktika moderní architektury v historickém prostředí, in: Umění, č. 5. 1988, 455
- VAVŘÍK Ivan, přepis strojového zápisu z osobního archivu autora

- VAVŘÍK Ivan, přepis z osobního archivu autora, nepublikováno, uloženo také v textovém archivu VVP AVU (signatura: VIII. /3.3.1989.7)
- VAVŘÍK Ivan: Vokolo Vosmého (koncept), duben 1989, z osobního archivu autora
- Z usnesení zasedání Obvodního zastupitelstva Prahy 4, konaného dne 1. Dubna 1998, in: Obyvatelé a příprava regulace Pankrácké pláně, Architekt, č. 10, 1998, 51

Internetové zdroje

- BIEGEL Richard: Mrakodrapy na Pankráci?, in: Věstník Klubu Za starou Prahu, č. 3, 2001, dostupné z: http://stary-web.zastarouprahu.cz/kauzy/pankrac/P_v3-01.htm, vyhledáno 1. 7. 2013
- EARCH: Urbanita 86, in: <http://www.earch.cz/cs/urbanita-86>, vyhledáno 1. 5. 2013
- GEBRIAN Adam: Bourání s architektem Michalem Kuzemským, in: <http://www.rozhlas.cz/radiowave/bourani/zprava/bourani-s-architektem-michalem-kuzemskym--1210661>, vyhledáno 1. 6. 2013
- GEBRIAN Adam: Valná hromada 2012, in: <http://agent.blogspot.cz/2012/04/valna-hromada-cka-2012.html>, vyhledáno 10. 7. 2013
- HORSKÝ Jiří: Jan Kupka, Anketa mezi absolventy oboru architektura na ČVUT 1945-2010, in: <http://www.archiweb.cz/news.php?type=17&action=show&id=9927>
- Ivan VAVŘÍK, Petr KRAJČI: V.E.S.P.A., in: <http://vvp.avu.cz/bibliobaze/search/detail-23680>, vyhledáno 20. 5. 2013
- Ke dni 13. 3. Navštívilo výstavu 7466 návštěvníky, jak informovala Česká televize ze záznamu, in: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10132488909-pred-25-lety/213411000110313/titulky/#t=4m02s>, vyhledáno, 1. 7. 2013
- Michal FIRESTONE: Zpráva o doporučení zahraničních expertů, in: <http://stary-web.zastarouprahu.cz/kauzy/pankrac/dostavba.htm>, vyhledáno 1. 7. 2013
- Občanské sdružení Pankrácká společnost (OSPS), in: <http://pankrackaspolecnost.webnode.cz/o-nas/>, vyhledáno 10. 6. 2013

- Pořad Před půlnocí, Michal Kuzemský, architekt: Ročenka české architektury, ČT 24, 24. 4. 2013, in: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095690193-pred-pulnoci/213411058370424/>
- Rozhovor s Marií Janouškovou, in: <http://arnika.org/rozhovor-s-marii-janouskovou>, vyhledáno 1. 7. 2013
- Rozhovor s Marií Janouškovou, in: <http://arnika.org/rozhovor-s-marii-janouskovou>, vyhledáno 10. 7. 2013
- SAPÁK Jan, in: 37. Schůze České národní rady, 7. 5. 1992, dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1990cnr/stenprot/037schuz/s037005.htm#r17>, vyhledáno, 10. 7. 2013
- SAPÁK Jan: Pro harmonickou architekturu, in: <http://vvp.avu.cz/bibliobaze/search/detail-23503>, vyhledáno 30. 5. 2013
- SEDLÁKOVÁ Radomíra: Architektura, in: Studie o sociálně ekonomickém potenciálu kulturních a kreativních průmyslů v České republice, Institut umění - Divadelní ústav, Praha, 2011, in: <http://www.idu.cz/cs/kulturni-a-kreativni-prumysly-v-cr-e-book-2011>, vyhledáno 1. 5. 2013
- SOLAŘ Miloš: Proč na Pankrácké pláni nestavět mrakodrapy, in: Věstník Klubu Za starou Prahu, č. 2, 2006, dostupné z: <http://stary-web.zastarouprahu.cz/kauzy/pankrac/procNestavet.htm>
- Vladimír CZUMALO: Pohled z odstupu 279 km, in: Obecní dům Brno: 1988-1997, Obecní dům Brno, 1997, 10, dostupné z: <http://www.obecnidumbrno.cz/odb279.html>, vyhledáno 1. 5. 2013
- VYDROVÁ Zdeňka: Litomyšl: městská architektka (rozhovor), in: Era 21, č. 3, 2007, dostupné z: http://www.era21.cz/index.asp?page_id=162, vyhledáno: 10. 6. 2013
- Zákon 360/1992 Sb., O výkonu povolání, in: http://www.cka.cc/pravni_predpisy/hlavni_zakony/zakon-c.-360-1992-sb.-o-vykonu-povolani-nove, vyhledáno 10. 7. 2013
- Zdeněk LUKEŠ: Z dob kdy šlo o asanaci Žižkova, in: http://neviditelnypes.lidovky.cz/architektura-z-dob-kdy-slo-o-asanaci-zizkova-fzh-/p_architekt.asp?c=A091123_225847_p_architekt_wag, vyhledáno 10. 5. 2013